

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

КРИВУША СВІТЛАНА ГРИГОРІВНА

УДК 351.82:331.101.6:338.46

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ
В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. Г. Кривуша

Науковий керівник: Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук,
професор

Київ 2021

АНОТАЦІЯ

Кривуша С. Г. Механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний авіаційний університет, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено розвитку теоретико-методологічних основ та розробленню науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму державного впливу на зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг.

Досліджено, що витoki виникнення і функціонування сектору послуг належать до періоду становлення економічної теорії щодо трактування продуктивної і непродуктивної праці. У сучасній постіндустріальній економіці є важливим напрямом зростання продуктивності праці не тільки в індустріальному секторі, а й у секторі неринкових соціальних послуг. Продуктивність праці в секторі неринкових послуг теж вимірюється результатами та витратами, які відрізняються від виробничого сектору. У секторі неринкових послуг продукують прямі й важливі результати: зростання освітнього і культурного рівня людей, укріплення їх здоров'я, що підвищує раціоналізацію потреб і т. д., які впливають безпосередньо на економічну ефективність у матеріальному виробництві. Визначено сутність ринкових і неринкових послуг, яка полягає у відмінностях у ціноутворенні на неринкові послуги. Зазначено, що ціноутворення неринкових послуг визначається за витратами на їх виробництво і не враховує прибутку, при цьому обсяг і структура витрат визначаються відповідним контролюючим органом.

Обґрунтовано, що розвиток сектору послуг відбувається у зв'язку з розширенням потреб суспільства, із виокремленням індивідуальних та колективних споживчих послуг, які надає держава та, відповідно, державного неринкового сектору соціальних послуг як методологічної основи державного регулювання процесу зростання продуктивності праці. Також акцентується увага на тому, що охорона здоров'я та освіта є центральними складовими соціогуманітарної політики,

за якими визначається стан людського розвитку у країні, її місце у світовому співтоваристві, а також оцінюється ефективність державного впливу на процеси розвитку людини як активного члена суспільства.

Продуктивність праці в секторі неринкових послуг запропоновано розуміти як категорію, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами з приводу одержання економічно обґрунтованого співвідношення результатів і витрат праці у зазначеному секторі на основі регулюючих механізмів держави з метою прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, зростання національної економіки, формування людського капіталу та забезпечення соціогуманітарних цілей розвитку суспільства.

На основі вивчення ролі і значення сектору неринкових послуг визначено, що продуктивність праці є важливим індикатором зростання ВВП. Обґрунтовано необхідність визначення *внутрішнього і зовнішнього ефектів* впливу продуктивності праці на економічне зростання, що передбачає виокремлення факторів: – *внутрішнього ефекту* впливу продуктивності праці на ефективність функціонування освіти й охорони здоров'я; – *зовнішнього ефекту* впливу продуктивності праці на розвиток національної економіки у частині формування людського капіталу, забезпечення конкурентоспроможності робочої сили, зростання доходів населення та підвищення якості життя у країні. Це передбачає раціональне використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів безпосередньо у секторі неринкових послуг, що впливає на зростання продуктивності праці на загальнонаціональному рівні.

Встановлено, що існують особливості та проблеми вимірювання результатів та розрахунку продуктивності праці.

Виокремлено три основні групи чинників впливу на зміну рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг. До них відносяться: матеріально-технічні (модернізація устаткування, впровадження у освіті та охороні здоров'я нових прогресивних технологій лікування та навчання, підвищення рівня інформаційно-комунікаційних технологій, використання у навчальному та лікувальному процесах нових видів сировини, матеріалів і енергії), соціально-

економічні (якість робочої сили, зокрема: рівень освіти, кваліфікації і професійних знань, компетентність та відповідальність, професійна мобільність, дисциплінованість, економічна активність, соціально-психологічний клімат у колективі тощо) та організаційно-економічні (такі, що пов'язані зі змінами у структурі апарату управління і системі управління виробництвом послуг, поліпшенні матеріальної, технічної і кадрової підготовки, впровадження передових методів організації праці, удосконалення систем мотивації та матеріального стимулювання).

Проведено діагностику стану та динаміки продуктивності праці в секторі неринкових послуг на основі запропонованого методичного підходу для оцінки її рівня щодо економіки у цілому. Встановлено, що за величиною частки сектору послуг у ВВП, Україна практично відповідає рівню розвинених країн із постіндустріальною економікою. Відзначено зростання економічної ролі сектору неринкових послуг впродовж останнього десятиліття порівняно із внеском реального сектору економіки, що підтверджується аналізом системи показників. Проаналізовано структуру зайнятості у секторі неринкових послуг по відношенню до сектору ринкових послуг та сектору виробництва товарів. Встановлено тенденції скорочення кількості зайнятого населення у секторі неринкових послуг, причиною якого є відтік населення за кордон, відсутність мотивуючих умов роботи для штатних працівників, тіньова зайнятість.

Встановлено, що рівень продуктивності праці сектору неринкових послуг впродовж аналізованого періоду складає дещо більше рівня продуктивності праці у цілому по економіці. Відзначено, що продуктивність праці в освіті складає менше половини, а в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги більше половини від рівня продуктивності праці у цілому по економіці, що потребує активізації уваги з боку державних органів управління щодо процесів її зростання. Доведено, що продуктивність праці у секторі неринкових послуг залежить від динаміки заробітної плати, оскільки за системою національних рахунків цей показник є елементом доданої вартості. Оплата праці найманих працівників у освіті та охороні здоров'я у системі чинників впливу на продуктивність праці виступає мотивуючим показником

для її зростання, тому що заробітна плата медичного персоналу в Україні значно нижча, ніж у медперсоналу в Європі. Це призводить до вимушеної вторинної зайнятості за сумісництвом, що позначається на продуктивності праці медперсоналу та якості послуг для населення.

Обґрунтовано вплив інвестиційних процесів через фінансування витрат освіти та охорони здоров'я на процеси забезпечення капіталом для формування умов високого рівня продуктивності праці у секторі. Встановлено, що освіта й охорона здоров'я мають низький рівень капіталоозброєності та продуктивності капіталу через незначні обсяги й частку капітальних інвестицій. Відповідно обсяги залучення матеріально-технічних ресурсів у зміцнення інноваційного потенціалу соціогуманітарних галузей не забезпечують адекватного нарощування обсягу виробництва послуг і продуктивності праці у секторі неринкових послуг, що свідчить про невідповідність процесів відтворення капіталу цілям зростання продуктивності праці.

У дисертації зазначені найбільш суттєві інституційні перешкоди щодо позитивних зрушень у процесах зростання продуктивності праці освіти, до яких відносяться: недостатнє фінансування системи освіти та, як наслідок, недостатня матеріальна мотивація викладачів та низький рівень технічного забезпечення навчального процесу; штучність нормативних критеріїв визначення рівня професіоналізму викладацьких кадрів; надмірна зарегульованість навчального процесу та системи атестації наукових кадрів як на державному рівні, так і на рівні навчальних закладів; відсутність належних гарантій збереження робочого місця сумлінних та талановитих педагогічних працівників; наявність системи корупційних механізмів вимагання коштів із учасників освітнього процесу за участю місцевої та центральної влади тощо.

Проведений у дисертації аналіз стану фінансового забезпечення освіти в Україні, який, одночасно із охороною здоров'я, є фактором впливу на продуктивність праці зайнятих, а також ключовим компонентом у системі формування і розвитку людського капіталу, показав, що в освіті рівень державного фінансування із зведеного бюджету майже вдвічі вищий, ніж в охороні здоров'я.

У роботі показано, що результативність і ефективність охорони здоров'я забезпечує трудовий ресурс. Невідповідність підготовки фахівців до потреб практичної охорони здоров'я та завдань структурної перебудови цього виду економічної діяльності, недостатня соціальна захищеність медичних працівників призводять до низької їх продуктивності праці, а отже зниження якості медичної допомоги з усіма наслідками. Зазначається, що зниження продуктивності праці відбувається внаслідок необґрунтованих втрат робочого часу та нераціональної організації праці, що потребує встановлення контролю робочого часу медичних працівників, підвищення інтенсивності використання медичного обладнання та суворого дотримання клінічних маршрутів пацієнта, виключення дублювання лабораторних досліджень у стаціонарі та поліклініці.

Аргументовано, що у системі державного регулювання досі не сформовані концептуальні підходи щодо підвищення продуктивності праці у видах економічної діяльності, що відповідають за якість людського капіталу як чинника економічного зростання України. У дисертації розроблено концептуальну схему організаційно-економічного механізму державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг, яка включає основні принципи, функції, об'єкт, суб'єкти, види економічної політики, що задіяні у його реалізації, зазначені регулюючі дії держави в процесі зростання продуктивності у рамках адміністративних методів та фінансово-економічних методів у взаємозв'язку з основними макроекономічними показниками: індексом зростання ВВП; питомою вагою видатків бюджету; зростанням реальних доходів населення; рівнем інфляції.

Обґрунтовано методичний підхід до прогнозування продуктивності праці сектору неринкових послуг, що включає модель її прогнозування за рахунок розробки трьох методичних блоків: макроекономічних параметрів на продуктивність праці в даному секторі; продуктивності праці основних видів економічної діяльності сектору неринкових послуг (освіти та охорони здоров'я); часових змін на показник продуктивності праці, що відображає ступінь інноваційності та науково-технічні зміни у виробництві послуг, який надає можливість враховувати особливості розвитку даного сектору у структурі національної економіки у взаємозв'язку із

макроекономічною динамікою заходами реформування освіти й охорони здоров'я та розробляти політику державного регулювання з метою ефективного використання ресурсів праці та капіталу. Також здійснено апробацію прогнозних розрахунків продуктивності праці сектору неринкових послуг на середньострокову перспективу.

Систематизовано основні напрями активізації державного впливу на зростання рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг, які включають зростання результатів виробництва послуг та скорочення витрат праці, підвищення ефективності витрат капіталу та інших ресурсів, до яких відносяться: раціоналізація структури сектору неринкових послуг (розвиток дослідницької та інноваційної інфраструктури закладів вищої освіти, діагностичних центрів та лабораторій; реформування і децентралізація у державному секторі; створення фонду капітальних видатків на придбання або створення основних засобів, навчального, лабораторного, виробничого обладнання, капітальне будівництво, ремонт, реконструкцію та реставрацію приміщень, будівель, споруд (евдавмент); економія проміжних витрат, яка включає: енерго- та матеріалозберігання (скорочення по відношенню до одиниці випуску); раціональне використання проміжних послуг та інформаційних ресурсів у процесі надання послуг, облік вторинних матеріальних ресурсів); підвищення ефективності витрат ресурсу праці (підвищення освітнього і професійного рівня; раціональне використання робочого часу; вдосконалення освітньо-кваліфікаційної структури зайнятих; мотивація і стимулювання праці); підвищення ефективності витрат ресурсу капіталу (підвищення капіталоозброєності; оновлення основних засобів, підвищення продуктивності капіталу); підвищення ефективності витрат природних ресурсів та зменшення екологічних забруднень навколишнього середовища.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні положення, які викладені у дисертації, доведено до рівня конкретних рекомендацій, спрямованих на активізацію державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг. Рекомендації та пропозиції використано у практичній діяльності: Центрального апарату Державної служби зайнятості Міністерства соціальної політики України (довідка № 33/12/2883-18 від 18.05.2018 р.) – підходи до

раціоналізації структури зайнятості шляхом підвищення якості робочої сили, розвитку її професійної мобільності, що впливають на зростання продуктивності праці в економіці України; Київської обласної торгово-промислової палати (довідка № 204/01.05 від 02.12.2020 р.) та Київської обласної організації роботодавців, промисловців і підприємців (довідка № 11/432 від 27.11.2020 р.) – обґрунтування особливостей виміру, визначення та прогнозування продуктивності праці у сфері неринкових послуг; Сквирської районної ради Київської області (довідка № 385 від 30.05.2019 р.) – розробка заходів, спрямованих на забезпечення сталості функціонування та підвищення продуктивності праці у галузях освіти та охорони здоров'я Сквирського району Київської області.

Результати дисертаційної роботи використовуються також у навчальному процесі Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ) при викладанні навчальних дисциплін «Державне регулювання економіки», «Сучасні проблеми національної економіки», «Економіка праці й соціально-трудова відносина», «Державна політика на ринку праці» (довідка № 386/11/18 від 15.05.2018 р.).

Ключові слова: послуга, ринкові послуги, сектор неринкових послуг, соціальні послуги, охорона здоров'я, освіта, соціогуманітарний розвиток, продуктивність праці, валова додана вартість, зайняті, основні засоби, капітал, механізм державного впливу, інвестиції, аналіз, матеріальні ресурси, державне регулювання, прогнозування, економічна політика, ресурси, економічне зростання.

ABSTRACT

Krivusha S.G. The Mechanism of Government Influence on Labor Productivity in the Non-market Services sector. – Qualifying scientific work having the rights of manuscripts.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a specialty 08.00.03 - economy and management of a national economy.– National Aviation University, Kyiv, 2021.

The dissertation presents a theoretical generalization and proposes a new solution to a topical scientific problem, which consists in deepening theoretical provisions, substantiating methodological approaches and developing practical recommendations regarding state regulation of labor productivity growth in the non-market services sector.

The paper shows that the origins and functioning of the service sector belong to the pre-Ottoman period of economic theory formation regarding the interpretation of the theory of productive and not productive labor. In today's post-industrial economy, an important direction of productivity growth is not only in the industrial sector but also in the non-market social services sector, which is also measured by outputs and costs that differ from the manufacturing sector. In it, it produces direct and important results: increasing the educational and cultural level of people, promoting their health, increasing the rationalization of needs, etc., which directly affect the economic efficiency of material production. The essence of market and non-market services is determined, which lies in the differences in pricing for non-market services, which is determined by the cost of their production and does not take into account the profit, with the volume and structure of costs determined by the relevant controlling body.

The dissertation shows that the development of the service sector is in connection with the expanding needs of society, with the identification of individual and collective consumer services provided by the state and, accordingly, the state non-market sector of social services as a methodological basis for state regulation of the process of productivity growth. Attention is also drawn to the fact that health and education are the central components of socio-humanitarian policy, which determines the state of human development in the country, its place in the world community, and assesses the effectiveness of state influence on human development processes as an active member of society.

In the dissertation, labor productivity in the non-market services sector is proposed to be considered as a set of socio-economic relations between economic agents regarding the formation of investment-innovation processes in it on the basis of the regulatory actions of the state in order to increase the competitiveness of the economy and ensure the social and humanitarian goals of social development. The work identifies the directions of

determining the mutual influence of labor productivity in the sector of non-market services of social nature, which include external and internal effects of health care and education, which are to increase the efficiency of education and health care and which involves the rational use of human, material, financial and information resources directly in the non-market services sector, which is driving national productivity growth. It is established that there are peculiarities and problems of measuring results and calculating labor productivity.

There are three main groups of factors influencing the change in the level of labor productivity in the non-market services sector. These include: logistical (modernization of equipment, implementation of new advanced technologies of treatment and training in the education and health care, increase of the level of information and communication technologies, use of new types of raw materials, materials and energy in the educational and medical processes), economic (quality of labor, in particular: level of education, qualification and professional knowledge, competence and responsibility, professional mobility, discipline, economic activity, socio-psycho organizational climate in the team, etc.) and organizational and economic (such as those related to changes in the structure of the management apparatus and management system of production of services, improvement of material, technical and personnel training, implementation of advanced methods of work organization, improvement of systems of motivation and material incentives).

Diagnosis of the state and dynamics of labor productivity in the non-market services sector based on the proposed methodological approach to assess its level in the economy as a whole. It is established that the largest share of the service sector in GDP is practically in line with the level of post-industrial economies of the developed countries and the growth of the economic role of the non-market services sector over the last decade compared to the contribution of the real economy, which is confirmed by the analysis of the system of indicators. The structure of employment in the non-market services sector in relation to the market services sector and the commodity production sector is analyzed. The tendencies of decrease in the number of employed population in the non-market services sector, which are caused by the outflow of the population abroad, the absence of

motivating working conditions for full-time employees, and the shadow employment, are established.

It is established that the level of labor productivity of the non-market services sector during the analyzed period is slightly higher than the level of labor productivity in the whole economy. It is noted that labor productivity in education is less than half, and in health care and social assistance more than half of the level of labor productivity in the economy as a whole, which needs to be stepped up by the government on its growth processes. It is proved that labor productivity in the non-market services sector depends on the dynamics of wages, since according to the system of national accounts, this indicator is an element of value added. The remuneration of employees in education and health in the system of factors affecting labor productivity is a motivating indicator for its growth, because the wages of medical staff in Ukraine are much lower than that of medical staff in Europe, which leads to forced secondary employment in combination, which affects their products. activity and quality of services for the population.

The impact of investment processes through the financing of education and healthcare costs on capital provision processes to shape high levels of productivity in the sector is substantiated. It is established that education and health care have low level of capital and productivity of capital due to small volumes and a share of capital investments, accordingly, volumes of attraction of material and technical resources in strengthening of innovative potential of socio-humanitarian branches which do not provide adequate increase of volume of production of services and products. in the non-market services sector, which shows that the processes of capital reproduction do not correspond to the goals of productivity growth.

The dissertation identifies the most significant institutional obstacles to positive developments in the growth of education productivity, which include: insufficient funding of the education system and, as a consequence, insufficient material motivation of teachers and low level of technical support of the educational process; artificiality of normative criteria for determining the level of professionalism of teaching staff; excessive regulation of the educational process and the system of certification of scientific personnel at both the state level and at the level of educational institutions; lack of proper safeguards for

preserving the workplace of honest and talented teaching staff; the existence of a system of corruption mechanisms for soliciting funds from the participants of the educational process with the participation of local and central authorities, etc.

The analysis of the state of financial support of education in Ukraine, which simultaneously with health care, are factors of influence on the labor productivity of the employed, as well as key components in the system of formation and development of human capital, showed that in education the level of state funding from the consolidated budget is almost twice higher than in healthcare.

The paper shows that high efficiency and effectiveness of health care provides labor resources. Inadequate training of professionals for the needs of practical health care and structural restructuring tasks of this type of economic activity, lack of social protection of health workers lead to their low labor productivity, and consequently the quality of medical care with all the consequences. It is noted that the decrease in labor productivity is due to unreasonable loss of working time and irrational organization of work, which requires establishing control of working hours of medical workers, increasing the intensity of use of medical equipment and strict adherence to clinical routes of the patient, elimination of duplication of laboratory studies in the field.

It is argued that conceptual approaches to increase labor productivity in the types of economic activity responsible for the quality of human capital as a factor of economic growth of Ukraine have not yet been formed in the system of state regulation. The conceptual scheme of the mechanism of state influence on the growth of labor productivity in the non-market services sector is developed in the dissertation, which includes, basic principles, functions, object, subjects, types of economic policy involved in its implementation, and specified regulatory actions of the state of the productivity growth process. within the framework of administrative and economic methods in relation to the main macroeconomic indicators: GDP growth rate; the share of budget expenditures; increase in real incomes of the population; inflation rate. Methodical approaches to forecasting labor productivity are substantiated and its forecast for the medium term is developed.

The main directions of intensification of the state influence on the growth of the level of labor productivity in the non-market services sector are summarized, including the increase of the results of production of services and reduction of labor costs, increase of efficiency of capital expenditures and other resources which include: rationalization of the structure of the non-market services sector (development of research and innovation infrastructure of institutions higher education, diagnostic centers and laboratories; reform and decentralization in the public sector; creation of a capital fund expenditure on the acquisition or creation of fixed assets, training, laboratory, production equipment, capital construction, repair, reconstruction and restoration of premises, buildings, structures (evacuation); savings in intermediate costs, including: energy and material storage (reduction by unit rational use of intermediate services and information resources in the process of providing services, accounting for secondary material resources); increasing the efficiency of labor resource costs (improving educational and professional level; rational use of working time; improving the educational and qualification structure of employees; motivation and stimulation of work); increase of efficiency of capital resource expenditures (increase of capital stock; updating of fixed assets, increase of capital productivity); increasing the cost-effectiveness of natural resources and reducing environmental pollution.

Keywords: service, market services, non-market services sector, social services, health care, education, social and humanitarian development, labor productivity, gross value added, employed, fixed assets, capital, mechanism of state influence, investment, analysis, material resources, government regulation, forecasting, economic policy, economic growth.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Kryvusha Svitlana. Issues of state support for growth of labour productivity in the sector of non-market services of the economy of Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2020. No 6. S. 54–63. (0,6 p.s.) (*наукове періодичне видання держави ЄС. ISSN 2336-498X*).
2. Кривуша С. Г. Технологія побудови моделі прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2019. № 1-2(58). С. 95–101 (0,7 д.а.).
3. Кривуша С. Г. Особливості визначення та аналізу продуктивності праці в освіті. *Бізнес Інформ / Харківський нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця*. 2018. № 3. С. 127–132 (0,6 д.а.) (*міжнародні наукометричні бази Index Copernicus, Ulrichsweb*).
4. Кривуша С. Г. Модель прогнозування продуктивності праці в секторі освіти України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2(55). С. 62–67 (0,6 д.а.).
5. Кривуша С. Г. Складові механізми державного регулювання продуктивністю праці в секторі охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2018. № 12(64). С. 277–282. (0,8 д.а.) (*міжнародна наукометрична база Index Copernicus, ScholarGoogle, Research Bible*).
6. Кривуша С. Г. Оцінка продуктивності праці в сфері послуг. *Молодий вчений*. 2017. № 12(52). С. 665–669 (0,8 д.а.) (*міжнародна наукометрична база Index Copernicus, ScholarGoogle, Research Bible*).
7. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Причини низького рівня продуктивності праці в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2(47). С. 8–11 (0,5 д.а./0,2 д.а.).
Особистий внесок здобувача: проаналізовано динаміку продуктивності праці в Україні, визначено основні причини змін показників.
8. Кривуша С. Г. Сутність продуктивності праці у сфері послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. Вип. 12(175). С. 182–185 (0,6 д.а.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Кривуша С. Г. Прогноз продуктивності в секторі неринкових послуг на 2019-2023 рр. *Макроекономічні умови забезпечення розвитку ринку праці та зайнятості* : матеріали засідання круглого столу (м. Київ, 16 трав. 2019 р.) / За наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 63–68 (0,4 д.а.).
10. Кривуша С. Г. Реформування охорони здоров'я як основа зростання продуктивності в секторі медичних послуг. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9-10 лист. 2018 р.). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 32–34 (0,2 д.а.).
11. Кривуша С. Г. Визначення продуктивності праці в охороні здоров'я. *Емерджентність економічних систем у сфері управління суспільним розвитком* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 18-19 квіт. 2018 р.) / Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту. 2018. С. 39–41 (0,4 д.а.).
12. Кривуша С. Г. Продуктивність праці як пріоритет в економічній політиці: дії держави. *Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання* : матеріали круглого столу (м. Київ, 17 трав. 2018 р.) / За наук. ред. С. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 50–53 (0,2 д.а.).
13. Кривуша С. Г. Неринкові послуги: фінансово-економічні аспекти в контексті підвищення продуктивності праці. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 11-12 жовт. 2017р.) / ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». 2017. С. 13–15 (0,2 д.а.).
14. Кривуша С. Г. Якість робочої сили: теоретичні аспекти. *Становлення та розвиток економіки України: від теорії до практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю незалежності України. (м. Умань, 13-14 жовт. 2016р.). Умань : Сочінський М. М., 2016. С. 87–90 (0,3 д.а.).
15. Кривуша С. Г. Проблеми визначення продуктивності праці. *Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Київ, 22 жовт. 2015 р.). Київ : ІПК ДСЗУ. 2015. С. 138–141 (0,3 д.а.).

*Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації:*

16. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Зростання продуктивності праці як запорука структурних змін на ринку праці. Ринок праці і зайнятість в Україні: реалії та перспективи : колективна монографія / за наук. ред. С. Кожем'якіної, С. Калініної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 92–99 (26,5 д.а./0,7 д.а./0,3 д.а.).

Особистий внесок здобувача: проаналізовано показники продуктивності праці у 2010–2016 рр. в Україні та зовнішні чинники структурних змін на ринку праці.

17. Кривуша С. Г. Щодо ролі служби зайнятості в профілактиці тіньової зайнятості населення. *Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 жовт. 2016р.). Київ : ІПК ДСЗУ, 2016. С. 71–76 (0,3 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ.....	27
1.1. Теоретичні основи дослідження розвитку сектору неринкових послуг.....	27
1.2. Методологічні засади аналізу продуктивності праці в секторі неринкових послуг	52
1.3. Складові організаційно-економічного механізму державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг	75
Висновки до розділу 1.....	91
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ І ДИНАМІКИ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	94
2.1. Структурний аналіз продуктивності праці в секторі неринкових послуг у системі національної економіки.....	94
2.2. Оцінка інвестиційно-інноваційних та фінансово-економічних детермінант зростання рівня продуктивності праці в освіті.....	112
2.3. Діагностика стану продуктивності праці в охороні здоров'я як чинника впливу на розвиток соціально-економічної сфери.....	134
Висновки до розділу 2.....	158
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ.....	160
3.1. Формування організаційно-економічного механізму державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг	160
3.2. Науково-методичні підходи щодо прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг	174
3.3. Напрями державної підтримки процесів зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг	195
Висновки до розділу 3.....	211
ВИСНОВКИ.....	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	216
ДОДАТКИ.....	236

ВСТУП

Актуальність теми. Високий рівень освіти та стан здоров'я громадян відіграють домінуючу роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Забезпечення, гарантування та захищеність населення країни можливі лише завдяки високопродуктивній діяльності сектору неринкових послуг соціального характеру, який є невід'ємною складовою національної економіки і покликаний створювати умови для формування людського капіталу як сукупності знань, навичок і здоров'я, що накопичуються людьми впродовж життя. Тому сектор неринкових послуг в економічній системі об'єктивно виконує важливу роль у процесі розширеного відтворення національної економіки, розвитку науково-технічного прогресу, активізації зайнятості, формування економічного, інтелектуального, трудового, виробничого потенціалу будь-якої країни.

Посилення ролі сектору неринкових послуг у забезпеченні економічного зростання та створенні людського капіталу є найбільш важливою довгостроковою інвестицією та стратегічним ресурсом збалансованого розвитку, що вимагає активізації впливу держави на процес підвищення продуктивності праці у сфері освіти та охорони здоров'я. Проте, на сьогодні на державному рівні зазначеним питанням не приділяється належної уваги. Невирішеними залишаються проблеми слабкої матеріально-технічної бази, недостатнього впровадження новітніх освітніх та лікувальних технологій, підвищення соціогуманітарних стандартів тощо. Про це свідчить відсутність індикаторів продуктивності у стратегічних документах щодо регулювання та прогнозування соціально-економічних показників, як це прийнято у міжнародній практиці, що значно обмежує можливості державного впливу на ефективність діяльності сектору неринкових послуг. Тому особливо актуальним є проведення теоретичних досліджень і розробка науково-практичних рекомендацій щодо визначення напрямів впливу на процеси підвищення продуктивності праці та збільшення внеску сектору неринкових послуг у розвиток національної економіки.

Сутність сектору неринкових послуг розкривається у дослідженнях таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як А. Блайдер, О. Бобришева, У. Бомол,

К. Бреєв, В. Галецький, І. Грищенко, Л. Демідова, І. Євдокимова, О. Євсєєва, Р. Заблоцька, Дж. Кендрік, Г. Максименко, Є. Сахно, А. Сміт та ін.

Проблематиці дослідження продуктивності праці, обґрунтування науково-методологічних підходів до аналізу впливу різних факторів на продуктивність праці, визначення напрямів зростання продуктивності праці присвячено праці зарубіжних та українських науковців, таких як В. Беседіна, А. Блайдера, У. Бомол, С. Брю, Т. Головачук, О. Грішнєвої, А. Касич, К. Кларка, С. Кожем'якіної, А. Смірнєвої, В. Козак, Е. Лібанової, Л. Лісогор, Н. Майбороди, К. Макконелла, Ю. Маршавіна, С. Мочерного, А. Ревенка, П. Самуельсона, Л. Семів, Д. С. Сінк, О. Сологуб, Дж. Ю. Стігліца, А. Сундука, Н. Ушенко, І. Фішера, Ф. Фукуями, Ж. Фурастьє, Е. Хансента, Н. Шабранської та ін.

Водночас недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з системними дослідженнями ролі сектору неринкових послуг у забезпеченні економічного зростання, інструментів регулювання та прогнозування, зокрема, вимірювання, аналізу та визначення механізму державного впливу на продуктивність праці. Актуальність, складність і соціально-економічна значущість окресленої проблематики зумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України за темами: «Теоретико-методологічне та праксеологічне обґрунтування нових підходів до регулювання ринку праці України в умовах макроекономічної нестабільності» (номер державної реєстрації 0113U002191), у рамках якої систематизовано чинники зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг; «Інституціональне забезпечення ринку праці України в умовах соціально-економічної нестабільності» (номер державної реєстрації 0115U004041), у рамках якої розроблено технологію побудови економетричної моделі підвищення продуктивності праці у секторі неринкових послуг.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є вдосконалення теоретико-методологічних основ та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо формування механізму державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг економіки України.

Для досягнення мети у роботі поставлено та послідовно вирішено такі *завдання*:

- узагальнено теоретичні основи дослідження розвитку сектору неринкових послуг;
- досліджено методологічні засади аналізу продуктивності праці в секторі неринкових послуг;
- визначено складові організаційно-економічного механізму державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг;
- проведено структурний аналіз продуктивності праці в секторі неринкових послуг у системі національної економіки;
- здійснено оцінку інвестиційно-інноваційних та фінансово-економічних детермінант зростання рівня продуктивності праці в освіті;
- діагностовано стан продуктивності праці в охороні здоров'я як чинника впливу на розвиток соціально-економічної сфери;
- розроблено організаційно-економічний механізм державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг;
- запропоновано науково-методичні підходи щодо прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг;
- обґрунтовано напрями державної підтримки процесів зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні процеси забезпечення зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та організаційно-економічних засад формування механізму державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг економіки України.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених із проблематики продуктивності праці та сектору неринкових послуг. Для вирішення поставлених завдань використано діалектичний метод наукового пізнання, а також комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: історико-логічний метод (при дослідженні генезису поняття «послуга», розвитку сектору послуг); абстрактно-логічний метод (при здійсненні теоретичних узагальнень сутності категорії «продуктивність праці»); класифікаційно-аналітичний метод (при дослідженні чинників зростання продуктивності праці, розробці науково-методичних підходів щодо оцінювання продуктивності праці та чинників, що на неї впливають); методи статистичного аналізу (при оцінці стану і динаміки продуктивності праці, капіталоозброєності, капітальних інвестицій на одного зайнятого, обсягів бюджетного фінансування); методи прогнозування (при визначенні прогнозних значень чинників зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг); метод аналогій (при розробці науково-методичних підходів до визначення продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я); методи аналізу та синтезу (при розробці напрямів підвищення продуктивності праці).

Інформаційною базою дослідження є офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Державного центру зайнятості, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, періодичні видання, науково-експертні матеріали установ Національної академії наук України, власні дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретико-методологічних основ дослідження сектору неринкових послуг і розробці науково-практичних рекомендацій щодо організаційно-економічного та концептуально-аналітичного забезпечення державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг.

Конкретні наукові результати, що характеризують новизну проведеного дослідження, полягають у такому:

вперше:

розроблено *організаційно-економічний механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг* як сукупність методів, засобів та інструментів (адміністративних та фінансово-економічних важелів і регуляторів), за допомогою яких держава забезпечує створення умов економічного зростання відповідно до напрямів державної економічної політики та програмних цілей розвитку сектору неринкових послуг в системі формування ресурсної (матеріальної, економічної, кадрової) бази економіки, здійснення регуляторного впливу на процеси підвищення продуктивності праці у взаємозв'язку з основними макроекономічними індикаторами, з метою збільшення обсягів виробництва послуг неринкового характеру, оптимізації витрат праці, досягнення високої ефективності використання капіталу, що у підсумку призведе до посилення внеску сектору неринкових послуг у приріст ВВП в державі;

удосконалено:

кількісно-аналітичний інструментарій прогнозування продуктивності праці в національній економіці, а саме запропоновано *концептуальну модель прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг*, яка передбачає реалізацію розрахунків за трьома блоками: 1) аналіз впливу макроекономічних параметрів на продуктивність праці в секторі неринкових послуг; 2) прогнозування рівня продуктивності праці за основними видами економічної діяльності в секторі неринкових послуг (освіта та охорона здоров'я); 3) аналіз впливу часового чинника на показник продуктивності праці в секторі неринкових послуг, який відображає зміни науково-технічного рівня виробництва неринкових послуг, що дозволить будувати усереднений прогноз продуктивності праці в перспективі з метою розвитку методичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо реалізації секторної державної економічної політики;

науково-методичні засади оцінки продуктивності праці в секторі неринкових послуг, а саме розроблено аналітичний інструментарій багатофакторного

оцінювання показника відносної продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я, що враховує співвідношення рівнів продуктивності праці в секторі неринкових послуг і продуктивності праці в економіці загалом (включаючи факторні показники капіталоозброєності та продуктивності капіталу, а також уніфіковану систему індикаторів, які характеризують ефективність використання капіталу у галузевому розрізі), що покращить концептуально-аналітичне забезпечення державного регулювання та прогнозування соціально-економічних процесів підвищення рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг;

концептуальні положення щодо ідентифікації умов зростання рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг як з боку витрат праці, так і з боку підвищення результату функціонування сектору, виходячи із закономірностей економічного росту, що полягають у: міжсекторальному переміщенні праці, наявності еволюційної складової зростання ефективності виробництва неринкових послуг; збалансуванні інвестиційних потоків у секторі неринкових послуг з реальним сектором економіки; стимулюючому впливі наявних обсягів бюджетного фінансування заробітної плати на підвищення продуктивності праці; відповідності структури і якості підготовки кадрів в установах освіти потребам освіти і охорони здоров'я у фахівцях; підвищенні якісних характеристик зайнятих; активізації впливу бюджетної інвестиційної політики на процеси відтворення основного капіталу, відновленні ланцюга «освіта – виробництво – інновації», що дозволить підвищити внесок даного сектору у ВВП держави;

отримали подальшого розвитку:

понятійно-категоріальний апарат дослідження продуктивності праці за рахунок надання авторського визначення поняття «*продуктивність праці в секторі неринкових послуг*», яке запропоновано розуміти як категорію, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами з приводу одержання економічно обґрунтованого співвідношення результатів і витрат праці в зазначеному секторі на основі регулюючих механізмів держави з метою прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, зростання національної

економіки, формування людського капіталу та забезпечення соціогуманітарних цілей розвитку суспільства;

концептуальні основи визначення *внутрішнього і зовнішнього ефектів* впливу продуктивності праці на економічне зростання, що передбачає виокремлення факторів: а) *внутрішнього ефекту* впливу продуктивності праці на ефективність функціонування освіти й охорони здоров'я в частині оцінки раціонального використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів для забезпечення діяльності освітніх закладів і медичних установ); б) *зовнішнього ефекту* впливу продуктивності праці на розвиток національної економіки в частині формування людського капіталу, забезпечення конкурентоспроможності робочої сили, зростання доходів населення та підвищенні якості життя в країні;

організаційно-економічне забезпечення державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг за рахунок виокремлення напрямів державного впливу, спрямованих як на результати загального соціально-економічного характеру (реформування державного сектору, державна підтримка придбання сучасних технологій лікування; посилення державно-приватного партнерства), так і на підвищення ефективності витрат ресурсів праці та капіталу (раціональне використання робочого часу; стимулювання праці в освіті та охороні здоров'я; реформування системи заробітної плати; оновлення основних засобів; дотримання соціальних стандартів), реалізація яких створює передумови підвищення конкурентоспроможності робочої сили і зростання національної економіки.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні положення, викладені у дисертації, доведено до рівня конкретних рекомендацій, спрямованих на активізацію державного впливу на продуктивність праці у секторі неринкових послуг. Рекомендації та пропозиції використано у практичній діяльності: Центрального апарату Державної служби зайнятості Міністерства соціальної політики України (довідка № 33/12/2883-18 від 18.05.2018 р.) – підходи до раціоналізації структури зайнятості шляхом підвищення якості робочої сили, розвитку її професійної мобільності, що впливають на зростання продуктивності праці в економіці України;

Київської обласної торгово-промислової палати (довідка № 204/01.05 від 02.12.2020 р.) та Київської обласної організації роботодавців, промисловців і підприємців (довідка № 11/432 від 27.11.2020 р.) – обґрунтування особливостей виміру, визначення та прогнозування продуктивності праці у сфері неринкових послуг; Сквирської районної ради Київської області (довідка № 385 від 30.05.2019 р.) – розробка заходів, спрямованих на забезпечення сталості функціонування та підвищення продуктивності праці у галузях освіти та охорони здоров'я Сквирського району Київської області.

Результати дисертаційної роботи використовуються також у навчальному процесі Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ) – при викладанні навчальних дисциплін «Державне регулювання економіки», «Сучасні проблеми національної економіки», «Економіка праці й соціально-трудові відносини», «Державна політика на ринку праці» (довідка № 386/11/18 від 15.05.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною самостійною науковою працею, в якій на основі проведених досліджень отримано нові теоретичні, науково-методичні та прикладні результати щодо напрямів державного впливу на процес зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг. Усі наукові положення та результати отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї й положення, які є результатом власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати, висновки і пропозиції доповідалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Емерджентність економічних систем у сфері управління суспільним розвитком» (м. Черкаси, 2018 р.); «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств» (м. Одеса, 2018 р.); «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах» (м. Полтава, 2017 р.); «Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання» (м. Київ, 2016 р.); «Становлення та розвиток економіки України: від теорії до практики» (м. Умань, 2016 р.); «Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін» (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 17 наукових праць загальним обсягом 8,2 друк. арк, із яких особисто автору належить 7,3 друк. арк., із них – одна колективна монографія загальним обсягом 26,5 друк. арк., у якій особисто автору належить 0,3 друк. арк.; 5 статей у наукових фахових виданнях загальним обсягом 3,0 друк. арк., із яких особисто автору належить 2,7 друк. арк.; 2 одноосібні роботи у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, загальним обсягом 1,6 друк. арк.; 1 одноосібна робота у науковому періодичному виданні держави ЄС, загальним обсягом 0,6 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Зміст дисертації викладено на 271 сторінці друкованого тексту, включаючи 55 таблиць – на 37 сторінках, 32 рисунки – на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ

1.1. Теоретичні основи дослідження розвитку сектору неринкових послуг

Українська економіка залишається слабо диверсифікованою і, відтак, вразливою до коливань кон'юнктури світових ринків, характеризується низьким рівнем впровадження інновацій та ефективності використання ресурсів. Джерела експортно-сировинного розвитку, які базувались на інтенсивному нарощуванні обсягів сировинного експорту в умовах заниженого обмінного курсу гривні, фактично є вичерпаними. Україна вже не може підтримувати конкурентні позиції у світовій економіці за рахунок дешевизни робочої сили та економії на розвитку освіти й охорони здоров'я, і тому реальним шляхом економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності товарів і послуг на ринку є підвищення рівня продуктивності праці. Світовий досвід показує, що країни з високим рівнем продуктивності праці завжди досягали світового економічного лідерства. Протягом 1700–1785 рр. світовим лідером із продуктивності праці були Нідерланди, у 1785–1890 рр. – Англія, із 1890 р. – США, які впродовж останніх 120 років, залишаються світовим економічним лідером [1, с. 86].

Проблема підвищення продуктивності праці в Україні останнім часом набирає все більшої актуальності, водночас не менш важливим є підвищення продуктивності праці у секторі надання послуг, що викликано зростанням ролі послуг в економіці, підвищенням суспільних потреб та поглибленням процесу глобалізації. З'явилося розуміння, що саме у секторі послуг формується людський капітал. Із невиробничого або непродуктивного сектору він перетворився на самостійний, рівноправний, а в розвинутих країнах – превалюючий сектор економіки. Все більше галузей матеріального виробництва створюють продукцію, яка використовується у процесі надання послуг.

В економічній теорії проблемам визначення ролі послуг присвячена значна кількість робіт, у яких безпосередньо відображено практичний розвиток сектору

послуг. Першими вченими, які почали аналізувати послуги, були Ф. Бастіа, К. Маркс, Ж. Б. Сей. Їх напрацювання стали основою для розробок У. Бомола, Дж. Кендріка, В. Фьюкса, К. Гронрооса, Ф. Котлера, Р. Мердика, Р. Рассела, Б. Рендера, К. Хаксвера, Т. Хілла та інших зарубіжних вчених. Вони вивчали послуги не лише як різновид економічного продукту, а і як головний елемент третинного сектору економіки. Сутність сектору послуг розкривається у дослідженнях вітчизняних та російських вчених: Б. Бреєва, Т. Бурменка, В. Галецького, Н. Даниленка, Л. Демідової, І. Євдокимової, Р. Заблоцької, С. Кожем'якіної, Г. Максименко, О. Моргульця, Н. Панкратьєвої, Т. Туренка, Н. Шабранської та інших.

Категорія «послуга» як особливий вид економічної діяльності з'явилась на достатньо ранніх етапах розвитку людства. Вважається, що першим у науковий обіг поняття «послуга» ввів Ж. Б. Сей у 1803 р. у роботі «Трактат по політичній економії», його напрацювання розвинув Ф. Бастіа. К. Маркс прийшов до висновку, що послуга, так само як і товар, має споживчу та мінову вартість, може бути визначена і як результат праці, і як діяльність.

Класична економічна теорія виділила такі суттєві властивості послуг, як невідчутність, невіддільність від джерела та обов'язковий атрибут – корисність. Разом із тим, вони вважали процес надання послуг відносно другорядною економічною діяльністю. Проте у розвинених країнах вже у ХІХ ст. вважалося, що сектор послуг, хоч і не виробляє безпосередньо матеріальних благ, проте створює основоположні умови для цього виробництва.

Історично першими спробами розмежування економічної діяльності за матеріальністю продукту виробництва були роботи класиків економічної теорії. Однак, у фокусі уваги, було протиставлення матеріального виробництва нематеріальному стосовно їх продуктивності. Так, А. Сміт наголошував щодо продуктивної праці у промисловому виробництві на протигагу непродуктивній у секторі послуг: «...послуги, як правило, зникають у момент надання й рідко залишають по собі слід або вартість, за яку згодом можна було б отримати еквівалентний обсяг послуг» [2, с. 244]. Із позиції А. Сміта, оскільки послуги мали

нематеріальну природу, вони не могли створювати вартість, аналогічну результатам промислового виробництва. Аналогічної позиції дотримувалися й інші представники класичної політекономії, наприклад, Д. Рікардо і К. Маркс.

У 1938 р. співавтор сучасної системи національних рахунків К. Кларк запропонував концепцію третинного виробництва (у подальших дослідженнях вона отримала назву гіпотези трьох секторів економіки або гіпотези Кларка-Фура), яке він визначив як «всі форми економічної активності, що не входять до первинного і вторинного секторів» [3, с. 36]. За цією інтерпретацією, до третинного виробництва входять: транспорт, комунікації, комерційні, професійні й фінансові послуги, а також державне управління, спорт і розважальна сфера.

За А. Фішером, *fundamentum divisionis* для виробництва була структура споживчого попиту, яка визначалась ієрархією потреб. Первинне виробництво він пов'язував із видами діяльності, що забезпечують задоволення базових (первинних) потреб. У першу чергу, це виробництво сільськогосподарської продукції. Вторинне виробництво – види економічної активності, які, з одного боку, пов'язані з промисловим виробництвом стандартизованої продукції, з іншого – не пов'язані з виробництвом товарів першої необхідності. Всі інші види діяльності – це третинне виробництво (переважно сектор послуг) [4, с. 31].

К. Кларк був також першим, хто висунув гіпотезу щодо ефекту доходу: «більш високий рівень середнього реального доходу на душу населення завжди асоціюється з більшою часткою зайнятих у третинному секторі» [4, с. 7]. Водночас економічна динаміка обумовлюється, з одного боку, зростанням доходу на душу населення у вторинному і третинному секторах, з іншого – переміщенням праці до цих секторів [4, с. 12]. К. Кларк припускав, що існує «пік індустріалізації» – деякий момент розвитку економіки, у якому досягається максимальна частка вторинного сектору, і після якого починається істотне розширення третинного сектору економіки. Він вважав, що цей момент був досягнутий Великобританією і Францією у 1901 р., Швейцарією – у 1910 р., Канадою – у 1911 р., Японією і США – у 1920 р. та Німеччиною – у 1925 р.

У 1960 р. Ж. Фурастьє [5], використовуючи методологію соціологічних досліджень, розробив теорію економічного розвитку, важливим елементом якої була трудова теорія вартості (реальні витрати праці обумовлюють динаміку цін). Він припускав, що різні цінові траєкторії у трьох секторах обумовлені різними темпами зростання продуктивності праці і неоднаковою концентрацією ринків. Як наслідок, у довгостроковій перспективі НТП спричинятиме зниження ренти і прибутків в усіх секторах, але різними темпами. А зміна відносних цін, впливаючи на динаміку ренти й прибутку, обумовлюватиме міжсекторальний перерозподіл факторів виробництва. А. Фішер, як і Ж. Фурастьє, теж пов'язував це переміщення з науково-технічним прогресом (НТП).

В економічній літературі до тепер наводяться трактування повної неспроможності більшості послуг, оскільки вони функціонують нібито за рахунок доходів інших секторів економіки. Така оцінка послуг також поширена у деяких галузях, де використовується низькокваліфікована робоча сила, а також у малому бізнесі з низьким рівнем продуктивності праці і т. п. [6]. Вивчення даного питання показує, що у процесі довготривалого поступального розвитку сектору послуг відбувалась дискусія щодо багатьох аспектів його розвитку. Популярною стала концепція «хвороби витрат», розроблена у 1960-ті роки відомим американським економістом У. Бомолом. Розділивши економіку на два сектори (індустріальний, що розвивається, і стагнуючий), та, спираючись на статистичні дані про достатній розрив між ними за показниками продуктивності і на цілий ряд припущень, він дійшов висновку, що технологічний прогрес у послугах, які особливо працюють на кінцеве споживання, через специфіку їх виробництва, може бути тільки тимчасовим, а безпосередньо види економічної діяльності приречені на низьку продуктивність праці і відповідно на безперервне зростання витрат і цін. Результатом незбалансованого розвитку двох секторів є постійне переливання ресурсів у види економічної діяльності повільного зростання або стагнуючі, що, зрештою, призводить до падіння продуктивності праці на макрорівні і до уповільнення динаміки виробництва [7, с. 125].

Теорія У. Бомола відразу підпала під критику з боку відомих дослідників продуктивності й економіки послуг, таких як Дж. Кендрік, В. Фьюкс та інших. Вони відзначали невиправдані у даній теорії припущення: включення всіх послуг у стагнуючий сектор, непереконливість порівняльного аналізу продуктивності праці через відсутність статистичної інформації, а також ігнорування відмінностей між секторами в обсягах споживання основного капіталу, що впливає на співвідношення індексів багатofакторної продуктивності. Проте певні недоліки статистики тривалий час обмежували можливості критики або спростування цієї концепції [7, с. 5–12].

Зрушення відбулись в епоху науково-технічного прогресу, тому не випадково багато суспільствознавців називають постіндустріальне суспільство сервісним – «економікою послуг». Якщо раніше рівень розвитку сектору послуг залежав від успіхів матеріального виробництва, то тепер, навпаки, матеріальне виробництво все більшою мірою залежить від розвитку послуг. Винахід нових, наукоємних товарів неможливий без участі науковців і підготовки системою освіти висококваліфікованих фахівців, здорової робочої сили. Саме ці галузі сектору послуг (освіта, охорона здоров'я тощо) виділились у сектор соціально необхідних послуг, що надає держава, а у світі стали важливими напрямками науково-технічного прогресу.

У сучасній статистиці сектор послуг розглядається як сфера економіки, де виробляються блага, корисний ефект яких виявляється у самому процесі їх створення, як повноцінне виробництво, рівнозначне сільському господарству і промисловості та рівноправно бере участь у підвищенні продуктивності праці й економічному зростанні [8, с. 56–60].

В індустріальних країнах (деякі держави Південної та Східної Європи, Китай), «нових індустріальних країнах» (Аргентина, Бразилія, Гонконг, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Республіка Корея, Мексика), розвинутих країнах Африки частка зайнятих у секторі послуг становить близько 65–75 % працездатного населення. Як правило, внутрішня структура послуг характеризується підвищеною часткою виробничих галузей (транспорт, зв'язок) і пониженою – фінансової, інформаційної та соціальної.

У країнах Африки, Азії та Латинської Америки частка зайнятих у секторі послуг є відносно високою внаслідок нерозвиненості промисловості та сільського господарства [9, с.74–76; 10, с. 665–669].

У сучасній ринковій економіці загальновизнаним стало розмежування економічного простору на приватний (ринковий) і суспільний (неринковий) сектор. Це підтверджується і теоретичними положеннями. З позиції теорії зовнішнього ефекту, грошовий зовнішній ефект виникає внаслідок впливу на величину доходу або витрат одного економічного агента обсягів виробництва, цінової політики, реклами й інших прийомів конкуренції іншого економічного агента. Зразком такого типу зовнішнього ефекту є ситуація на конкурентному ринку, коли поведінка одного підприємства негативно позначається на рівні середнього доходу та прибутку іншої фірми, або діяльність одного агента справляє вплив на витрати іншого.

Категорія «послуга», яка має суспільне значення, розглядається у теоріях невиробничої сфери, суспільних благ і неринкового (неприбуткового) сектору. Так, теорія невиробничої сфери трактує послугу як специфічну форму праці, а надання послуг – як форму діяльності у секторах невиробничої сфери або у сфері суспільного споживання. У теорії суспільних благ, представниками якої є С. Брю, К. Макконелл, П. Самуельсон [11, с. 162], стверджується, що всі, без винятку, члени суспільства, незалежно від граничної корисності благ і послуг для окремих індивідів, мають споживати їх на однаковому рівні, а корисність суспільно важливих послуг визначається надавачем цих благ і послуг – державою. У теорії неринкового (неприбуткового) сектору такими вченими, як Ю. Барр, Дж. Стігліц [12], Ю. Фама, доводиться ключова роль держави у визначенні кількості необхідних послуг, виробництво яких має відбуватись на пільгових податкових умовах, і, за необхідності, передбачати можливість отримання субсидій за рахунок бюджету.

Ці теорії є базисом щодо віднесення послуг до платного (ринкового, приватного) і безоплатного (неринкового, громадського) секторів, а також для виділення змішаного (ринково-суспільного) сектора. Неринкові послуги покриваються за рахунок коштів бюджетів, добровільних внесків домашніх

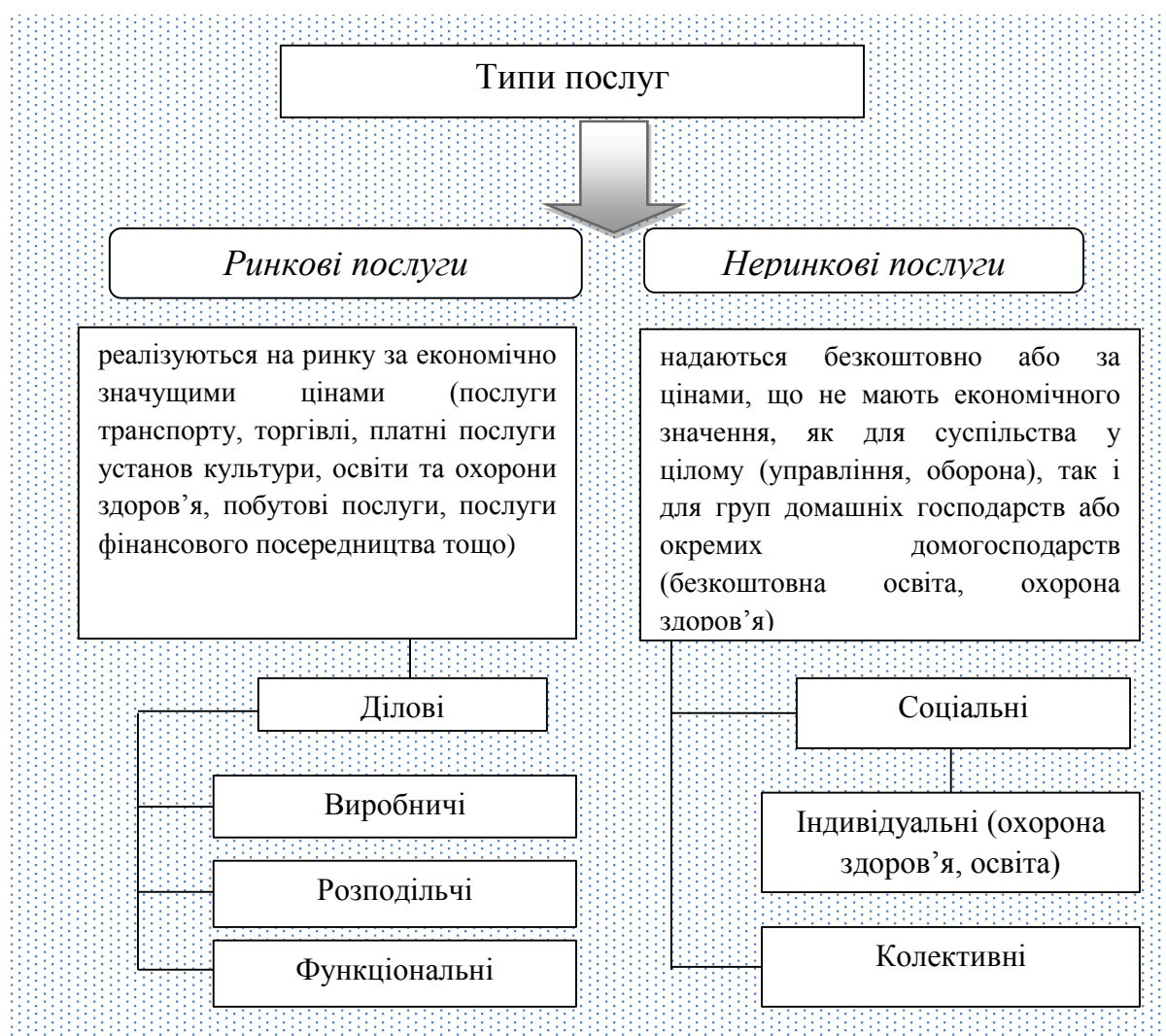
господарств або доходів від власності. Неринкові послуги задовольняють колективні потреби суспільства або домашніх господарств. Як правило, неринковими є соціально орієнтовані послуги державних установ і громадських організацій, оборони, соціального страхування, послуги закладів охорони здоров'я, освіти, правоохоронних органів, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (церков, благодійних фондів).

I. Євдокимова вважає, що ринковими є послуги, які надаються замовникам за цінами реалізації, що дають змогу покрити витрати і одержати прибуток. Неринкові послуги характеризуються відповідною соціальною спрямованістю, і діяльність щодо їх надання забезпечується та контролюється державними органами. Ціни на неринкові послуги складаються за витратами на їх виробництво і не враховують прибутку, до того ж обсяг і структура витрат визначаються відповідним контролюючим органом [13, с. 47–48].

В основі розмежування ринкових і неринкових послуг лежить концепція економічно значущих цін, що здійснюють вплив на обсяг послуг, який виробники готові надати, і на обсяг послуг, який покупці готові придбати. Відповідно, ринкові послуги є послугами, які продаються за економічно значущими цінами, іншим чином реалізуються на ринку або призначені для продажу або реалізації на ринку. На відміну від них, неринкові послуги складаються із послуг, які надаються іншим інституційним одиницям або суспільству в цілому безкоштовно або за цінами, що не є економічно значущими. Ринковими, у повному розумінні, є послуги, безпосередньо оплачувані споживачем, що приймає рішення – у яких обсягах, якої якості та у кого їх купувати [14, с. 70–80].

За своїм соціогуманітарним значенням послуги з освіти та охорони здоров'я також відносяться до сектору неринкових послуг. Неринкові послуги надаються органами державної і муніципальної влади та некомерційними організаціями безкоштовно або за цінами, які не мають економічного значення, або на пільгових умовах для задоволення потреб населення або суспільства у цілому. Як правило, такі послуги соціально орієнтовані, фінансуються з бюджету або громадськими організаціями, регулярними внесками їхніх членів, пожертвуваннями, іншими

трансфертами [15; 16]. Варто наголосити, на сьогодні, за рекомендацією Статистичної комісії ООН, платними ринковими послугами вважаються всі послуги, які реалізуються за економічно значущими цінами з метою отримання прибутку. Зважаючи на те, що держава повинна формувати і розвивати людський капітал у своїй країні, виконувати міжнародні зобов'язання у захисті прав людини і, при цьому, досягти високого рівня конкурентоспроможності своєї економіки, послуги з освіти та охорони здоров'я не належать до категорії ринкових послуг. Від типу послуг (рис.1.1) залежить трактування продуктивності праці у секторі послуг національної економіки.

Рис.1.1 Класифікація послуг за видами (типами виробництва)

Джерело: розроблено автором за [8 , с. 56–60]

Сектор економіки – сукупність таких елементів національної економіки, яким притаманні спільні галузеві, технологічні, організаційно-правові та інші характеристики.

Якщо розглядати економіку України у цілому, то її інституційні сектори включають нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління, домашні господарства, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Складовими елементами інституційних секторів є сукупність інституційних одиниць [15].

Склад державного сектора економіки відповідно до Класифікації інституційних одиниць представлено на рис. 1.2.

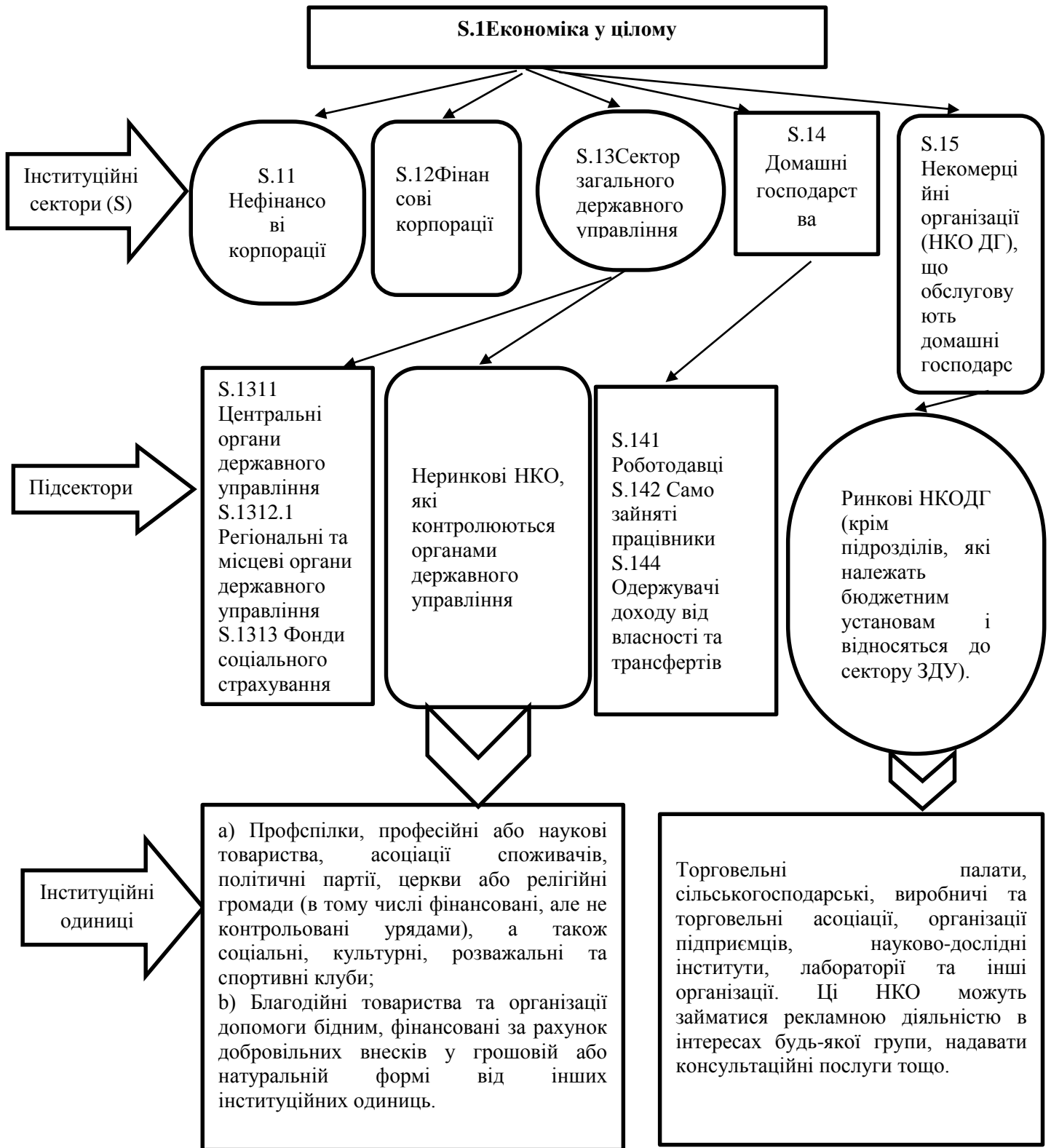
Інституційний сектор у СНР представлений групою інституційних одиниць одного типу. Корпорації, некомерційні організації (НКО), органи державного управління і домашні господарства істотно відрізняються один від одного економічними цілями, функціями й поведінкою. Інституційні одиниці відносяться до певного сектору відповідно до характеру їхньої економічної діяльності.

У СНР відображено три основні типи економічної діяльності:

- виробництво товарів і послуг;
- споживання, яке задовольняє потреби й бажання людини;
- нагромадження капіталу у різних формах.

Корпорації зайняті або виробництвом, або нагромадженням (або і тим, і іншим), але не кінцевим споживанням. Органи державного управління зайняті виробництвом (іншого типу в порівнянні з корпораціями), нагромадженням, а також забезпечують кінцеве споживання населення і суспільства у цілому.

Домашні господарства забезпечують споживання й можуть бути також зайняті виробництвом і нагромадженням. НКО різноманітні за своїми характеристиками: деякі з них подібні корпораціям, деякі практично є частиною органів державного управління, а інші здійснюють діяльність, аналогічну діяльності органів державного управління,

Рис. 1.2 Склад державного сектору економіки відповідно до Класифікації інституційних одиниць економіки України

Джерело: розроблено автором за [15]

але функціонують незалежно від них. Основна відмінність між корпораціями і органами державного управління пов'язана з відмінностями у цілях, для досягнення

яких здійснюється виробництво. Корпорації виробляють продукти для ринку і прагнуть продати їх за економічно значущими (ринковими) цінами, тобто за цінами, що чинять істотний вплив на кількість продукції, яку виробники готові реалізувати, і на кількість товарів, яку покупці хотіли придбати. Ці ціни зазвичай формуються виробником з метою отримання прибутку у тривалій перспективі (або як мінімум відшкодування витрат), а у споживачів є свобода вибору на основі пропонованих цін. Корпорації поділяються на фінансові, які головним чином надають фінансові послуги, і нефінансові, які переважно виробляють товари та надають інші (нефінансові) послуги. Економічні цілі, функції та поведінка органів державного управління істотно інша. Органи державного управління організують і фінансують забезпечення товарами і послугами окремі домашні господарства та суспільство у цілому та несуть витрати на кінцеве споживання. Продукція, яка вироблена у цьому секторі, зазвичай надається або безкоштовно, або за цінами, які визначаються на основі рішень, не пов'язаних із ринковими механізмами. Органи державного управління зазвичай здійснюють розподіл та перерозподіл доходу і багатства за допомогою податків та інших трансфертів. Органи державного управління включають фонди соціального забезпечення. Економічні цілі, функції та поведінка домашніх господарств також має специфіку. Хоча, насамперед, домашні господарства є споживачами, які також здійснюють підприємницьку, самостійну професійну діяльність або діяльність особистих підсобних господарств, зазвичай у відносно невеликих розмірах. У тому випадку, якщо виробничі одиниці домашніх господарств не є юридичними особами, вони розглядаються як некорпоративні підприємства і залишаються частиною інституційної одиниці – «домашнє господарство», – до якої вони належать. НКО є інституційними одиницями, створеними з метою випуску товарів або надання послуг, без мети отримання будь-якого доходу або прибутку для одиниць, які їх контролюють або фінансують. Якщо НКО надають товари та послуги споживачам за економічно значущими (ринковими) цінами, то в СНР вони розглядаються як корпорації; якщо НКО контролюються і фінансуються органами державного управління, то вони розглядаються як органи державного управління. Всі інші НКО, які виробляють товари та послуги, але не

реалізують їх за економічно значущими цінами, розглядаються як особлива група одиниць, що формують окремий сектор – некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ). Вони фактично є неурядовими громадськими організаціями.

У дисертації враховуються методологічні принципи СНР, на основі яких ґрунтується Класифікація інституційних секторів економіки України, яка визначає ознаки неринкових некомерційних організацій (НКО), що обслуговують домашні господарства. Зазначені поділяються на дві групи:

- НКО, які контролюються органами державного управління і відносяться до державного сектору економіки;

- НКО, які не контролюються органами державного управління і утворюють окремий інституційний сектор «Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства» (сектор S.15, НКОДГ) [15].

Відповідно до вимог класифікації до державного сектору економіки входять інституційні одиниці-резиденти, які контролюються одиницями-резидентами сектору загального державного управління. Одиниці, що надають послуги на неринковій основі, такі як послуги у сфері освіти та охорони здоров'я, залишаються невід'ємною частиною регіональних і місцевих органів управління, до якої вони належать (сектор S.1312.1). В Україні також існує окрема група НКОДГ, яку утворюють великі окремі соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових підприємств та організацій, що надають послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, культури та відпочинку своїм працівникам і членам їхніх сімей безкоштовно або за нижчими цінами за рахунок відрахувань від прибутку підприємств. Вони умовно розглядаються як самостійні інституційні одиниці, які надають неринкові послуги й відносяться до сектору НКОДГ (крім підрозділів, які належать бюджетним установам і відносяться до сектору загального державного управління). Таким чином сектор неринкових послуг, зокрема і діяльність закладів освіти та охорони здоров'я, споживання їх послуг, відноситься до сектору загальнодержавного управління та некомерційних організацій, що свідчить про їх неринковий характер,

та враховується СНР на стадії кінцевого споживання, що відноситься до ВВП використаного.

У секторі соціальних неринкових послуг продукуються прямі й важливі результати: зростання освітнього і культурного рівня людей, укріплення їх здоров'я, підвищення раціоналізації потреб і т.д., які впливають безпосередньо на економічну ефективність матеріального виробництва. Відомо, що витрати на соціальні потреби окуповуються більш продуктивною працею, зростанням ефективності і доходності суспільного виробництва.

До того ж, у науковому обігу існуючий термін «невиробнича сфера» замінюється поняттям «соціального сектору», «неринкового сектору», основні принципи якого визначені системою національних рахунків, яка включає діяльність цього сектору в межах економічного виробництва і на рівні з виробничим сектором визнає внесок у зростання ВВП і економічний розвиток [17, с. 9]. Все ж більшість економістів і досі включають неринковий сектор соціальних послуг у так звану «невиробничу діяльність», що не відповідає загально визнаній світовій практиці використання національних рахунків.

Тому в сучасній постіндустріальній економіці є важливим напрямом зростання продуктивності праці не тільки в індустріальному секторі, а й у секторі неринкових послуг соціального характеру, що теж вимірюється результатами та витратами, які відрізняються від виробничого сектору.

Результатом праці працівників сектору неринкових послуг (освіта, охорона здоров'я) є корисний ефект праці, невіддільний від самої діяльності у процесі їх створення й споживання. Така праця не матеріалізується, не фіксується у предметі, хоча її результат є реальною споживчою вартістю. Першочергова роль послуг полягає у нагромадженні нематеріальних активів (людських, організаційних, управлінських та ін.), які суттєво доповнюють інвестиції в матеріальний капітал, виступають у якості стратегічного ресурсу соціально-економічного зростання й конкурентоспроможності. Наприклад, система вищої освіти, в основному, працює на потреби виробництва; збільшується інвестиційна складова і в базовій освіті, де закладаються гуманітарні, культурні інші характеристики, необхідні для

продуктивної участі та комфортного буття людини у постіндустріальному середовищі [18, с. 40–52; 19].

О. Гаращук зазначає, що економічна природа освітніх послуг полягає у тому, що, виступаючи як комплексне благо і, будучи інвестиційним товаром, вона виробляється і споживається з метою зростання людського капіталу [20]. Н. Федірко, Д. Єфремов вважають, що соціальне обслуговування, яке пов'язане з медичним забезпеченням та освітою, сприяє зростанню людського потенціалу, конкурентоспроможності робочої сили [21, с. 66]. Тому автором підтримується твердження, що праця у секторі неринкових послуг є продуктивною.

Освітні послуги – це не матеріальні, а соціальні блага, система знань, інформації, умінь і практичних навичок, задоволення її різноманітних освітніх потреб і реалізації особистих здібностей їх споживача [22, с. 10]. Особлива роль освіти пояснюється: специфічним місцем у системі суспільного поділу праці – це єдина сфера, що задовольняє запити населення в освітніх послугах і спеціалізується на відтворенні основних виробничих сил суспільства; рівень освіти населення є однією з основних ознак добробуту населення, держави; ця сфера сама для себе готує професійних працівників – викладацькі кадри; праця у сфері освіти стала однією з наймасовіших видів людської діяльності [23].

І. Грищенко вважає, що «освітня послуга» є продуктом цілеспрямованої діяльності юридичних та фізичних осіб, що надається за рівнями освіти відповідно до державних освітніх стандартів для задоволення різноманітних освітніх потреб людини і суспільства у нових знаннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей. Також автор зазначає, що освітня послуга створюється живою працею викладачів і потребує виконання певних процедур, здійснення певних процесів, а освітній результат цього процесу залежить як від викладачів, так і від студентів; результатом освітньої діяльності теж вважає той корисний ефект, який створюється діяльністю працівників освіти [24, с. 139].

Економічне значення галузей сектору неринкових послуг зазвичай вбачають у їх активному впливі на розвиток виробничих сил країни, підвищення ефективності суспільної праці. Роль освіти і охорони здоров'я, як факторів економічного

зростання, полягає у збільшенні як індивідуальної, так і суспільної продуктивності праці, яка спричинена надбанням умінь та навичок і накопиченням знань і фізичного здоров'я. Зокрема, з'ясування впливу освіти на економічне зростання передбачає розмежування освіти як окремого фактора виробництва, який взаємодіє з іншими факторами, та освіти як передумови «виробничого навчання» або «навчання на власному досвіді» [25, с. 2]. Тому поточний стан і функціонування цього сектору виступає не тільки як наслідок економічного розвитку, але і як його важлива умова. Також деякі науковці визнають зворотний вплив неринкових послуг на зростання ВВП [14, с. 72].

При визначенні ефективності впливу галузей сектору неринкових послуг на економічне зростання, доцільно розрізняти їх зовнішні та внутрішні ефекти. Внутрішній ефект освіти полягає у підвищенні ефективності діяльності системи освіти й охорони здоров'я у цілому, і передбачає раціональне використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів, які витрачаються на організацію діяльності освітніх і медичних установ і закладів. Зовнішній ефект цього сектору проявляється у підвищенні рівня загальнонаціональної продуктивності праці, конкурентоспроможності робочої сили, динаміці приросту валового внутрішнього продукту, зростанні зайнятості та підвищенні рівня життя населення.

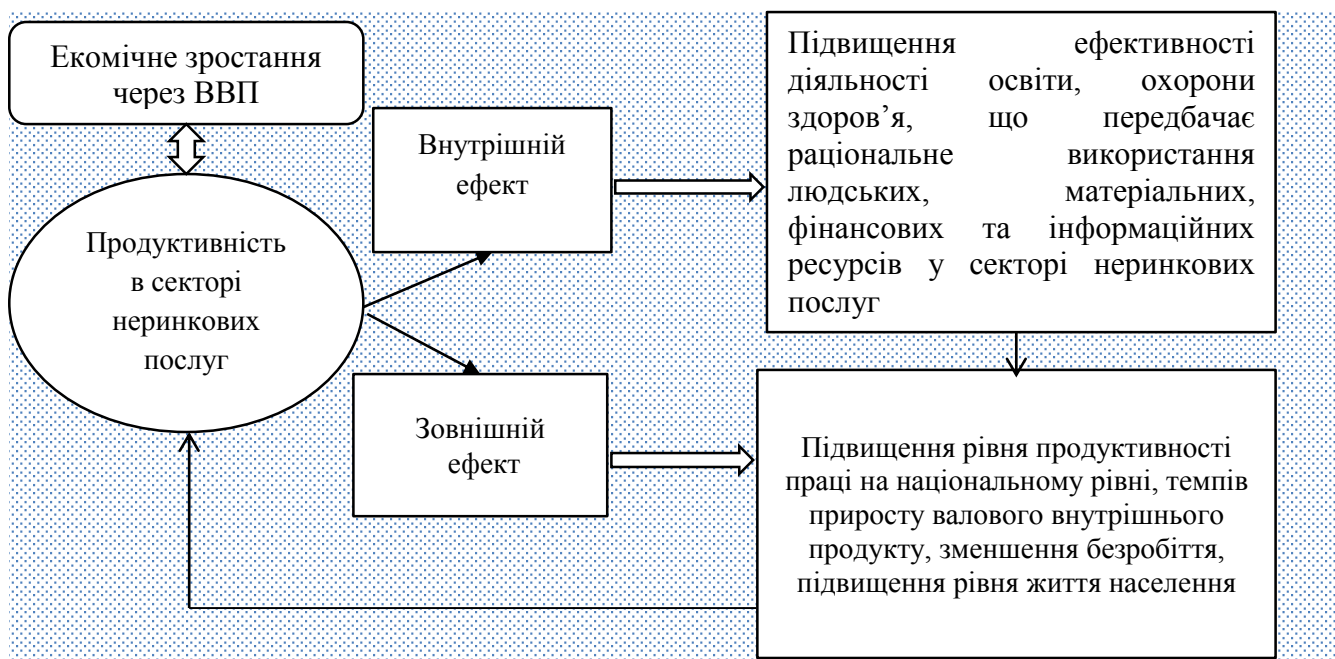
Розглядаючи освіту як чинник суспільного розвитку, можна зробити висновок щодо значного впливу освіти на економічне зростання держави, оскільки економічне призначення освіти полягає в активному її впливі на розвиток виробництва основних засобів країни, на підвищення ефективності праці, а також на підготовку кадрів до професійної діяльності. Визначаючи в економічному аспекті свою суспільну форму, освіта, як фактор економічного зростання, відіграє значну роль у збільшенні як індивідуальної, так і суспільної продуктивності праці.

В останні роки до людських ресурсів висуваються особливо високі вимоги до критеріїв освіченості, професіоналізму, здібностей адаптуватися до швидких змін, проявляти ініціативне, творче відношення до праці, працювати у колективі і т. д. У США освіта у цілому відповідає на виклики часу: з 1980 по 2004 рік чисельність випускників середніх шкіл серед населення у віці 25 років і старше збільшилась із

66,5 до 85,2 %, випускників коледжів та інших вищих навчальних закладів – із 21,3 до 27,7 %. У вагомий сектор виростає система другої освіти, спрямована на підтримку і підвищення професійного рівня працівника в умовах стрімкого обесцінення раніше одержаних знань і навичок, оновлення технологій і зрушень у структурі виробництва [18, с. 40–52].

Так само важливим каталізатором сучасного зростання ефективності та стабільності суспільного виробництва стають як освітні, так і медичні послуги, що надаються системою охорони здоров'я. У процесі їх споживання забезпечується виникнення ефектів, що ініціюють кількісний і якісний розвиток людського капіталу, який бере участь у процесі суспільного виробництва, що виступає основоположною передумовою випереджального економічного зростання [26].

На рис. 1.3 показано напрями визначення взаємовпливу продуктивності праці в секторі неринкових послуг соціального характеру, який містить освіту та охорону здоров'я.

Рис. 1.3 Напрями визначення взаємовпливу продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Джерело: побудовано автором

Отже, у процесі зростання продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я виникає внутрішній ефект, що проявляється у її впливі на ефективність діяльності освіти й охорони здоров'я (раціональне використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів, які витрачаються на організацію діяльності освітніх і медичних установ і закладів) і зовнішній ефект через підвищення рівня продуктивності праці у національній економіці, забезпечення конкурентоспроможності робочої сили, поступальної динаміки приросту ВВП, зростання доходів населення та підвищення рівня життя у країні. У цілому це може бути ідентифіковане як підвищення значущості освіти та охорони здоров'я у зростанні соціально-економічної ефективності сектору послуг, економіки загалом та її національної безпеки.

Головним завданням сучасної держави у національній економіці є своєчасне та якісне забезпечення громадян важливими соціальними благами, такими як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення і соціальний захист, правопорядок і безпека, оборона, захист навколишнього середовища тощо. Органи державної влади та місцевого самоврядування покликані максимізувати суспільний добробут людей через соціогуманітарний розвиток.

Соціогуманітарна сфера суспільства, до якої належить освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне страхування, соціальний захист, спрямована на забезпечення відтворення людини, її знань та здібностей. Саме тому соціогуманітарний розвиток набуває провідного значення серед критеріїв і факторів суспільного прогресу та добробуту [27, с. 298]. Оскільки соціогуманітарний розвиток безпосередньо пов'язаний із відтворенням людського капіталу, він є основним чинником формування головної продуктивної сили – людини як виробника і споживача матеріальних і духовних благ [28].

Проблеми соціогуманітарної спрямованості економічного розвитку досліджено у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів, таких як О. Амоша, В. Антонюк, Д. Белл, Г. Беккер, М. Вебер, А. Гальчинський, А. Гриценко, В. Геєць, Ю. Зайцев, А. Колот, Дж. Коулман, С. Кузнець, Е. Лібанова, О. Носик, Т. Черняк, Л. Федулова, Ф. Фукуяма, А. Чухно, О. Яременко та ін.

У працях вчених доведено, що категорія «соціогуманітарний розвиток» відображає взаємозв'язок та взаємозалежність гуманітарного, соціального і економічного аспектів суспільного прогресу. У Національній доповіді «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості» визначено, що «...гуманізація соціоекономічних систем передбачає сприяння у кожному виді людської активності (економічній, екологічній, соціальній) вираження універсальних чеснот особистості...» [29, с. 6].

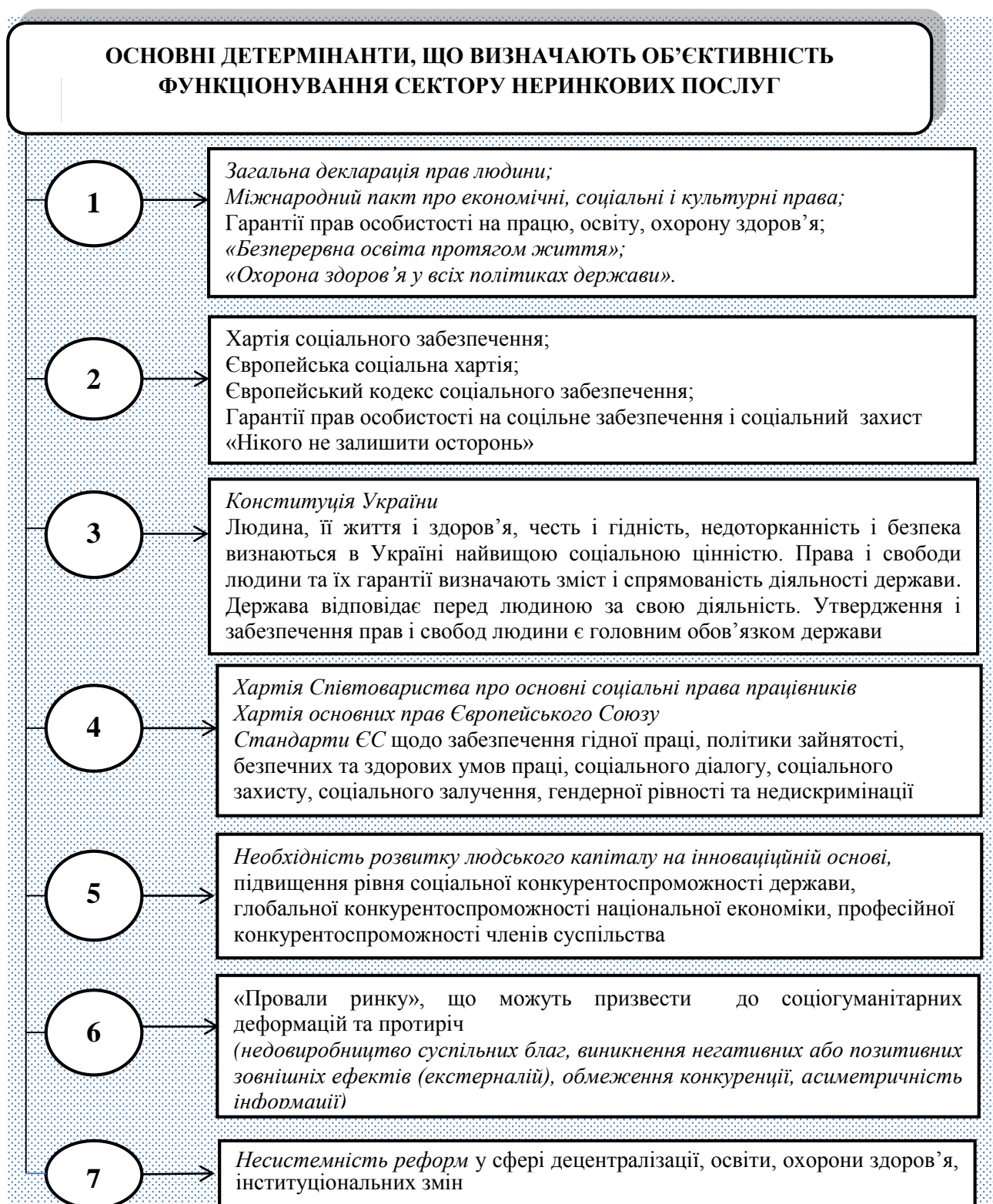
Якщо у гуманітарній сфері відбувається становлення людини як особистості, то в економічній сфері – її розвиток як мети та головного ресурсу соціально-економічного прогресу суспільства. Тому змістом категорії «соціогуманітарний розвиток» є зміни у соціальному статусі людини, у її інтересах, ціннісних орієнтирах та здібностях, у міжлюдських відносинах, що безпосередньо впливає на рух і добробут суспільства. Соціогуманітарний розвиток одночасно виступає як чинником, так і виміром результатів економічного зростання [27, с. 299]. Лідерами серед високорозвинених країн стали, насамперед, ті країни, які досягли високих стандартів у соціогуманітарній галузі – в освіті, охороні здоров'я, культурі тощо. Соціогуманітарна концепція ЄС базується на системі цінностей, основою яких є принцип людиноцентризму. Зокрема, в Угоді про асоціацію між Україною – з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами – з іншого, у главі 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» у статті 419 зазначено, що «...Сторони посилюють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації». Тому необхідно забезпечити прогрес подальшого просування України у напрямі утвердження сучасних світоглядних принципів соціогуманітарної політики країн Європейського Союзу (див. додаток Б, табл. Б.1) .

Основний вектор соціальної спрямованості державної політики закріплено у Конституції України [30]. Так, статтею 7 Конституції Україна визнана соціальною державою. Основний Закон нашої країни ґрунтується на ідеї захисту прав людини та

утверджує соціальну доктрину розвитку національної економіки. Необхідно відзначити, що у досягненні високих соціогуманітаних цілей Україна слідує міжнародним нормам і стандартам соціальних прав громадян, які закріплені у правових актах Організації Об'єднаних Націй (ООН) і Міжнародної Організації Праці (МОП). Серед основних документів, які регламентують соціальні права та свободи громадян в усьому світі, необхідно відзначити такі: загальну декларацію прав людини (прийнята у 1948 р.) [31]; Європейську соціальну хартію (ратифікована Україною у 2006 р.) [32]; Європейський кодекс соціального забезпечення (прийнятий у 1964 р., переглянутий у 1990 р.) [33]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (прийнято у 1966 р.) [35]; Хартію соціального забезпечення (прийнята у 1982 р.) [36]; Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників (прийнята у 1989 р.) [37]; Хартію основних прав Європейського Союзу (прийнята у 2000 р.) [38].

Основні детермінанти, що визначають об'єктивність функціонування сектору неринкових послуг відображено на рис. 1.4, серед зазначених документів особливе місце займає «Загальна декларація прав людини», яка з часу прийняття в 1948 р. стала базовою доктриною світової спільноти для визначення, визнання та захисту прав людини [39, див. додаток Б, табл. Б.2]. «Загальна декларація прав людини» вперше сформулировала соціальні еталони, які мають бути забезпечені у суспільстві, визначила соціальні параметри у частині права на працю, вільний вибір роботи, справедливі та сприятливі умови праці, захист від безробіття; рівну оплату за рівну працю; право на відпочинок і дозвілля, на життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та сім'ї; на освіту, вільно брати участь в культурному житті суспільства, бути учасником наукового прогресу і користуватися його благами та ін. [40, с. 126].

«Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права» регламентовано обов'язки держави щодо гарантій соціального захисту, прав людей на достатній рівень життя, найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, отримання сучасної освіти тощо. У цьому Пакті сформульовано конкретні

**Рис. 1.4 Основні детермінанти, що визначають об'єктивність
функціонування сектору неринкових послуг**

Джерело: розроблено автором

соціальні стандарти, яких повинні дотримуватись у своїй політиці країни, що ратифікували цей міжнародний документ.

Зі свого боку, Європейським Союзом та Радою Європи також ухвалено пакет нормативно-правових актів щодо соціальних стандартів, гуманітарних норм і цінностей. Основним документом, який гарантує розвиток соціальної галузі у країнах ЄС та передбачає захист прав людини є «Європейська соціальна хартія» (переглянута), що містить 31 принцип побудови європейської соціальної системи [32]. Україна під час ратифікації «Європейської соціальної хартії» Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [41] взяла на себе зобов'язання вважати вищенаведені принципи декларацією цілей, до реалізації яких вона прагнучиме всіма сучасними засобами.

Водночас якісні зміни у сфері соціогуманітарного розвитку в Україні можливо забезпечити за умови формування та поетапної реалізації ефективної державної соціогуманітарної політики, одним із головних компонентів якої є забезпечення комплексного завдання – розвиток людського потенціалу. Водночас науковці зазначають, що, хоча державна соціогуманітарна політика в її широкому розумінні має багатовимірне спрямування, пов'язана із поняттям безпеки і диверсифікована за низкою напрямів, що включає державну демографічну політику, політику зайнятості, усе-таки державна політика у сфері формування та розвитку людського потенціалу, що включає охорону здоров'я, освіту, науку, культуру, фізична культура і спорт – є провідною [42, с. 81]. У Доповіді про Людський розвиток відзначено, що у системі сучасної гуманітарної політики базовими елементами розвитку людського потенціалу фактично стали охорона здоров'я та освіта, які значною мірою є визначальними, підґрунтям для реалізації завдань усіх напрямів державної соціогуманітарної політики [43]. Тому не випадково економічно розвинені країни саме розвиток охорони здоров'я та освіти розглядають як головну умову забезпечення соціогуманітарного розвитку, безпеки, досягнення соціально-економічноо благополуччя, формування людського капіталу.

Про важливість збереження та розвиток людського капіталу як стратегічного ресурсу та основного фактору економічного зростання, що має забезпечувати збалансований розвиток України, економічний прорив та довгострокові конкурентні переваги, наголошувалось на Парламентських слуханнях на тему: «Збалансований

розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки», які відбулися у квітні 2019 р. [44]. У рекомендаціях Парламентських слухань відзначається, що в умовах інтенсивних змін в економічному й соціальному житті важливо мати науково обґрунтовану стратегію країни, яка визначає шляхи розвитку продуктивних сил як системи особистих (людина, людський потенціал, людський капітал, інтелектуальний капітал) і речових (відтворювальний та природний капітал) компонентів.

У контексті аргументації актуальності проблематики дисертаційної роботи важливо підкреслити те, що у щорічному аналітичному звіті Світового банку «Зміна характеру праці» за 2019 р. [45] визначено, що людський капітал складається зі знань, навичок та здоров'я, які люди накопичують у своєму житті і реалізують на користь іншим людям і суспільству.

Варто звернути увагу, що за підрахунками ЮНЕСКО, достатнього рівня добробуту можуть досягти лише ті країни, у яких 40–60% працездатного населення будуть мати вищу освіту. При цьому, щоб будь-які соціально-економічні, інституціональні, політичні реформи набули незворотного характеру і були ефективними, необхідно принципово по-новому (за змістом, характером) перенавчити не менше, ніж 25% дорослого працездатного населення [46].

Стан розвитку людського капіталу в Україні постійно отримує оцінку на міжнародному рівні. Так, у Звіті про людський капітал Всесвітнього економічного форуму (WEF Global Human Capital Report), у якому розраховується Глобальний індекс людського капіталу (ГІЛК) – Global Human Capital Index – Україна у 2018 р. посіла 50 місце серед 157 країн. Найвищі рейтинги Україна отримала за показниками освіти (загальний рівень освіченості населення, охоплення дітей різними рівнями освіти) [44], але у частині якісних показників системи освіти місця значно нижчі (якість початкової освіти – 47 місце, якість системи освіти – 51 місце). За показниками ринку зайнятості та навичок працівників рейтингові місця ще нижчі: 88 – за рівнем зайнятості у віковій категорії 25–54 роки, 89 – за інвестиціями у підготовку персоналу, 57 – за різноманіттям навичок випускників, 40 – за економічною складністю. Таке різне позиціонування України у міжнародних

рейтингах свідчить, що наявність у державі освіченого працездатного людського ресурсу не гарантує його продуктивне задіяння у суспільному виробництві товарів і послуг, а залежить від політики держави, яка поки не спрямована на ефективне використання людського капіталу у національній економіці.

За іншим показником – Індексом Людського Розвитку (Human Development Index) Організації Об'єднаних Націй – Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку, посідаючи у 2017 р. 88 місце з 189 країн. За Індексом Людського Розвитку оцінюється довгостроковий прогрес у трьох аспектах: а) довготривале та здорове життя; б) доступ до знань; в) гідний рівень життя (див. Додаток В, табл. В. 1). Водночас, зміни поглядів на роль людини, вимоги щодо підвищення якості життя, розширення та вдосконалення її можливостей у різних сферах для особистісного розвитку та забезпечення соціогуманітарного прогресу держави значно розширили поняття «людський розвиток».

Надаючи пріоритет принципам соціальної справедливості, стійкості, поваги до прав людини, у доповіді ПРООН 2010 р. [47] зазначено три нові індикатори: Індекс людського розвитку, скорегований з урахуванням соціально-економічної нерівності, індекс гендерної нерівності, індекс багатовимірної бідності, у яких також враховуються показники стану охорони здоров'я й освіти.

Отже, охорона здоров'я та освіта є центральними складовими соціогуманітарної політики, за якими визначається стан людського розвитку у країні, її місце у світовому співтоваристві, а також оцінюється ефективність державного впливу на процеси розвитку людини як активного члена суспільства.

Варто підкреслити, що орієнтир на забезпечення розвитку особистості, соціогуманітарної сфери на основі стабільного розвитку національних економік країн світу послідовно проводить в своїй діяльності ООН. Зокрема, у «Декларації тисячоліття» ООН, яка була прийнята у 2000 р. 189 країнами на Саміті тисячоліття ООН, визначено Цілі Розвитку Тисячоліття, як всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників розвитку до 2015 р. Україна приєдналася до «Декларації тисячоліття» ООН і взяла на себе зобов'язання досягти Цілі Розвитку Тисячоліття до 2015 р.

У 2015 р. у межах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку, та було прийнято Порядок денний розвитку з 2016 р., у якому затверджено нові орієнтири. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Для встановлення стратегічних меж національного розвитку України на період до 2030 р. на засадах принципу «Нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей Сталого Розвитку [48, с. 7].

Варто зазначити, що в усіх міжнародних документах поширюється ідея щодо забезпечення державами всіх країн світу своїм громадянам гідної праці, охорони здоров'я, права на освіту, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності тощо. Так, із 17 «Цілей Сталого Розвитку» «Ціль» 3 передбачає забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці, а «Ціль» 4 – забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх (див. Додаток Г, табл. Г. 1).

Такі пріоритети є дороговказом для всіх країн у формуванні соціогуманітарної політики, яка відіграє ключову роль у розвитку всього соціуму як єдиної соціально-економічної системи продуктивних сил і соціально-виробничих відносин. У цій єдиній системі людина в якості людського капіталу виступає головною продуктивною силою, створюючи духовні і матеріальні цінності для всього суспільства [28, с. 300]. Водночас, багатство країни та добробут людей створюється за умов підвищення продуктивності праці та нововведень на основі реального використання людського капіталу у практичній діяльності різних секторів і сфер національної економіки.

Таким чином, в усі часи розвитку людства продуктивність праці впливала і впливає на економічний, інтелектуальний, трудовий, виробничий потенціал будь-якої країни і водночас залежить від нього. Продуктивна праця – це праця людини, у результаті якої створюються у достатній кількості та обсягах матеріальні,

нематеріальні блага та послуги. За такої умови продуктивною має бути праця не тільки у сфері матеріального виробництва, а й у сфері науки, освіти, управління, охорони здоров'я. Як свідчить світовий досвід, рівень продуктивності праці прямо впливає на розвиток людського капіталу як стратегічного ресурсу та основного фактору економічного зростання, який забезпечує збалансований розвиток України, економічний прорив та довгострокові конкурентні переваги.

Водночас, хоча сектор неринкових послуг не має на меті отримання прибутку, проблематика співставлення вигоди і витрат існує. Зокрема, Г. Беккер, досліджуючи питання інвестицій у людський капітал, характеризував їх як головний фактор економічного зростання. Але водночас наголошував на тому, що кожна людина застосовує економічний підхід до аналізу вибору щодо інвестицій в освіту, охорону здоров'я, інші форми поповнення знань на основі співставлення вигоди і витрат. Зокрема, «... аналіз людського капіталу виходить з передумови, що приймаючи рішення про свою освіту та професійну підготовку, медичне забезпечення та інші форми поповнення знань і поліпшення здоров'я, індивіди співвідносять вигоди з витратами. У число вигоди, крім культурних і інших негрошових благ входять більш високі заробітки і професійне зростання, тоді як витрати визначаються в основному упущеною цінністю часу, витраченого на ці інвестиції...». Людина також визначає пріоритетність інвестування у власні здібності до продуктивної діяльності [49, с. 83; 85, с. 592].

Разом із тим, за методикою аналізу «витрати-вигоди» можливо оцінити витрати та виграш не лише для окремого гравця (як це робить приватний сектор), а й погляду зміни добробуту всього суспільства одночасно. Тому корисність розглядається як «надбавка», що утворилась у результаті балансування чистих вигід усіх сторін. Оцінку корисності неринкових послуг варто здійснювати за допомогою альтернативних витрат – вартості ресурсів або можливостей, від яких довелося б відмовитися у разі іншого вибору. Тому концепція «витрати-вигоди» є більш глибокою і ґрунтовнішою порівняно з іншими підходами до аналізу проектів суспільного виробництва, наприклад, з методом «витрати-ефективність», особливість якого полягає в тому, що він націлений на пошук найдешевшого за

витратами варіанта з усіх альтернатив. Відповідно, він не ставить за мету здійснити грошову оцінку вигод, а тому галузь його використання у суспільному секторі економіки є обмеженою [50, с. 142; 143; 198]. Зокрема, правилом економічної політики нагромадження людського капіталу має виступати зближення рівнів суспільної і приватної віддачі від освіти, особливо на вищому рівні системи. Ефективне зростання досягатиметься у ситуації, коли структурне співвідношення освітніх вигод і видатків забезпечуватиме поліпшення і розподіл трудових ресурсів відповідно до потреб і можливостей різних секторів національної економіки.

Таким чином, поняття соціогуманітарного розвитку інтегрує сутнісні ознаки соціально-економічних зрушень, які включають як відносини у сфері виробництва та споживання матеріальних і нематеріальних благ, так і притаманних людині ціннісних орієнтирів, почуттів і розуму, що разом визначають умови формування і розвитку людського капіталу. За такої умови охорона здоров'я й освіта є центральними складовими соціогуманітарної політики, від яких залежить стан розвитку людського капіталу у будь-якій країні. Враховуючи вищезазначене, слід проводити зважену державну політику із забезпечення членів суспільства такими важливими суспільними благами, які за своєю суттю не можуть обертатись у ринковому просторі, належать до сектору неринкових послуг і тому передбачають необхідність державного регулювання та впровадження сучасних механізмів державного впливу на процеси виробництва (надання) послуг з освіти та охорони здоров'я.

1.2.Методологічні засади аналізу продуктивності праці в секторі неринкових послуг

В умовах масштабних соціально-економічних реформ, що здійснюються в Україні, завдання підвищення продуктивності праці як джерела реального економічного прогресу стає життєво важливою передумовою для подальшого розвитку економіки. Як показує світовий досвід останніх десятиліть, економічними

лідерами стають не ті країни, які мають значні ресурси, а ті, які досягли високої продуктивності праці. Багатогранна проблема підвищення продуктивності праці стала предметом уваги багатьох зарубіжних дослідників, зокрема: О. Германової, Д. Скотт Сінка, Ф. Тейлора, Г. Емерсона, Б. Генкіна, Р. Колосової, Р. Яковлєва, Л. Соколової та ін. Дослідженням різних чинників зростання продуктивності праці та її системного аналізу присвятили теоретичні і науково-прикладні розробки відомі вчені: О.Амоша, А. Бабицький, С. Бандур, В. Беседін, А. Вугальтер, В. Гончаров, В. Геєць, А. Касич, С. Кожем'якіна, А. Кудінова, Г. Куліков, В. Найдьонов, О. Новікова, А. Пасєка, А. Ревенко, Т. Заяць, Н. Шабранська та інші.

Особливий розвиток теорія продуктивності праці отримала у США і деяких європейських країнах на початку ХХ ст. Внесок представників зарубіжних шкіл у розвиток теорії продуктивності праці показано у табл. 1.1. У цей час з'явилися науково-практичні напрями, серед яких найбільш вагомий внесок до теорії продуктивності праці внесли: школа наукового управління (Ф. Тейлор), адміністративна школа в управлінні (А. Файоль), школа «людських відносин» (Е. Мейо).

Таблиця 1.1

Внесок представників зарубіжних шкіл у розвиток теорії продуктивності праці

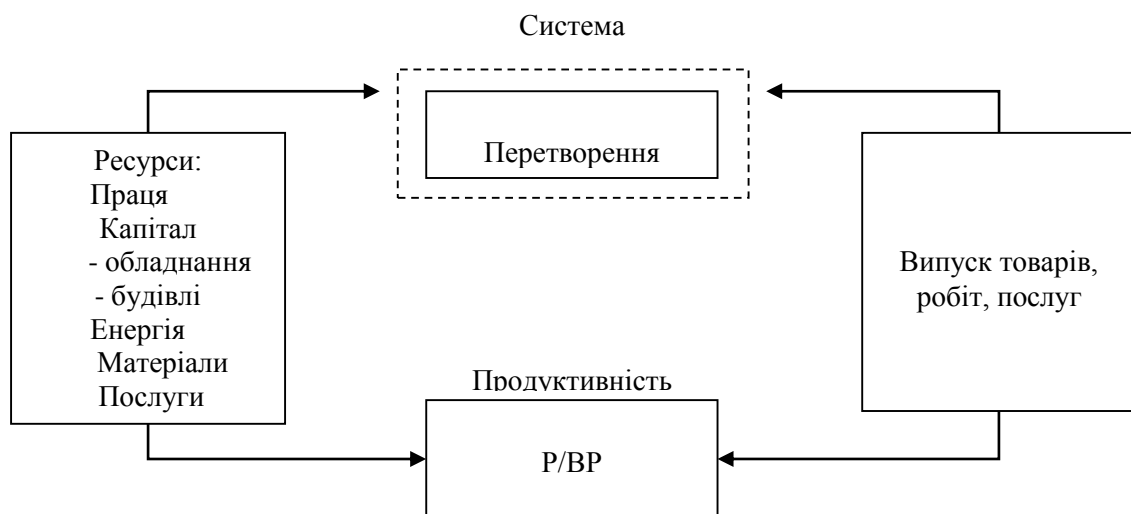
Школа	Представники шкіл	Внесок у теорію
Школа управління (1885 – 1920 рр.)	Ф. Тейлор, Ф. Унслоу та ін.	Здійснено обґрунтування конкретних працівників для виконання певної роботи (розстановка кадрів), необхідність навчання працівників, їх підготовки і перепідготовки, як усередині підприємства, так і в сторонніх організаціях. Раціоналізація праці і її мотивація
Адміністративна школа (1920 – 1950 рр. ХХ ст.)	А.Файоль, Л. Урвік, М. Вебер, М. Форд, Л. Г'юлік, Д. Муні, О. Шелдон та ін.	Було досліджено ефективність роботи усієї організації. Цей підхід полягає в регламентації праці, у прагненні удосконалити організацію праці, у посиленні трудової дисципліни
Школа людських відносин (30 –50-і роки ХХ ст.)	М. Фоллет, Д. Мейо, А. Маслоу, К. Арджирис, Р. Лайкерт, Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор та ін.	Вчені здійснили численні дослідження і експерименти з питань мотивації працівників, характеру влади, лідерства, якості трудового життя і т. д. Основна ціль – підвищення ефективності організації за рахунок зростання ефективності людських ресурсів, повного використання потенціалу кожного працівника

Джерело: побудовано автором за [51; 52]

Огляд наукової літератури показує, що у сучасній західній економічній теорії (П. Самуельсон, Дж. Ю. Стігліц та ін) відсутні наукові роботи, присвячені обґрунтуванню процесу поділу економіки на виробничу і невиробничу сфери та продуктивну та непродуктивну працю. Західні вчені не полемізували з цього питання, а визнали, що будь-яка праця є продуктивною і створює сукупний продукт суспільства [11; 12].

Д. Скотт Сінк визначав, що продуктивність праці – це відношення кількості продукції, виробленої даною системою за даний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення або виробництва цієї продукції за той же період часу (рис. 1.5) [53, с. 29].

У довідковій літературі зазначено: продуктивна праця – це праця людини, у результаті якої створюються матеріальні блага та послуги. Продуктивною є не тільки праця у сфері матеріального виробництва, а й у сфері науки, освіти, управління, охорони здоров'я, послуг, а також у духовній сфері [54, с. 265–267].

Рис.1.5 Схема формування загального поняття продуктивності за С. Д. Скоттом

Джерело: побудовано автором за [53, с. 29; 55]

У економічній науці та господарській практиці нашої країни та за кордоном для характеристики результативності трудової діяльності людей та оцінювання її рівня упродовж багатьох років використовувалась категорія «продуктивність праці»,

яка показує співвідношення кількості продукції та послуг, що виробляється, і витрат праці на її виробництво [56, с. 16].

Досліджуючи праці, у яких представлені підходи різних науковців та практиків до трактування сутності продуктивності праці, ми виділили наукові підходи, які відрізняються між собою, але мають певні спільні риси (табл. 1.2) [55].

Таблиця 1.2

Узагальнення існуючих сутнісних визначень продуктивності праці

Автори	Їх інтерпретація
Семикіна М. [57, с. 460]	Продуктивність праці – це суспільна продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макрорівні та є відношенням загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці.
Грішнова О. [58, с. 24]	Продуктивність праці є «узагальнюючим показником використання робочої сили, що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів та витрат, у даному випадку, – результатів та витрат праці».
Семів Т. [59, с. 24]	Продуктивність праці є «важливим показником, який характеризує здатність економічної системи функціонувати з належною ефективністю».
Ушенко Н. [60]	Продуктивність праці - це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт і послуг з одного боку, та кількістю праці, витраченого на виробництво цього обсягу, з іншого боку.
Мочерний С. [61, с. 118]	Продуктивність праці – «ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг» і спосіб виміру цієї категорії як кількість продукції чи послуг, вироблених працівником за одиницю часу (рік, місяць, тиждень), або кількість робочого часу, який затрачається на виробництво продукції чи надання послуг.
МОП [62]	Продуктивність праці - це показник, який відображає ступінь ефективності використання праці.
Лісогор Л. [63, с. 135]	Продуктивність праці це узагальнюючий показник ефективності використання робочої сили і як всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів і витрат, у даному випадку – результатів праці та її витрат.
Макконелл К., Брю С. [64, с.925]	Продуктивність праці – це загальний об'єм продукції, поділений на кількість витраченої на його виробництво праці; середній продукт праці чи виробіток одного працівника.
Кожем'якіна С. [17]	Продуктивність праці це сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами з приводу формування процесів розширеного відтворення економіки на основі регулюючих дій держави у розв'язанні певних макроекономічних завдань та забезпечення адекватної ним реалізації потенційних можливостей суспільства у виробництві товарів і послуг.

Джерело: побудовано автором

Як видно з табл. 1.2 поданих визначень, інтерпретація продуктивності праці зводиться до визначення її як ступеню результативності виробничого процесу,

ефективність витрат конкретної праці та ступінь ефективності використання наявних ресурсів. Динаміка продуктивності праці відображає успіхи установ і організацій в активізації людського чинника, у трудовій мотивації й розвитку персоналу, модернізації виробничого процесу надання послуг, підвищенні якості послуг, що передбачає впровадження різних видів інновацій. Тому підвищення продуктивності праці у сучасних умовах потребує застосування інноваційних підходів до вирішення поставлених завдань підвищення ефективності системи освіти й охорони здоров'я на основі використання новітніх технологій, отримання та переробки інформації, реалізації інтелектуальних можливостей на основі знань та навичок запровадження інновацій. Упровадження інновацій у секторі неринкових послуг – це складний процес, який передбачає поступове оновлення і вдосконалення змісту, методів, засобів, педагогічних і викладацьких технологій, застосування нових лікувальних технологій що, безумовно, впливає на якість педагогічного та лікувального процесу. Можливості реалізації інноваційного потенціалу варіюються залежно від рівня його формування. «Поняття «інноваційний потенціал» у теоретичному аспекті можливо диференціювати за трьома основними рівнями [65, с. 57–58]:

- на особистісному рівні інноваційний потенціал охоплює такі характеристики, як новаторство, здатність людини генерувати або обирати нові ідеї, підходи, визначати перспективні сфери інвестування, критичне ставлення до архаїчних практик та стереотипів, прагнення досягти максимальної поінформованості у своїй справі, ініціативність, здатність до реформ;

- на мікрорівні інноваційний потенціал характеризує можливості використання нових знань, втілених у технологіях, ноу-хау, нових комбінаціях виробничих факторів, формах та структурі організації й управління виробництвом, які дають змогу одержувати інтелектуальну ренту та переваги перед конкурентами;

- на макро- та мезорівні інноваційний потенціал – це сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, сектору, регіону), необхідних для інноваційного розвитку економіки».

У виробництві, розподілі, обміні і споживанні економічних благ, до яких відносяться послуги в секторі неринкових послуг, беруть участь різноманітні економічні агенти – ринкові агенти – це домашні господарства і фірми і неринкові – держава та профспілки. І зміна обсягу, маси послуг на конкретному підприємстві, у сфері чи країні в певний проміжок часу може бути результатом зміни не тільки продуктивності праці, але і збільшення кількості витраченої праці, зокрема підвищення її інтенсивності. Водночас інтенсивність праці забезпечує високі темпи зростання продуктивності на основі досягнень науково-технічного прогресу, раціональної організації праці. Динаміка продуктивності праці побічно характеризує у прямій залежності і ступінь прогресивності державного управління економічними процесами. Контроль за станом і динамікою сукупної продуктивності праці є важливою функцією державного регулювання економіки.

Отже, підвищення продуктивності праці є головним джерелом зростання національного доходу, умовою зниження витрат на виробництво, фактором підвищення якості та конкурентоспроможності продукції і послуг, а також передумовою зниження витрат робочого часу, підвищення заробітної плати працівників та рівня життя населення. Виходячи із важливості підвищення продуктивності праці для розвитку та забезпечення конкурентоспроможності підприємств і установ, необхідним стає визначення факторів, що впливають на її рівень, розробка та впровадження заходів щодо активізації підвищення її рівня.

Перш ніж оцінити рівень продуктивності праці у секторі неринкових послуг, варто визначити систему показників, за допомогою яких розраховується цей важливий індикатор. Як свідчить дослідження, в економічній практиці виробництво послуг оцінюється показниками їх валового випуску або доданої вартості, які мають різну економічну природу залежно від того, стосуються вони ринкових чи неринкових послуг, що позначається на оцінці їх продуктивності праці. Система національних рахунків дозволяє проаналізувати динаміку і структуру основних видів економічної діяльності сектору ринкових та неринкових послуг української економіки, що склалась за останнє десятиріччя. При цьому величина доданої вартості визначається як різниця між обсягом валового випуску і проміжним

споживанням. Проміжним споживанням прийнято вважати обсяг поточних матеріальних витрат відповідного виду економічної діяльності сектору послуг. Зазначені особливості методології нами враховуються нижче при аналізі динаміки і структури ВДВ видів економічної діяльності сектору ринкових та неринкових послуг, розрахунку їх продуктивності праці.

У валовому випуску чи валовій доданій вартості окремих видів економічної діяльності сектору неринкових послуг можуть поєднуватись у різних співвідношеннях ринкові та неринкові послуги. Вважаємо, що існує специфіка економічних відносин у секторі неринкових послуг, яка відображається на визначенні показника продуктивності праці у цій галузі [13, с. 47–48].

Там, де послуги оплачуються окремими одержувачами за економічно значущими цінами, то випуск (по вартості), віднесений до витрат, міститиме елемент продуктивності, так само як випуск, що ділиться на витрати праці, вимірює продуктивність у традиційному розумінні цього терміну.

Але, коли йдеться про неринкові послуги, що надаються конкретними бюджетними установами й організаціями, і не існує ціни (або економічно значущої ціни) одиниці випуску і відсутній вимірювач випуску, необхідно застосовувати індикатори у фізичному виразі, для того, щоб одержати уявлення про реальну вартість наданих послуг. У науковій літературі пропонується до використання цілий вектор коефіцієнтів продуктивності, які можна застосовувати для розрахунку та системного аналізу процесів зростання/падіння динаміки цього показника в охороні здоров'я та освіти (П. Мейлі) (табл. 1.3) [53, с. 219–223].

Таблиця 1.3

**Система часткових факторних коефіцієнтів продуктивності в секторі
неринкових послуг**

Формула	Показники
ОСВІТА	
<i>Часові коефіцієнти</i>	
$K_1 = \text{КДН} / \text{КПД}$	<i>КДН</i> - кількість днів навчання; <i>КПД</i> - кількість пропущених днів
$K_2 = \text{КЗД} / \text{ВЧ}$	<i>КЗД</i> - кількість завершених досліджень; <i>ВЧ</i> - витрати часу

$K_3 = КПНП/ВЧ$	КПНП - кількість прийнятих навчальних планів; ВЧ - витрати часу
$K_4 = КНМП/НЧ$	Кількість осіб з нацменшин у програмі; норматив часу
$K_5 = РДК/НЧ$	РДК - рівень досягнутої кваліфікації; НЧ - норматив часу
$K_6 = ДП/ВЧ$	ДП - доходи від проекту; ВЧ - витрати часу
	<i>Загальні коефіцієнти</i>
$K_7 = КУС/КВВ$	КУС - кількість учнів/студентів; КВВ - кількість викладачів/вчителів
$K_8 = КНГ/ОПВ$	КНГ - кількість навчальних годин; ОПВ - обсяг прямих витрат
$K_9 = ОВРС/КЗ$	ОВР - обсяг витрат на робочу силу; КЗ - кількість зайнятих
$K_{10} = ОВД/КВ$	ОВД - обсяг витрат/доходів; КВ - кількість викладачів
$K_{11} = КЗД/ВР$	КЗД - кількість закінчених досліджень; ВР - вартість робіт
$K_{12} = ВН/КАП$	ВН - вартість навчання; КАП - кількість адміністративного персоналу
	<i>Цільові коефіцієнти</i>
$K_{13} = ДД/ОД$	ДД - доходи від досліджень; ОД - очікувані доходи
$K_{14} = КПС/КНС$	КПС - кількість переважаючих спеціальностей; КНС - кількість необхідних спеціальностей
$K_{15} = РП/ОР$	РП - результати поведінки; ОР - очікувані результати
$K_{16} = КДІН/КДПН$	КДІН - кількість дітей-інвалідів, що отримали навички; КДПН - кількість дітей-інвалідів, що підлягають навчанню
$K_{17} = КННМ/ОКННМ$	КННМ - кількість навчених осіб, із нацменшинств; ОКННМ - очікувана кількість навчених осіб із нацменшинств
$K_{18} = УПР/ОУ$	УПР - успішність у поточному році; ОУ - очікувана успішність
	<i>Коефіцієнти витрат</i>
$K_{18} = КНП/ВР$	КНП - кількість навчальних посібників; ВР - витрати на їх розробку
$K_{19} = КВУ/ВН$	КВУ - кількість відрахованих учнів; ВН - витрати на набір
$K_{20} = КВ/ОРВ$	КВ - кількість випускників; ОРВ - обсяг річних витрат
$K_{21} = ОКФ/ЗОА$	ОКФ - обсяги кошторисного фінансування; ЗОА - загальний обсяг асигнування
$K_{22} = ДД/ВП$	ДД - доходи від досліджень; ВП - вартість проектів
$K_{23} = КО/ВС$	КО - кількість обідів; ВС - витрати їдальні

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я	
	<i>Часові коефіцієнти</i>
$K_1 = КО/НЧ$	КО - кількість обідів; НЧ - норматив часу
$K_2 = КНМЛ/КЛГ$	КНМЛ - кількість нових методів лікування; КЛГ - кількість людино-годин
$K_3 = КВЛ/КЛГ$	КВЛ - кількість виготовлених ліків; КЛГ - кількість людино-годин
$K_4 = КПП/КЛГ$	КПП - кількість прийнятих пацієнтів; КЛГ - кількість людино-годин
$K_5 = КК/КЛГ$	КК - кількість клієнтів; КЛГ - кількість людино-годин
$K_6 = КХЛ/НЧ$	КХЛ - кількість хворих, що лікуються; НЧ - норматив часу
	<i>Загальні коефіцієнти</i>
$K_7 = ОВЛ/КП$	ОВЛ - обсяг витрат на лікування; КП - кількість пацієнтів
$K_8 = КВЛП/ЗКП$	КВЛП - кількість впроваджених лікувальних планів; ЗКП - загальна кількість планів
$K_9 = КП/КОП$	КП - кількість клієнтів; КОП - кількість обслуговуючого персоналу
$K_{10} = КЗЛЛ/КНЛ$	КЗЛЛ - кількість зайнятих лікарняних ліжок; КНЛ - кількість наявних ліжок
$K_{11} = ОД/КП$	ОД - обсяг доходів; КП - кількість пацієнтів
$K_{12} = ОВН/ЧЗ$	ОВН - обсяг витрат на навчання; ЧЗ - чисельність зайнятих
	<i>Цільові коефіцієнти</i>
$K_{13} = КЗЕЛ/ЗКЕЛ$	КЗЕЛ - кількість закінчених етапів лікування; ЗКЕЛ - загальна кількість етапів лікування
$K_{14} = КПЛ/ОБА$	КПЛ - кількість планів лікування; ОБА - обсяг бюджетних асигнувань
$K_{15} = ОВЛ/ОКР$	ОВЛ - обсяг виготовлених ліків; ОКР - очікувана кількість рецептів
$K_{16} = КПП/ПКП$	КПП - кількість профілактичних програм; ПКП - потрібна кількість програм
$K_{17} = ФКК/ОКК$	ФКК - фактична кількість клієнтів; ОКК - очікувана кількість клієнтів
$K_{18} = КПП/КППЛ$	КПП - кількість прийнятих пацієнтів; КППЛ - кількість пацієнтів, що потребує лікування
	<i>Коефіцієнти витрат</i>
$K_{19} = КПЗП/ОВН$	КПЗП - кількість пацієнтів, що закінчили програми; ОВН - обсяг витрат на навчання
$K_{20} = КЕЛ/ОВРП$	КЕЛ - кількість етапів лікування; ОВРП - обсяг витрат на розробку програми лікування
$K_{21} = КЗД/ОФ$	КЗД - кількість звітів про дослідження; ОФ - обсяг фінансування
$K_{22} = КК/ОВП$	КК - кількість клієнтів; ОВП - обсяг витрат на прийом

Продовж. табл.1.3

$K_{23}=KЗЛЛ/ОВ$	$KЗЛЛ$ - кількість зайнятих лікарняних ліжок; $ОВ$ - обсяг витрат
$K_{24}=КПП/ОВ$	$КПП$ - кількість прийнятих пацієнтів; $ОВ$ - обсяг витрат

Джерело: складено автором за [53]

Як видно із табл. 1.3, Д. Скотт Сінк поділяє факторні коефіцієнти на кілька груп: загальні, цільові, часові, коефіцієнти витрат, які мають різні цілі у здійсненні аналізу, якими можна доповнити вартісні показники аналізу рівня продуктивності праці та її чинників як у секторі неринкових послуг, так і його галузях. На жаль, належне статистичне забезпечення розрахунку цих показників із подальшою їх агрегацією, відсутнє, що не дозволяє повною мірою використати ці коефіцієнти у практиці аналізу продуктивності праці цих галузей.

У 2009 р. в Україні почалася розробка Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у державному секторі, більшість яких набули чинності з 2017 р. Вони уніфікували види діяльності суб'єктів у державному і ринковому секторі економіки (операційна, фінансова, інвестиційна), зблизили форми фінансової звітності, ввели поняття обмінних і необмінних операцій [65]. Суб'єкти державного сектору економіки можуть надавати послуги ринкового характеру (у т.ч. освітні, медично-лікувальні тощо), які обліковуються як доходи від обмінних операцій (раніше відомі як доходи спеціального фонду). Це свідчить про те, що триває методологічна робота щодо зближенню макро- і мікростатистики, що з часом дозволить агрегувати статистичні дані на рівні бюджетних організацій і установ, що сприятиме підвищенню якості статистичного забезпечення розрахунків показників результатів і витрат ресурсів для цілей аналізу зростання продуктивності праці зайнятих у цих установах.

У статистиці національного доходу продуктивність сектору неринкових послуг (наприклад, вищої освіти) обчислюється на основі витрат на ресурси, що вводяться. Зокрема, у них включається заробітна плата викладачів й адміністративного персоналу, що працює в університетах, вартість устаткування і ресурсів, що

використовують університети для забезпечення навчального процесу і допомоги студентам (бібліотечні книги, періодична література і т. д.) [66].

Наприклад, у випадку з вищою освітою, якщо у країнах А і Б платять однакову заробітну платню професорам університетів тієї ж кваліфікації і досвіду, то професор, який має аудиторію у 150 студентів на лекції за інших рівних умов продуктивніший на 50 відсотків (у категоріях випуску послуг освіти), ніж професор, який може зібрати аудиторію у 100 студентів. Це може бути результатом різної системи організації навчального процесу або університетів, чи будь-яких реальних відмінностей у здібностях, проте загальна різниця у рівнях продуктивності праці залишається. Очевидно, що якими б знаннями не володів професор, якщо він не володіє здатністю працювати з аудиторією, його продуктивність праці дорівнює нулю, навіть якщо його кваліфікація і зміст лекції аналогічні тим, якими володіють професори, що працюють із великою кількістю студентів. Зрозуміло, що послуга як така в цьому випадку взагалі не надається. Цей приклад дозволяє підняти деякі проблемні у концептуальному контексті питання, що відносяться до природи продуктивності праці у сфері надання послуг і взаємозв'язку з економічною продуктивністю в її загальноприйнятому розумінні.

Офіційні Методичні рекомендації з розрахунку продуктивності праці, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку) «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку показників ресурсоемності валового внутрішнього продукту на рівні національної економіки за основними групами ресурсів, продуктивності праці на рівні національної економіки, регіональному рівні та за видами економічної діяльності і коефіцієнта віддачі основних засобів на рівні національної економіки та за видами економічної діяльності» за № 965 від 06.06.2019 р. Їх було розроблено з метою забезпечення моніторингу стану досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) відповідно до визначених на національному рівні завдань, а саме підвищення ефективності виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високо-технологічних конкурентних виробництв, та індикаторів; щодо розрахунку продуктивності праці на регіональному рівні – з метою забезпечення обчислення

індексу конкурентоспроможності регіонів, а саме у частині оцінки ефективності ринку праці регіону; щодо розрахунку прогнозних показників продуктивності праці на рівні національної економіки – з метою забезпечення формування Прогнозу економічного і соціального розвитку України, а саме основних прогнозних макропоказників; щодо розрахунку показників продуктивності праці за видами економічної діяльності – з метою міжгалузевих зіставлень [67].

Відповідно, результати розвитку сектору неринкових послуг в економіці визначаються наявністю ресурсів та ефективністю їх використання. Як економічний ресурс праця – це розумові і фізичні здібності людей, які застосовуються у виробництві товарів і послуг.

Праця в освітньому процесі містить, перш за все, працю викладачів, а в лікувальному процесі – працю медичного персоналу [24]. У табл. 1.4 систематизовано переваги та недоліки результативних показників продуктивності праці на галузевому рівні, що варто використовувати для розрахунку даного показника (табл.1.4).

Таблиця 1.4

**Переваги та недоліки результативних показників продуктивності праці
на галузевому рівні**

Показник	Умовне позначення	Переваги	Недоліки
Валовий випуск	ВВ	Враховує витрати живої і уречевленої праці. Співвідноситься з обсягами виробництва на макрорівні	Враховує проміжне споживання, яке не є кінцевим результатом
Валова додана вартість	ВДВ	Показує знову створений результат праці в галузі	Не враховує чисті податки на продукти, які є часткою результату
Валовий галузевий продукт	ВГП	Враховує ВДВ і ЧПП Є основним показником виміру результату у Системі національних рахунків Широко використовується на практиці	Не враховує проміжне споживання

Джерело: складено автором за [24]

Таким чином, продуктивність праці (ПП) у секторі неринкових послуг розраховується як відношення ВДВ (валової доданої вартості) до витрат праці (ВП) у відповідному періоді:

$$ПП = ВДВ/ВП, \quad (1.1)$$

Якщо витрати праці представити як чисельність зайнятих, отримаємо рівняння:

$$ПП = ВДВ/ЧЗ \quad (1.2)$$

де: ЧЗ – чисельність зайнятих.

А продуктивність праці видів економічної діяльності сектору неринкових послуг (СНР визнає цей сектор повноправним, рівнозначним сектором, що приймає участь у виробництві ВВП)), як і ринкових, розраховується за формулою:

$$П^{ВДВ}_{j \text{ ЧЗ}} = ВДВ_j / ЧЗ_j, \quad (1.3)$$

де: $П^{ВДВ}_{j \text{ ЧЗ}}$ – продуктивність праці j-го виду економічної діяльності сектору неринкових послуг за ВДВ у розрахунку до чисельності його зайнятих;

$ВДВ_j$ – валова додана вартість j-го виду економічної діяльності сектору неринкових послуг.

Водночас величина доданої вартості визначається як різниця між обсягом валового випуску і величиною проміжного споживання.

У міжнародній та вітчизняній методологіях на секторному рівні у чисельнику використовуються такі результуючі показники:

- валовий галузевий продукт (ВГП) [70],
- валова додана вартість (ВДВ),
- валовий випуск (ВВ),
- обсяг виробленої продукції (робіт, послуг)(ОВПРП) (табл.1.5).

Для міжнародних порівнянь та внутрішніх операцій надається перевага показнику ВДВ, оскільки він є одним із основних показників виміру результату у Системі національних рахунків, широко використовується у вітчизняній та міжнародній практиці.

Таблиця 1.5

Система показників розрахунку продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Рівень	Показник	Умовне позначення
За видами економічної діяльності	$VB_{грн.} / Ч_{зайн.}$ $ВДВ_{грн.} / Ч_{зайн.}$ $ВДВ_{грн.} / КЛГ_{зайн}$ $ВГП_{грн.} / Ч_{зайн}$ $ВГП_{грн.} / КЛГ_{зайн}$ $I_{ф}^{ВГП} = I_{ф.о.}^{ВДВ} \times \rho^{ВДВ/ВГП} +$ $I_{деф}^{ЧП} \times \rho^{ЧП/ВГП}$	$VB_{грн.}$ – валовий випуск виду економічної діяльності у гривнях; $ВДВ_{грн.}$ – валова додана вартість виду економічної діяльності у гривнях; $ВГП_{грн.}$ – валовий галузевий продукт у гривнях; $\rho^{ВДВ/ВГП}$ – питома вага ВДВ у ВГП, %; $\rho^{ЧП/ВГП}$ – питома вага ЧП (чистих податків) у ВГП, %; $I_{деф}^{ЧП}$ – індекс-дефлятор чистих податків для економіки у цілому

Джерело: складено за [68; 69]

Як видно з таблиці 1.5, існує ціла низка вартісних показників, на основі СНР, які пропонується для використання розрахунку продуктивності праці у науковому обігу та практиці. Це – валовий випуск виду економічної діяльності, валова додана вартість виду економічної діяльності; валовий галузевий продукт у гривнях.

Для витрат праці використовуються такі показники: чисельність зайнятих, найманих працівників, середньооблікова кількість штатних працівників, кількість відпрацьованих людино-годин. Але більш доцільним використання показника чисельності зайнятих в секторі або галузі та кількості відпрацьованих людино-годин, оскільки кількість найманих та штатних працівників близька до чисельності зайнятих у виробництві послуг неринкового характеру.

Поділяємо думку, що методологію аналізу продуктивності праці сектору неринкових послуг слід доповнити натуральними коефіцієнтами, зокрема такими, як відношення кількості вилікуваних хворих до кількості зайнятих галузі сектору або кількості лікарів до кількості пацієнтів, які вилікувались. Вважається, що натуральні показники продуктивності праці враховують не тільки живу працю, а й проміжні витрати, зношення основних засобів [68].

Оскільки категорія «продуктивність праці» визначається за відношенням результату до витрат ресурсу, то система чинників відображає як результати, так і

на витрати. Тому рівень результативних показників сектору неринкових послуг формується під впливом цілого комплексу взаємопов'язаних між собою чинників та умов, які діють із неоднаковою силою та спрямованістю. Природа цього показника та особливості функціонування сектора неринкових послуг орієнтують на використання відповідного набору галузевих і макроекономічних чинників, вивчення впливу яких на продуктивність праці дозволяє використовувати їх для аналізу і прогнозування у системі державного регулювання.

Тому *продуктивність праці в секторі неринкових послуг* необхідно розуміти як категорію, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами щодо одержання економічно обґрунтованого співвідношення результатів і витрат праці у зазначеному секторі на основі регулюючих механізмів держави з метою прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, зростання національної економіки, формування людського капіталу та забезпечення соціо-гуманітарних цілей розвитку суспільства.

Чинник (фактор) – це рушійна сила, суттєва причина, обставина, що впливає на певний процес або явище та змінює рівень і динаміку продуктивності [62, с. 108]. Еволюція розвитку науки про продуктивність праці дозволяє зробити висновок, що впродовж багатьох століть було сформовано достатній науковий потенціал, що дало змогу визначити чинники, які впливають на продуктивність праці. Зокрема, у «Сучасному економічному словнику» Б. Райзберга «чинник» трактується як один із основних ресурсів економічної діяльності не тільки підприємства чи установи, але й економіки у цілому (земля, праця, капітал, підприємництво, інформація); як рушійна сила економічних, виробничих процесів, що впливають на результат виробничої, економічної діяльності. Водночас наголошується, що чинники виробництва – це ресурси, які використовуються у виробництві, та від яких певною мірою залежать кількість та обсяг продукції і послуг, що випускається [71].

Зростання продуктивності праці у суспільстві у цілому залежить від рівня розвитку продуктивних сил і конкретними факторами зростання продуктивної праці є використання досягнень НТР у виробництві, поглиблення суспільного поділу

праці, зокрема міжнародного, впровадження нових форм організації праці, досягнення реального плюралізму форм власності та ін. [72].

Експерти Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) визначили, що парадигма людського розвитку визнає центральну роль людського капіталу в зростанні продуктивності праці, але в якості найважливішої мети визначає створення такого економічного і соціального середовища, яке забезпечило б розвиток і використання можливостей кожної людини» [73, с. 17; 27, с. 31–32]. Тісна взаємозалежність якості людського капіталу і підвищення продуктивності праці визначає перспективи розвитку продуктивних сил як системи особистісних (людина, людський потенціал, людський капітал, інтелектуальний капітал) і речових (відтворювальний та природний капітал) елементів економічного зростання.

Для суспільства у цілому найпершою вигодою від освіти є підвищення продуктивності праці робочої сили за рахунок нагромадження людського капіталу (грамотності, навичок, здатності обробляти інформацію, кваліфікації) [50, с. 194].

Зростання продуктивності праці залежить не тільки від рівня освіти, кваліфікації працівника, але і його культури, свідомості, психологічного стану, мотиваційного механізму, стану здоров'я тощо. Налічується близько 60 факторів зростання продуктивності праці, які належать лише до системи продуктивних сил. Окрім цього, є фактори зростання продуктивності праці, які належать до всього технологічного способу виробництва (тобто продуктивних сил і техніко-економічних відносин), відносин власності, надбудовних відносин (наприклад, удосконалення законодавства) тощо [74].

В окремих роботах достатньо глибоко проаналізовано класифікацію чинників, які визначають рівень продуктивності праці, що дозволяє виділити інституційні, соціальні і економічні механізми, сфери дії (внутрішні і зовнішні) на макро-, мезо- та мікроекономічних рівнях управління. Зважаючи на дослідження існуючих класифікаційних груп, характеристики та мети застосування цих класифікацій, можливості їх кількісної оцінки, необхідності практичного впровадження у прогнозування на макрорівні та міжсекторному рівні, пропонуються чинники впливу на продуктивність праці у секторі неринкових послуг, які виокремлюються

автором на основі закономірностей детермінантного аналізу [75, с. 5]. Детермінантний факторний аналіз є методичним підходом щодо дослідження впливу чинників, зв'язок яких із результативним показником носить функціональний характер, тобто, коли результативний показник факторної моделі представлений у вигляді добутку, частки або алгебраїчної суми чинників. Цей вид факторного аналізу найбільш поширений, оскільки, будучи досить простим у застосуванні (в порівнянні із стохастичним аналізом), дозволяє зрозуміти логіку дії основних чинників розвитку економіки, кількісно оцінити їх вплив, зрозуміти, які чинники і в якій пропорції можливо і доцільно використати для підвищення ефективності виробництва продукції та послуг. Динаміка продуктивності праці у секторі неринкових послуг потребує більш детального дослідження з боку факторів ефективності капіталу. А відтак, подальше застосування законів детермінантного аналізу дозволяє визначити ряд основних чинників, які згідно економічної теорії впливають на продуктивність праці і які мають кількісний вимір у секторному розрізі.

Згідно з теорією детермінантного аналізу, між продуктивністю праці, капіталовіддачею (KB) і капіталоозброєністю (KO) існує тісний зв'язок, який може бути виражений формулою:

$$ПП = KO * KB \quad (1.4)$$

Із цієї залежності випливає висновок, що продуктивність праці зростає за умови підвищення рівня капіталовіддачі і (чи) капіталоозброєності. Водночас, якщо продуктивність праці зростає швидше, ніж його капіталоозброєність, то підвищується капіталовіддача. І навпаки, капіталовіддача знижується, якщо динаміка продуктивності праці відстає від зростання капіталоозброєності.

$$ПП = ВВП(ВДВ)/ЧЗ = (ОЗ/ЧЗ) * (ВВП(ВДВ)/ОЗ) = KO * KB \quad (1.5)$$

де: $KO = ОЗ/ЧЗ$ – капіталоозброєність, що розраховується як відношення вартості основних засобів до чисельності зайнятих у секторі;

$KB = ВДВ/ОЗ$ – продуктивність капіталу, що розраховується як відношення доданої вартості до вартості основних засобів у секторі.

$$ПП = КО \times KB, \quad (1.6)$$

$$ПП_t = КО^t \times KB^t, \quad (1.7)$$

$$ПП(t-1) = КО(t-1) \times KB(t-1), \quad (1.8)$$

$$I_{ПП} = I_{КО} \times I_{KB} \quad (1.9)$$

Загальна зміна $ПП$ за звітний період порівняно з базовим становить:

$$\Delta ПП = ПП_t - ПП_{t-1}, \quad (1.10)$$

За допомогою методу ланцюгових підстановок визначимо величину зміни $ПП$ за рахунок зміни кожного з чинників - $I_{КО}$ і I_{KB} :

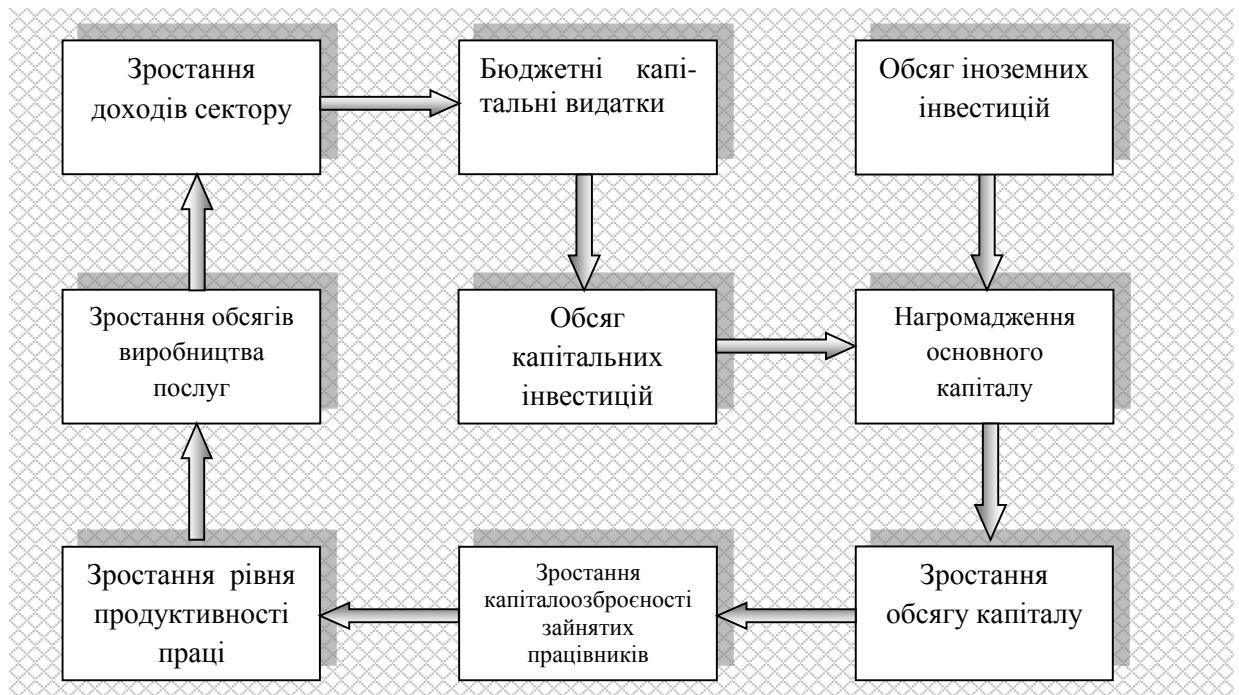
$$\Delta ПП_{КО} = (КО_t - КО_{t-1}) \times KB_{t-1}, \quad (1.11)$$

$$\Delta ПП_{KB} = КО_t \times (KB_t - KB_{t-1}) \quad (1.12)$$

Встановлені чинники – продуктивність капіталу та капіталоозброєність, є класичними чинниками, які мають основний вплив на зростання чи зниження продуктивності праці, є важливими показниками ефективності виробництва послуг та економічного зростання. В освітньому процесі зміна навчального обладнання на найсучасніше, не призведе до суттєвої зміни результативності процесу, тобто залежність у цьому випадку не є прямолінійною, оскільки в освіті визначальним чинником є студент, тому його варто враховувати [76]. У лікувальному процесі ж інноваційне, сучасне, лікувальне обладнання багато важить у встановленні раннього діагнозу хворих, зростанні ефективності їх лікування, що сприяє зростанню продуктивності праці зайнятих у секторі надання медичних послуг.

Тому важливим чинником впливу на продуктивність праці є капітал, до якого відносять машини та обладнання, будівлі й інші необоротні активи. Будівлі та споруди з новітнім устаткуванням (наприклад, наявність діагностичного обладнання) є необхідними чинниками, завдяки чому створюються сприятливі умови для здійснення процесів надання послуг і підвищення продуктивності праці зайнятих. А капіталоозброєність – показник, що характеризує оснащеність працівників установ і організацій у секторі неринкових послуг основними засобами і визначається як відношення вартості основних засобів до середньорічної облікової

чисельності працівників [71]. Водночас, варто зауважити, що обсяг основного капіталу, який припадає на одного зайнятого, тобто капіталоозброєність праці, є вирішальним чинником, що визначає динаміку продуктивності праці. Зарубіжні вчені вважають, що проблема економічної ефективності успішно вирішується за умови, коли темпи зростання продуктивності праці випереджають темпи зростання капітало- і матеріалоозброєності праці, а середня заробітна платня росте в міру підвищення продуктивності праці або дещо відстає від неї. Зарубіжний досвід засвідчує, що така ситуація була характерна для більшості економічно розвинених країн [77, с. 14–16]. У теоріях продуктивності Ж. Б. Сея, Г. Кері і Дж. Б. Кларка виокремлено не тільки такий чинник як технічна озброєність, але й рівень кваліфікації працівників. Варто зазначити, що функцію Кобба-Дугласа удосконалено на початку ХХ ст. відомим американським економістом Р. Солоу, який доповнив її такими чинниками, як приріст капіталу, збільшення чисельності і «людський капітал» (залежно від знань, умінь і кваліфікації працівників, а також характеру праці). Процес впливу капіталоозброєності на продуктивність праці, яка має вагомий вплив в охороні здоров'я, у сфері виробництва медичних послуг та позначається на величині секторальних доходів, зображено на рис. 1.6. Загалом, виробництво послуг, через їх нематеріальність потребує менше капіталу і більше людських ресурсів. Це створює підвищений попит на працю більш кваліфікованих працівників і породжує необхідність капітальних інвестицій в освіту, охорону здоров'я та підвищення кваліфікації працівників цих галузей, відповідно, країна може економити матеріально-технічні ресурси і нарощувати запас людського капіталу [78; 79]. Варто зауважити, що за результатами дослідження факторів економічного зростання, проведеного Світовим банком у 192 країнах [80], у 64 % країн економічне зростання досягається за рахунок саме людського капіталу, тобто накопичені населенням знання і вміння, які використовуються для прийняття ефективних рішень у виробничій діяльності та повсякденному житті, і лише у 16 % країн – за рахунок використання виробничого потенціалу, та у 20 % – за рахунок природних ресурсів.

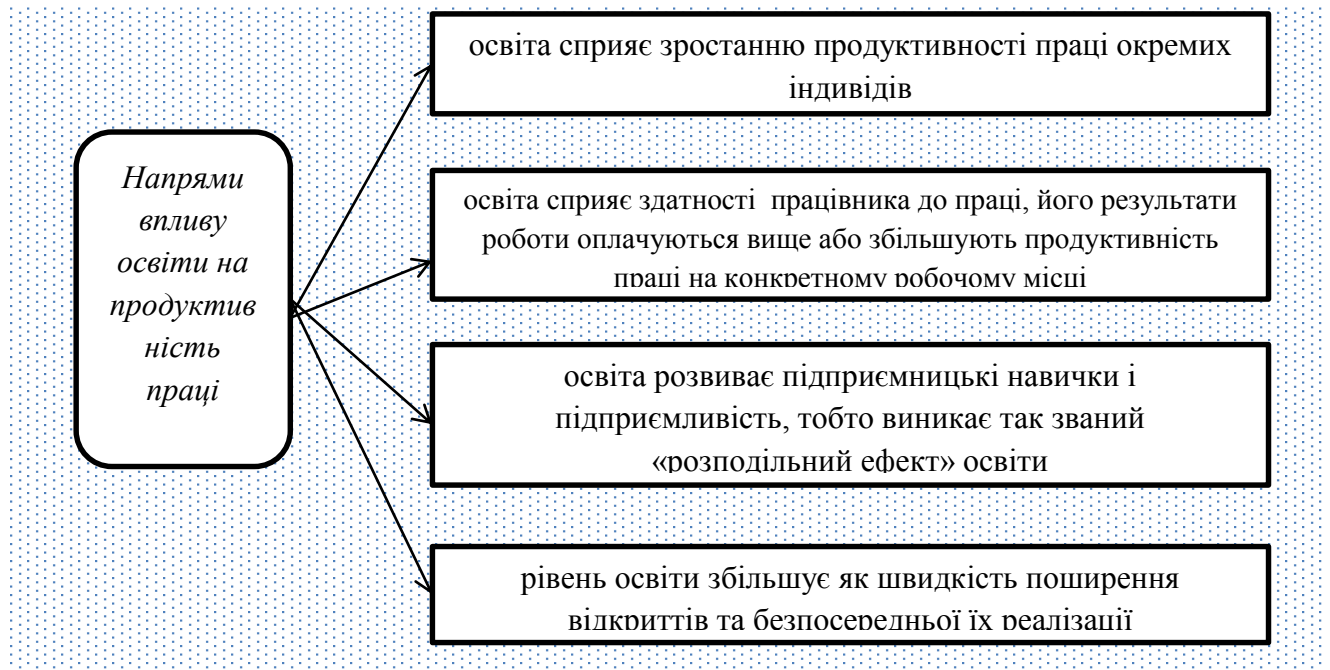

Рис. 1.6 Схема процесу інвестиційного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг

Джерело: складено за [17, с. 164]

У структурі національного багатства багатьох розвинених країн домінує людський капітал, який складає від 2/3 до 3/4 від загальної величини національного багатства. Тому підготовку кадрів у світі однозначно визнано сферою продуктивних вкладень, а професійну освіту як безсумнівно економічну цінність.

Освіта прямо і опосередковано впливає на якість людського капіталу. У дослідженнях на цю тему показано, що зростання продуктивності праці потребує підвищення рівня професіоналізму, є вихідною умовою для аналізу механізму взаємозв'язку освіти та продуктивності. Загальноприйняті такі напрямки впливу освіти на продуктивність праці: освіта дозволяє збільшити продуктивність праці окремих індивідів. Підтвердженням цього є висока кореляція між заробітною платою і рівнем освіти робочої сили, яка спостерігається за статистичними даними; освіта сприяє здатності працівника до праці, результати його роботи оплачуються вище або збільшують продуктивність праці на конкретному робочому місці (рис.1.7).

Рис.1.7 Напрями впливу освіти на продуктивність праці зайнятих в секторі неринкових послуг

Джерело: складено автором за [65, с. 57–58]

Таким чином, зі збільшенням освіченості робочої сили середній рівень продуктивності праці в економіці стає вищим; освіта розвиває підприємницькі навички і підприємливість, тобто виникає так званий «розподільний ефект» освіти. Лаг між відкриттям нових наукових ідей і їх використанням скорочується з причини більшої сприйнятливості тих, хто навчається. Загальнонаціональна продуктивність праці підвищується за рахунок покращення якості освіти, що відповідно стимулює економічне зростання; рівень освіти сприяє збільшенню як швидкості поширення відкриттів та новацій, так і безпосередньої їх реалізації. Це пов'язано з тим, що, по-перше, подальший розвиток науки і техніки є неможливим без дослідників високої кваліфікації, вчених, які є генераторами ідей і від яких залежить практична реалізація здійснених відкриттів. По-друге, значна кількість наукових розробок здійснюється в навчальних закладах.

По-третє, багато технологічних та організаційних новацій виробництва здійснюються безпосередньо на робочому місці. Якщо освіта робить працівника винахідливим та ініціативним, розвиває у ньому новаторські здібності, то це сприяє

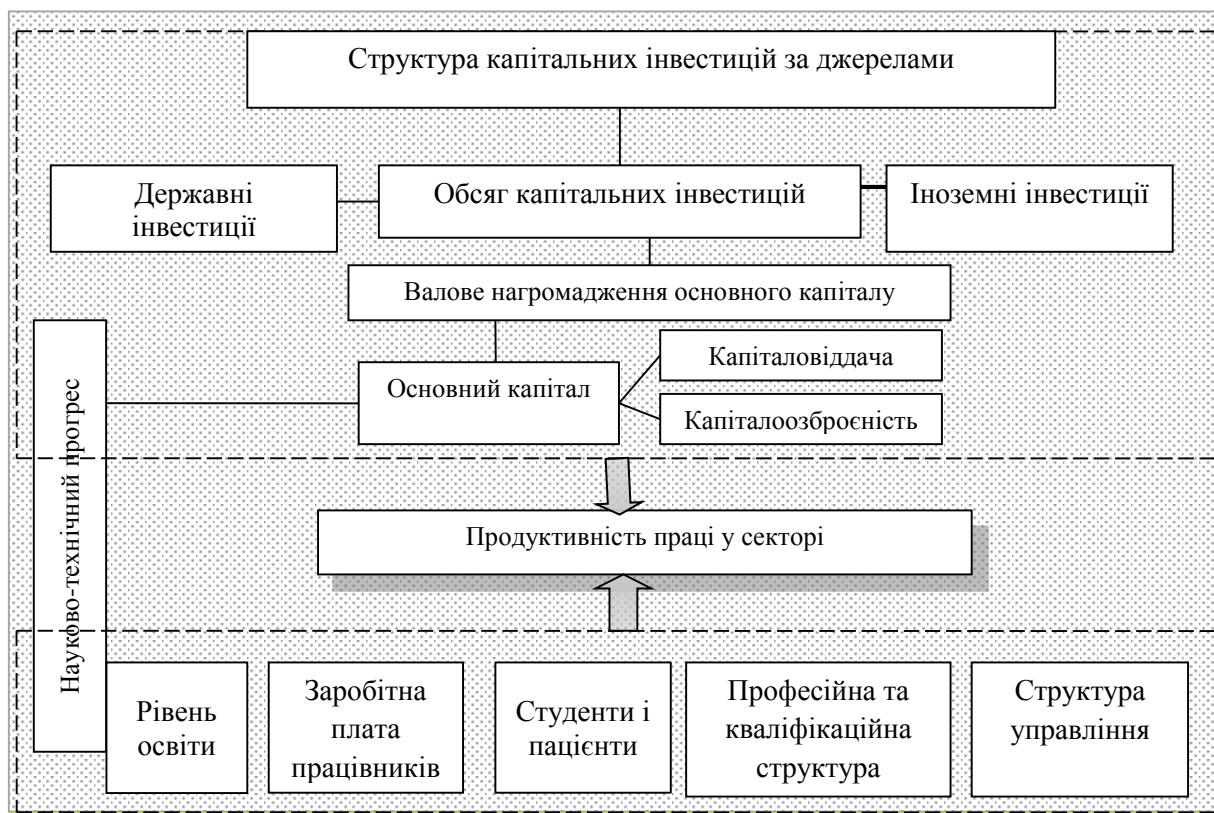

науково-технічному прогресу, що, зі свого боку підвищує загальнонаціональну продуктивність праці [65].

Резюмуючи, зазначимо, що внесок освіти у продуктивність праці та економічне зростання відбувається за такими основними напрямками: сприяння набуттю нових знань індивідом (збільшення як обсягу, так і якості людського капіталу), наділення робочої сили накопиченими знаннями та сприяння процесу виробництва нових знань, тобто освітня діяльність є безпосередньо чинником зростання продуктивності праці для інших галузей та секторів економіки.

Багато науковців вважають, що, оскільки праця є процесом взаємодії робочої сили із засобами виробництва, фактори зростання продуктивності праці за змістом можна поділити на три групи: 1) соціально-економічні, що визначають якість використовуваної робочої сили; 2) матеріально-технічні, що характеризують якість засобів виробництва; 3) організаційно-економічні, що відбивають якість поєднання робочої сили із засобами виробництва [80, с. 23]. Цю класифікацію пропонується застосувати і до сектору неринкових послуг. Так, до соціально-економічних чинників зростання продуктивності праці у цьому секторі варто віднести чинники, які визначають якість робочої сили, зокрема: рівень освіти, кваліфікації і професійних знань, компетентність та відповідальність, професійна мобільність, дисциплінованість, економічна активність, соціально-психологічний клімат у колективі тощо [81]. До матеріально-технічних чинників варто віднести чинники, що пов'язані з прогресивними змінами в обладнанні і технологіях виробництва послуг, а саме: модернізація устаткування, впровадження в освіті та охороні здоров'я нових прогресивних технологій лікування та навчання, підвищення рівня інформаційно-комунікаційних технологій, використання у навчальному та лікувальному процесах нових видів сировини, матеріалів і енергії. А до числа організаційно-економічних чинників можна віднести такі, що пов'язані зі змінами у структурі апарату управління і системи управління виробництвом послуг, поліпшенні матеріальної, технічної і кадрової підготовки, впровадження передових методів організації праці, удосконалення систем мотивації та матеріального стимулювання.

Автором узагальнено групи чинників, які здійснюють вплив на процеси зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг (рис.1.8)

Рис. 1.8 Система чинників, що здійснює вплив на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Джерело: наведено за [8 , с. 56–60]

Як видно з рис. 1.7, продуктивність праці у зазначеному секторі перебуває під впливом дії різних чинників, основними з яких є впровадження новітніх технологій, засобів комунікації, зростання рівня освіти та кваліфікації працівників, скорочення питомої ваги непрофільної роботи, вдосконалення менеджменту і організації праці, тобто чинники, пов'язані з капітальними вкладеннями та із зростанням основних засобів, і чинниками, що з ними не пов'язані.

Таким чином, запропонована класифікація чинників продуктивності праці є групуванням їх залежно від факторних і результативних ознак. Тому використання її у системі державного регулювання у частині аналізу і прогнозування дозволяє поглибити обґрунтування чинників зміни продуктивності праці на секторному та галузевому рівні, кількісно оцінити місце і роль кожного чинника у її формуванні,

оцінити вплив продуктивності праці на економічний розвиток сектора неринкових послуг, а також закладає основи для розробки методологічних положень прогнозування цього показника.

1.3. Складові організаційно-економічного механізму державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг

Держава, як суб'єкт суспільних інтересів, виконує комплекс взаємозв'язаних функцій і завдань, з одного боку, як власник майна та підприємець, а з іншого, як регулятор соціально-економічних процесів. Питання, що пов'язані з державним впливом, участю держави у процесах управління продуктивністю праці, набувають все більшої актуальності. Увага до означеної проблеми є обґрунтованою, адже рівень продуктивності праці в Україні у 5–10 разів нижчий, ніж у розвинутих країнах. Низький рівень продуктивності праці в Україні пояснюється відсутністю дієвого економічного механізму управління продуктивністю загалом [82]. А. Калина [83] наголошує, що високий рівень продуктивності праці у США забезпечується ефективним економічним механізмом управління продуктивністю. А. Калина, Б. Кліяненко, І. Попова [84] також акцентують на відсутності ефективного механізму стимулювання росту продуктивності праці.

Огляд наукових публікацій показав, що достатньо глибоко та повно розкрито поняття механізму державного управління загалом [85; 86]. У науковому обігу достатньо широко розкривається зміст державного регулювання секторами, сферами, видами діяльності, територіями, процесами інвестування тощо [87; 88; 89].

Державне регулювання економіки — це управління соціально-економічним розвитком країни, тобто сукупність заходів державного впливу на об'єкти і процеси з метою певного спрямування господарської діяльності суб'єктів національної економіки, узгодження їхніх інтересів і дій для реалізації певних цілей. Сутність державного регулювання економіки більш повно розкривається у тих функціях держави, які вона при цьому виконує. Їх здійснення спрямоване на впорядкування та

вдосконалення суспільної, колективної та приватної сфер життєдіяльності людей. Система державного регулювання економіки ґрунтується на взаємоузгодженні матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у економічному обігу держави з метою досягнення максимальної ефективності за умов їх обмеженості. Складовими(етапами) процесу державного регулювання розвитком національної економіки є макроекономічний аналіз та макроекономічне прогнозування [89].

Тому мета прогнозування продуктивності праці як процесу — створити наукові передумови для прийняття управлінських рішень, які включають науковий аналіз тенденцій та варіантне передбачення майбутнього розвитку даного індикатора ефективності виробництва неринкових послуг із урахуванням оцінки можливих наслідків прийнятих рішень, також обґрунтування напрямів зростання її рівня. Оскільки методи економічного прогнозування – це сукупність способів і прийомів розробки прогнозів, які дозволяють на основі аналізу даних ретроспективного періоду, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також їх кількісних змін, здійснити переконливі передбачення стосовно майбутнього розвитку галузі або сектору, чи економіки у цілому, тому необхідним варто вважати розробку методичних підходів щодо проведення аналізу через їх відсутність. Для прогнозування використовується статистична інформація, яка описує процеси за минулі роки, та проводиться експертна оцінка тенденцій змін цілого вектору показників продуктивності праці, яка використовується для перевірки оптимальності міжсекторних та відтворювальних пропорцій економіки, збалансованості фінансових, матеріальних та трудових потоків, формування пропозицій щодо заходів державної економічної політики, спрямованих на ефективне використання ресурсів виробництва неринкових послуг.

Однак, умови зростання продуктивності праці є складними соціально-економічними відносинами, тому держава не може безпосередньо регулювати цей процес, проте вона може впливати за допомогою організаційно-економічного механізму на чинники макросередовища, що сприятиме і стимулюватиме зростання рівня цього показника у секторах економіки.

Державне регулювання здійснює свої функції за допомогою певних форм та методів впливу на економічні процеси. Існує багато думок щодо розуміння сутності «механізм». Ця категорія походить із грецької мови та перекладається як «пристрій для передачі й перетворення рухів, що представляє собою систему тіл (ланок), у якій рух одного або декількох тіл викликає цілком певні рухи інших тіл системи» [86]. Для економічних наук із цього визначення найбільш важливим є виділення властивості механізму викликати рух, тобто бути рушійною силою. В економіці діє цілий перелік різних механізмів, найбільш поширеними є господарський, ринковий та державний. Перші два мають стихійний характер, тоді як механізм державного регулювання – цілеспрямований, який покликаний обмежувати дію та усувати недоліки функціонування господарського і ринкового.

Провідні вітчизняні економісти механізм державного регулювання визначають як: сукупність практичних заходів, форм, методів, важелів, стимулів [88]; систему форм, методів, важелів та інструментів впливу на економіку [90]; інструмент реалізації функцій держави або практичні заходи, засоби, важелі, стимули [91]. Вплив на об'єкти державного регулювання здійснюється відповідними суб'єктами за допомогою системи важелів, вибір яких залежить від їх спрямованості на конкретну ситуацію у фінансово-економічних процесах. Водночас до важелів, які входять до комплексу заходів розробленого механізму державного регулювання економічних процесів, можливо віднести такі:

- податкові важелі, які повинні не тільки впливати на загальний рівень економічних процесів та забезпечувати позитивний ефект, але і мати соціальну спрямованість (орієнтацію);
- пільгові важелі, які спрямовані на підвищення доступності фінансових (кредитних) ресурсів, на підтримку малого бізнесу тощо;
- інвестиційні важелі, які спрямовані на зміцнення фондового ринку та формування сприятливого інвестиційного клімату;
- інноваційні важелі, за допомогою яких забезпечується сприяння розвитку сучасної інноваційної інфраструктури за умови підтримки ефективного використання науково-технічного потенціалу держави;

– економічні важелі, які містять систему інструментів з реалізації фіскальної, митної, кредитної, бюджетної політики, що безпосередньо впливає на стан фінансово-економічних процесів;

– фінансові важелі, які впливають на рівень фінансових можливостей суб'єктів макроекономічного середовища та дозволяють реалізувати мету державної фінансової політики за допомогою амортизаційних, грошово-кредитних цінових та валютних інструментів [92]. Що стосується методів державного впливу на зрушення у продуктивності праці у секторі неринкових послуг, то їх можна об'єднати за певними групами: прямі, непрямі, стимулюючі, адміністративні, індикативні, формальні, неформальні тощо (табл. 1.6).

Основні механізми потенційного впливу податкової системи на зростання продуктивності, такі:

1) високі податки дестимулюють нагромадження й інвестиції;

2) високий прибутковий податок скорочує пропозицію праці та інвестицій у людський капітал;

3) від податкової системи залежать формування бюджетних коштів, що впливає на масштаби досліджень і розробок та венчурні інвестиції у пошукові проекти – ці напрями, згідно з сучасними уявленнями, відіграють ключову роль у розвитку економіки;

4) – 5) необґрунтовані податки можуть призвести до порушень у галузевому розподілі капіталу і праці [94, с. 24].

Таблиця 1.6

Методи державного впливу на підвищення продуктивності праці

Група методів	Характеристика
прямі	розроблення і удосконалення законів та контроль за їх виконанням, державні закупівлі, трансферні платежі, індикативне планування і розроблення цільових програм, прямі адміністративні заходи державної влади (заборони, дозволи, введення державних стандартів, санкцій за порушення та ін.)
непрямі	сукупність опосередкованих засобів державного впливу на інноваційну діяльність установ (соціально-економічні: податкові пільги, державні виплати, матеріальна допомога, а також забезпечення соціального захисту та соціальних гарантій)

стимулюючі	заходи заохочувального впливу на інноваційну діяльність суб'єктів господарювання та забезпечення бажаного рівня розвитку продуктивності інтелектуальної праці
обмежуючі	податки, збори і платежі за відсутність інноваційної активності певних господарюючих суб'єктів протягом певного періоду тощо
імперативні	адміністративні методи
індикативні	методи непрямого, опосередкованого впливу, що мають рекомендаційний характер
формальні	традиційні методи впливу, що базуються на відносинах підпорядкованості
неформальні	публічні лекції, реклама, спеціальні програми на радіо і телебаченні, публікації у періодичних виданнях, соціологічні дослідження й опитування, що впливають на формування громадської думки, суспільної свідомості, інноваційно-орієнтованого економічного мислення

Джерело: наведено за [93, с. 156]

Варто зазначити, що в Україні підпунктом 197.1.2 пункту 197.1 статті 197.1 розділу V Податкового кодексу встановлено, що звільняються від оподаткування операції з постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, зокрема навчання аспірантів і докторантів, навчальними закладами, що мають ліцензію на постачання таких послуг, а також послуг із виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв та послуг із проживання учнів або студентів у гуртожитках.

Для комунальних некомерційних підприємств, таких як лікарні, аптеки, санаторно-курортні заклади та тих, що мають статус закладів охорони здоров'я, податкове законодавство передбачає звільнення від оподаткування ПДВ операцій з надання ними послуг (постачання товарів, робіт) із охорони здоров'я. Крім того, якщо господарська діяльність медзакладів не передбачає одержання прибутку, то вони можуть набути статусу неприбуткової установи (організації), що звільняє їх від сплати податку на прибуток. Крім того, оподаткування закладів охорони здоров'я містить податок на нерухомість, плату за землю, податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок. Це свідчить про не агресивну податкову політику держави щодо основних соціогуманітарних галузей, що відповідають за покращення людського капіталу.

З іншого боку, рівень оподаткування безпосередньо впливає на формування коштів державного бюджету та їх використання, і їх обсяги визначають напрями економічного розвитку. По-перше, витрати на освіту і охорону здоров'я впливають на ефективність економіки за рахунок покращення якості «людського капіталу», що сприяє підвищенню продуктивності праці. По-друге, державні інвестиції разом із приватними, впливають на розвиток економіки через підвищення рівня капіталоозброєності праці.

Стимулююча дія бюджетно-податкової політики у секторі послуг, основною метою якої є економічний розвиток галузі, полягає у застосуванні двох основних важелів, а саме: зростання державних видатків; зниження рівня оподаткування. Зростання державних видатків здійснюється, як правило, у двох напрямках:

- державні видатки спрямовуються безпосередньо в економічний сектор, збільшується державне фінансування окремих галузей та окремих підприємств, що призводить до розширення виробництва, підвищення рівня зайнятості та, як наслідок, до зростання обсягів ВВП;

- у державі збільшуються видатки на соціальну сферу, підвищуються соціальні стандарти, зростає сукупний попит, який, у свою чергу, призводить до загального економічного зростання [95, с. 345–348].

У розвинених країнах роль держави у секторі неринкових послуг соціального характеру є вищою, ніж у інших сферах економіки, а в охороні здоров'я державний сектор займає панівну позицію. В Україні система охорони здоров'я не реформована, тому не достатньо ефективно виконує функцію поліпшення якості робочої сили.

Значна частина проблем спричинена відсутністю механізму державного регулювання продуктивністю праці, його дієвих інструментів та методів із подальшим впровадженням їх в управлінську практику. Державна політика в

охороні здоров'я має сприяти її ефективному функціонуванню та стимулювати зростання продуктивності праці зайнятих у цьому секторі.

Різними аспектами механізмів державного регулювання у секторі охорони здоров'я присвячені роботи В. Агаркова, В. Бодрова, В. Гошовської, О. Євсєєвої, Л. Жаліло, Ю. Іванова, К. Лазовської, В. Кременья, І. Грищенко, В. Пономаренко, О. Ціборовського, В. Лехан, І. Розпутенка, Є. Сахно, В. Скуратівського, О. Чечель, а також зарубіжних учених Р. Ропера, М. Ремера, Д. Дьюриса, Д. Кейва, Е. О'Кіфа, Р. Салмана, К. Хема. Проте недостатньо приділена увага механізмам державного регулювання щодо реформування системи охорони здоров'я, у його складі методичним питанням аналізу щодо прямого і опосередкованого впливу держави на індикатори продуктивності медичної галузі.

Тенденції останніх років свідчать про постійне зростання ролі сектору охорони здоров'я в економіці, адже від здоров'я населення залежить якість робочої сили, її продуктивність та ефективність виробництва. Стан здоров'я громадян України і функціонування сектору охорони здоров'я є відображенням рівня економічного розвитку країни, спрямованості її соціально-економічної політики, зокрема – тієї уваги, яка приділяється соціальній сфері і формуванню людського капіталу.

Виступаючи якісною характеристикою, стан здоров'я економічно активного населення безпосередньо зумовлює рівень працездатності та, відповідно, продуктивності праці в економіці і значною мірою впливає на перспективи її розвитку [96, с. 96].

Економічна ефективність діяльності установ охорони здоров'я – позитивний внесок (прямий чи опосередкований), який робить цей вид економічної діяльності шляхом поліпшення здоров'я населення (робочої сили) у зростання продуктивності

праці зайнятих в економіці, відтворення людського капіталу, зростання ВВП [97, с. 328].

Механізм державного регулювання сектору охорони здоров'я є окремою складовою загальнонаціонального механізму, який регулює економічний розвиток у цілому. Головною ж особливістю державного регулювання системи охорони здоров'я є те, що дана галузь відноситься до неринкових та неприбуткових секторів діяльності. Проте, оскільки така діяльність реалізується медичними закладами, які функціонують в умовах ринкового середовища, повинна діяти згідно з ринковими законами (зокрема, законом попиту та пропозиції на їх послуги).

Спираючись на дослідження О. Євсєвої [87, с. 115], О. Чечеля [98], Є. Сахно та К. Лазовської [89, с. 20] під механізмом регулювання сектору охорони здоров'я розуміється організаційно-економічна система державних інструментів, методів, за допомогою якої забезпечується функціонування, регулювання, контроль за видом діяльності, а результатом її застосування має бути досягнення сталості і стійкості розвитку, що означає в медицині – поширення послуг з попередження хвороб працівників і населення у цілому.

Тому важливою умовою забезпечення ефективного функціонування сектору охорони здоров'я є розробка дієвого механізму державного впливу на чинники зростання продуктивності праці як одного найважливіших індикаторів ефективності галузі.

Класифікацію ринків медичних технологій та обладнання слід враховувати при використанні інструментів державного регулювання, що сприятиме оптимальному забезпеченню діяльності сектора неринкових послуг ресурсом капіталу праці, підвищить рівень капіталоємності і продуктивності капіталу в установах охорони здоров'я (рис.1.9).

Рис.1.9 Класифікація інструментів державного регулювання охорони здоров'я в Україні

Джерело: складено за [99, с. 104]

Як видно з рис. 1.9, система інструментів не передбачає виокремлення впливу на показники ефективності і, переважно, спрямована на функціонування охорони здоров'я у цілому, проте ці процеси потребують активізації цілеспрямованої державної підтримки як важливого індикатора економічного зростання сектору неринкових послуг. Ю. Іванов вважає, що непрямі методи державного регулювання ринків медичних технологій в Україні майже не використовуються, а адміністративне регулювання цього ринку полягає у використанні механізмів

захисту прав інтелектуальної власності шляхом патентування об'єктів інтелектуальної власності. Адміністративне регулювання ринку медичного обладнання в Україні полягає у використанні механізмів реєстрації та сертифікації медичного обладнання [99, с. 104].

Серед невідкладних завдань, що стоять перед вітчизняною системою охорони здоров'я, на перший план виступає вдосконалення кадрової політики. Кадровий потенціал є найвагомішою складовою ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я і наявність кадрів, їх кваліфікація та розподіл, умови діяльності, оплата праці зайнятих, їх соціальний добробут, матеріально-технічне та технологічне забезпечення трудового процесу обумовлюють належний рівень продуктивності праці та надання медичної допомоги населенню. Тому механізм державного впливу повинен враховувати інструменти кадрової політики за провідними напрямками.

Усе вищезазначене стосується і системи соціально-економічних відносин держави та освіти. Сутністю державного регулювання є створення макроекономічних та інституційних умов для функціонування закладів освіти, які сприяли б досягненню ефективних результатів економічного розвитку і працівників як особистостей. Варто зазначити, що в умовах ринку державний вплив на ту чи іншу сферу соціально-економічних відносин, на діяльність тих чи інших суб'єктів права містить в собі створення і припинення дії цих суб'єктів, планування, регулювання їх діяльності, тобто встановлення і забезпечення державою загальних правил поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин і корегування їх в залежності від умов, що змінюються, а також контроль за цією сферою [100].

В Україні державну політику у сфері освіти визначає та затверджує Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Правовою основою реалізації політики освіти є Конституція України, де визначено, що кожна людина має право на життя, вільний розвиток своєї особистості, свободу думки і слова, світогляду, віросповідання, на охорону здоров'я, освіту [30]. В Україні державна політика в секторі освіти входить до складу внутрішньої політики держави і розглядається як складова її гуманітарної політики. У статті 10 Закону України «Про засади

внутрішньої і зовнішньої політики» однією з основних засад політики у гуманітарній галузі визначено підвищення ролі вищої освіти і науки як основ становлення в Україні ефективної «економіки знань» [101].

Освіта у сучасному вимірі – найважливіший елемент розвитку людського потенціалу, формує соціально-культурний і психологічний аспекти навколишнього середовища людини [102, с. 69]. Серед п'яти основних цілей Європейської стратегії «Європа–2020» зазначено, що до 2020 року не менш ніж 40 % населення у віці 30–34 років повинно мати вищу освіту третього рівня (вищу університетську освіту) [103]. Отже, у сучасному світі важливою передумовою забезпечення економічного зростання на інноваційних засадах є орієнтація на безперервний розвиток нових знань.

Однією з найважливіших цілей, сформульованих ООН у контексті забезпечення сталого розвитку, визначено завдання щодо «...забезпечення всеосяжної і справедливої якісної освіти і заохочення можливості навчання протягом життя для всіх...» [103, с. 15; див. додаток Д, табл. Д.1]. Зазначені соціогуманітарні аспекти безпосередньо впливають на формування освітньої політики, яка має ґрунтуватися на досягненні високої продуктивності праці та застосуванні сучасних механізмів державного впливу на фактори зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг.

Найбільш повним, на наш погляд, є визначення змісту державного регулювання, запропоноване С. Домбровською, яка пропонує визначати його у системі освіти як систему економічних, соціальних, правових, політичних та організаційних форм і методів впливу на суб'єкти освітніх правовідносин, що створює оптимальні умови для реалізації ними тих цілей і завдань, які відповідають стратегічним інтересам держави та безпосереднім інтересам самих суб'єктів у сфері освіти [104, с. 2–3].

У науковій літературі державне управління освітою визначається як цілеспрямований вплив суб'єктів управління всіх рівнів (державного, регіонального, місцевого) на всі ланки освіти для забезпечення і подальшого розвитку соціального організму і культури суспільства; як певний вид діяльності органів держави, що має

виконавчий і розпорядчий характер і полягає в організуючому впливі на суспільні відносини у сфері освіти шляхом застосування державно-владних повноважень, містить в собі цілеспрямоване вироблення, прийняття й реалізацію організуючих, регулюючих і контролюючих впливів на освітню сферу [105]. Світовий досвід свідчить, що держава приймає участь в управлінні продуктивністю за допомогою створення конкретного виконавчого органу з покладанням на нього певних функцій (табл. 1.7)

Таблиця 1.7

Систематизація зарубіжного досвіду державної участі у процесах зростання продуктивності праці в економіці

Країна	Орган, що відповідає за підвищення продуктивності праці на рівні держави
Німеччина	Німецький центр продуктивності праці RKW розробив та запровадив методики підвищення продуктивності праці у різних секторах економіки з врахуванням передового досвіду інших країн (у першу чергу - США). Міністерство економіки Німеччини до сьогоднішнього дня підтримує роботу RKW як організаційними, так і фінансовими ресурсами
Сінгапур	Національна рада з продуктивності праці сфокусувала роботу на 16 секторах економіки, що вносять найбільший внесок у ВВП країни. Рада організовує наукові дослідження і розробки у сфері продуктивності праці, розробляє програми підвищення операційної ефективності та бере участь у реалізації програм державної підтримки бізнесу.
США	за підвищення продуктивності праці відповідають такі органи, як Бюро статистики праці, Міністерство праці, Американський центр продуктивності, які розробляють та впроваджують програми з управління продуктивністю праці для підприємств і організацій.
Канада	такими органами є Департамент з питань регіонального промислового розвитку, Служба підвищення продуктивності, Економічна рада Канади та Канадський центр по ринку праці та продуктивності, які відіграють роль інформаційного центру з питань продуктивності праці, зокрема, з техніки її вимірювання
Європейська асоціація	Метою Європейської асоціації підвищення продуктивності праці є сприяння обміну досвідом та інформацією, а також організація спільних проектів серед своїх учасників. Членами асоціації є національні центри продуктивності праці або інститути продуктивності праці

Джерело: складено за [107]

Закон України «Про вищу освіту» від 2014 р. встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, забезпечуючи умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з

наукою та виробництвом із метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [106].

В Україні впродовж останнього двадцятиріччя наукові дослідження з теорії і практики державного впливу на процеси зростання продуктивності праці істотно скоротились. Центр продуктивності Міністерства соціальної політики, який існував як державна науково-дослідницька організація з 1996 р., рішенням Кабінету Міністрів України був визначений головною організацією з обґрунтування та забезпечення державної політики в галузі продуктивної праці. Діяльність Центру спрямовувалась на створення державної системи підвищення продуктивності економіки країни. Із цією метою розвивалось міжнародне співробітництво з проблем продуктивності за міжнародними проектами. У 1995 р. центр став членом Європейської Асоціації Національних Центрів продуктивності, а у 1996 р. Рада директорів Світової конференції науки з продуктивності та якості визнала Центр продуктивності Мінпраці України своїм відділенням в Україні. Завдяки цьому центр одержував наукові, методичні та статистичні матеріали з питань продуктивності та використовував їх у своїй роботі. Центр продуктивності увійшов до Інтернету і мав у ній власну інформаційну сторінку, його було введено у світові каталоги відповідних галузей науки багатьох країн світу. На жаль, програма створення державної системи підвищення продуктивності, яка розроблялась Центром та його наукові здобутки не стали одним з інструментів механізму впливу на підвищення рівня продуктивності в економіці України [108, с.8–114; 109].

Таким чином, механізм державного впливу на продуктивність праці у секторі неринкових послуг є важливою системою інструментів, за допомогою якого відбувається державне регулювання процесів зростання продуктивності праці, проте у вітчизняній економіці він відсутній.

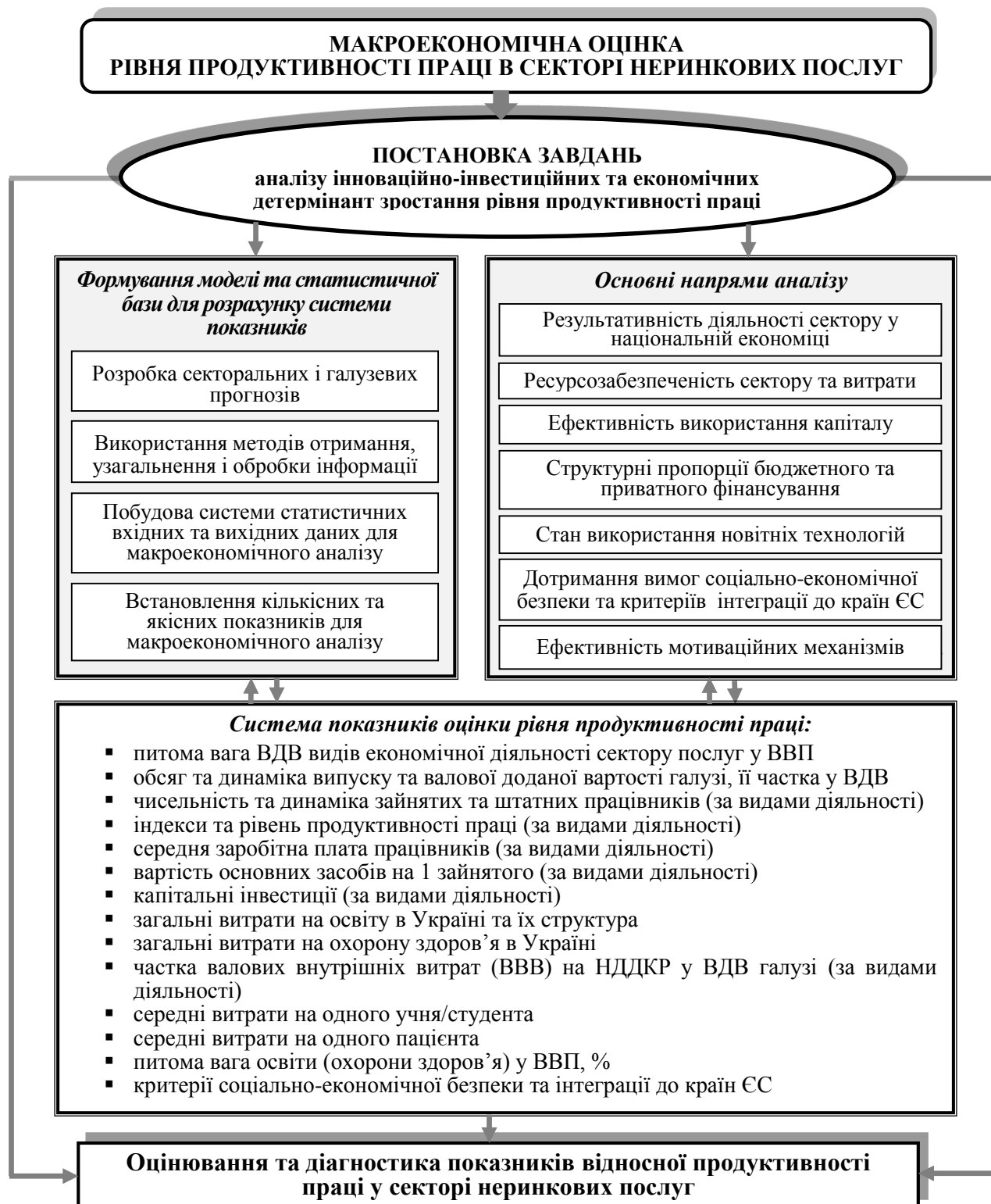
Вивчення складових частин механізму державного впливу дозволило зробити висновок, що у вітчизняній теорії і практиці державного регулювання не приділено достатньо уваги методичному забезпеченню прийняття управлінських рішень у

вигляді офіційно затвердженої чи науково-обґрунтованої вченими методики аналізу показників продуктивності в секторі неринкових послуг, що не дозволяє комплексно оцінювати цей показник як процес, його внесок в продуктивність праці у цілому в економіці та у ВВП, бо не існує чітко визначеного організаційно-економічного механізму державного впливу, який в змозі стимулювати і активізувати умови зростання рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг, зростання результатів виробництва неринкових послуг, оптимізацію витрат праці, підвищення ефективності витрат капіталу та інших ресурсів.

Автором пропонується структурно-функціональна схема аналізу рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг (рис. 1.10), що передбачає характеристику основних напрямів аналізу рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг включають оцінку: результативних показників, рівня витрат ресурсів, рівня ефективності використання капіталу, мотиваційні індикатори, індикатори бюджетного фінансування, впровадження нових технологій у даному секторі, а саме:

- 1) питома вага ВДВ видів економічної діяльності сектору послуг у ВВП;
- 2) обсяг та динаміка випуску та валової доданої вартості галузі, її частка у ВДВ;
- 3) чисельність та динаміка зайнятих та штатних працівників (за видами діяльності);
- 4) індекси та рівень продуктивності праці (за видами діяльності) ;
- 5) середня заробітна плата працівників (за видами діяльності) ;
- 6) вартість основних засобів на 1 зайнятого (за видами діяльності);
- 7) капітальні інвестиції (за видами діяльності);
- 8) загальні витрати на освіту в Україні та їх структура;
- 9) загальні витрати на охорону здоров'я в Україні;
- 10) частка валових внутрішніх витрат (ВВВ) на НДДКР в ВДВ галузі (за видами діяльності);

Рис.1.10 Структурно-функціональна схема аналізу рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Джерело: розроблено автором

- 11) середні витрати на одного учня/студента;
- 12) середні витрати на одного пацієнта;
- 13) питома вага освіти (охорони здоров'я) у ВВП, %.

Таким чином, процес підвищення продуктивності праці у секторі неринкових послуг охоплює економічні, соціально-трудові, технологічні, регуляторні аспекти як галузевого, так і макроекономічного рівня, тому він має бути предметом постійного державного моніторингу та аналізу, що є основою процесів державного прогнозування та регулювання.

Як було показано вище, сучасні науково-методичні підходи щодо розрахунку та аналізу продуктивності праці дають змогу переважно оцінювати натуральні показники, які характеризують функціонування закладів освіти та охорони здоров'я, тому автором пропонується доповнити системою показників, що характеризують відтворювальні властивості виробничого капіталу, інвестиції у засоби праці, технологічні інновації, витрати на наукові дослідження і розробки, методики лікування.

Тому варто ввести у ділову практику науково-методичний підхід, що базується на використанні системи економічних, соціальних, фінансових, інноваційно-технологічних показників, що передбачає багатофакторне оцінювання показника відносної продуктивності праці сектору неринкових послуг на основі співвідношення продуктивності праці кожної галузі до продуктивності праці в економіці, показників капіталоозброєності та продуктивності капіталу та уніфіковану систему індексів, що характеризують ефективність використання капіталу [10, с. 665–669].

Оскільки, у вітчизняній практиці відсутня офіційна методика аналізу рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг, автором пропонується використати даний науково-методичний підхід, як складову державного регулювання та прогнозування, зміст якого відображено у структурно-функціональній схемі аналізу рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг, який може бути основою проведення апробаційних розрахунків та на основі яких можливо робити висновки для прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності функціонування освіти та охорони здоров'я у національній економіці.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних засад розвитку сектору послуг в економіці встановлено, що витoki виникнення і функціонування сектору послуг належать періоду становлення економічної теорії щодо трактування продуктивної і непродуктивної праці, а в сучасних дослідженнях проблем ринкової економіки загально визнаним стало розмежування економічного простору на приватний (ринковий), громадський (неринковий) сектори, змішаний (ринково-суспільний). На основі вивчення теорій суспільних і приватних благ, зовнішніх ефектів, інформаційної асиметрії та природної монополії, а також Цілей сталого розвитку, міжнародних декларацій, соціальних хартій та стандартів ЄС визначено основні детермінанти, що обумовлюють об'єктивність функціонування сектору неринкових послуг та його ефективного зростання.

На основі вивчення ролі й значення сектору неринкових послуг визначено, що продуктивність праці є важливим індикатором зростання ВВП. Обґрунтовано необхідність визначення *внутрішнього і зовнішнього ефектів* впливу продуктивності праці на економічне зростання, що передбачає виокремлення факторів: а) *внутрішнього ефекту* впливу продуктивності праці на ефективність функціонування освіти й охорони здоров'я в частині оцінки раціонального використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів для забезпечення діяльності освітніх закладів і медичних установ); б) *зовнішнього ефекту* впливу продуктивності праці на розвиток національної економіки в частині формування людського капіталу, забезпечення конкурентоспроможності робочої сили, зростання доходів населення та підвищення якості життя в країні.

Продуктивність праці в секторі неринкових послуг запропоновано розуміти як категорію, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами з приводу одержання економічно обґрунтованого співвідношення результатів і витрат праці в зазначеному секторі на основі регулюючих механізмів держави з метою прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, зростання національної економіки, формування людського капіталу та забезпечення соціогуманітарних цілей розвитку суспільства. Зроблено висновок, що

продуктивність праці є складною категорією та економічним індикатором, тому держава на пряму не в змозі управляти динамікою продуктивності праці, проте може впливати за допомогою певних механізмів на чинники та умови, що стимулюватимуть зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг.

Також відзначено, що у міжнародній та вітчизняній методологіях для розрахунку продуктивності праці використовуються різні типи результуючих і витратних показників. Тому запропоновано уніфікувати методологічні підходи в частині розрахунку продуктивності праці в секторі неринкових послуг на основі виокремлення сукупності таких індикаторів: результуючий показник – валова додана вартість, а в якості витрат праці – чисельність зайнятих, середньооблікова кількість штатних працівників, кількість відпрацьованих людино-годин.

Оскільки сучасні науково-методичні підходи дають можливість, переважно, аналізувати натуральні показники діяльності сфер освіти та охорони здоров'я, запропоновано доповнити існуючі підходи системою уніфікованих соціально-економічних показників та напрямками аналізу, що характеризують відтворювальні властивості основного капіталу, інвестиції в засоби праці й технологічні інновації, витрати на наукові дослідження і розробки, методики лікування та навчання, а також дотримання критеріїв соціально-економічної безпеки. У зв'язку з чим запропоновано науково-методичний підхід до макроекономічної оцінки та аналізу рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг, зміст якого відображено в *структурно-функціональній схемі аналізу рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг*.

Оцінка виконується за допомогою аналітичного інструментарію багатофакторного оцінювання показника відносної продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я, який враховує співвідношення продуктивності праці в секторі неринкових послуг і продуктивності праці в економіці загалом (включаючи факторні показники капіталоозброєності та продуктивності капіталу, а також уніфіковану систему індикаторів, які характеризують ефективність використання капіталу), що покращить концептуально-аналітичне забезпечення державного впливу на соціально-економічні процеси зростання рівня продуктивності праці в

секторі неринкових послуг. Доведено, що механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг є важливою системою адміністративних і економічних інструментів, за допомогою якого відбувається державне регулювання процесів зростання продуктивності праці.

Основні положення розділу 1 опубліковані у наукових працях [10; 19; 55; 79].

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ І ДИНАМІКИ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

2.1 Структурний аналіз продуктивності праці в секторі неринкових послуг у системі національної економіки

Гармонізація структурних пропорцій економіки, за рахунок більш ефективного розподілу та використання наявних ресурсів, є основою підвищення рівня продуктивності та розширення бази економічного зростання трансформаційних економік. Через те, що сектор послуг є найбільшим сектором економіки, виникає необхідність дослідження факторів, що обумовлюють структурні зміни.

Під структурними змінами ми розумітимемо процес міжсекторального перерозподілу факторів і результатів виробництва за схемою: «аграрний сектор → промисловість → сектор послуг». С. Кузнець визначив структурні зміни як одну з шести характеристик сучасного економічного зростання – «Структурні зміни передбачають перехід спочатку від аграрного до неаграрного виробництва, а потім від промисловості до виробництва послуг» [110, с. 248]. Секторальний поділ економіки здійснюється на основі групування видів економічної діяльності. Майлз І. у роботі «Послуги в новій промисловій економіці», обґрунтовуючи доцільність розмежування процесів виробництва товарів і виробництва послуг, виокремлює характеристики, притаманних сектору послуг [111, с. 657], про які йшлося в теоретичному розділі:

- особливість послуг як продукту виробництва: нематеріальність, складність транспортування, складність розмежування процесу і продукту виробництва, а також, як правило, індивідуалізація виробництва;

- особливість виробництва і споживання послуг: більш низька (порівняно з промисловістю) капіталомісткість виробництва, обмеженість ефектів масштабу, одночасність виробництва і споживання, а також інтерактивність виробництва.

Ми згодні з Д. Жерновим, що найкращим критерієм виокремлення сектору послуг є нематеріальний характер послуг, а матеріальність продукту виробництва може бути основою секторального поділу економіки: двохсекторна економіка – виробництво товарів і виробництво послуг; або трьохсекторна економіка – аграрне виробництво, промисловість і сектор послуг. Власне групування виробництв у сектори здійснюється на основі міжнародних і національних класифікацій видів економічної діяльності [112]. Так, згідно з КВЕД – 2010 аграрний сектор відповідає видам економічної діяльності секції (А), промисловість і будівництво – секції (В–F), а сектор послуг – секції (G–U).

П. Консамут, С. Ребело і Д. Се узагальнили закономірності структурних змін, що відбувались у розвинених економіках світу протягом останніх ста років, назвавши їх «*фактами Кузнеця*» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Стилізовані факти С. Кузнеця (емпіричні закономірності структурних змін)

Сектор економіки	Частка у загальній зайнятості	Частка у валовому випуску
Аграрний сектор	зменшується	зменшується
Промисловість	залишається постійною	залишається постійною
Сектор послуг	зростає	зростає

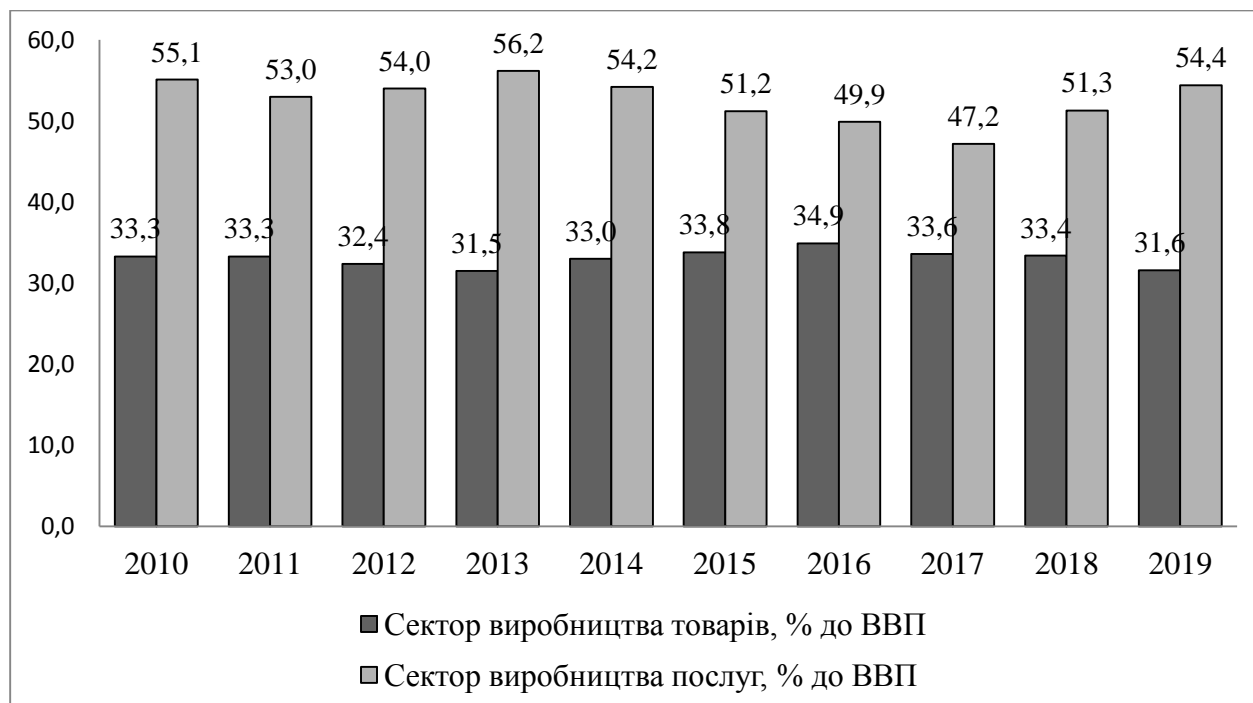
Джерело: наведено за [113, с. 873]

Зазначені факти простежуються на прикладі економіки США. У 1810 р. частка зайнятих в аграрному секторі США становила близько 80 %, а двісті років по тому ця частка становила вже 1,5 %. Якщо у 1810 р. частка зайнятих у секторі послуг становила близько 10 %, то у 2010 р. – близько 80 % загальної зайнятості [114, с. 119].

Схожі зміни відбувались також в європейських економіках. Експерт пов'язує процес зростання частки сектору послуг у загальній зайнятості країн ОЕСР переважно зі зростанням зайнятості в секторах фінансових, ділових і

соціальних послуг. Тобто, сектор послуг істотно впливає на створення нових робочих місць. З 1980 р. їх частка сектору у валовій доданій вартості в середньому зросла на 10 в. п. Для більшості країн ОЕСР зростання частки послуг у загальній зайнятості спостерігається у сфері фінансових та бізнес-послуг, а також соціальних. Водночас частка зайнятих у секторі транспортних і комунікаційних послуг залишалась відносно постійною [115, с. 10]. Відповідно на початок XXI ст. сектор послуг у промислово розвинених країнах досяг майже 75 % ВВП [6; 9, с. 72–74]. В Україні також відбувається процес міжсекторального переміщення праці, про що зазначається в багатьох публікаціях. У 1960–2010 рр. частка аграрного сектору у структурі зайнятості скоротилась із 41 % до 15 %, частка промисловості з 32 % до 22 %, а частка сектору послуг зросла на 36 в. п. (з 27 % до 63 %) [116, с. 87].

Розвиток національної економіки і її включення у систему міжнародного розподілу праці за сучасних умов неможливе без функціонування сектору послуг. В Україні питома вага виробництва послуг у ВВП зросла з 49,9 % у 2016 р. до 54,4 % – у 2019 р. (рис.2.1).

Рис.2.1 Питома вага секторів виробництва товарів та послуг у ВВП України у 2010–2019 рр., %

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

Впродовж 2010–2019 рр. частка сектору виробництва товарів стабільно коливалась у межах 32–33 %. У 2014–2019 рр. ці співвідношення зазнали змін у бік зменшення частки сектору послуг до 54,4 %, але, водночас за цією величиною частки сектору послуг у ВВП, Україна практично відповідає рівню розвинених країн з постіндустріальною економікою. За розрахунками у табл. 2.2. частка ВДВ сектору виробництва до ВДВ у постійних цінах зменшується, а сектор послуг зростає, зокрема за рахунок сектору неринкових послуг.

Таблиця 2.2

**Питома вага ВДВ видів економічної діяльності сектору послуг у ВВП
в Україні у 2010–2018 рр, (у цінах 2010 року), %**

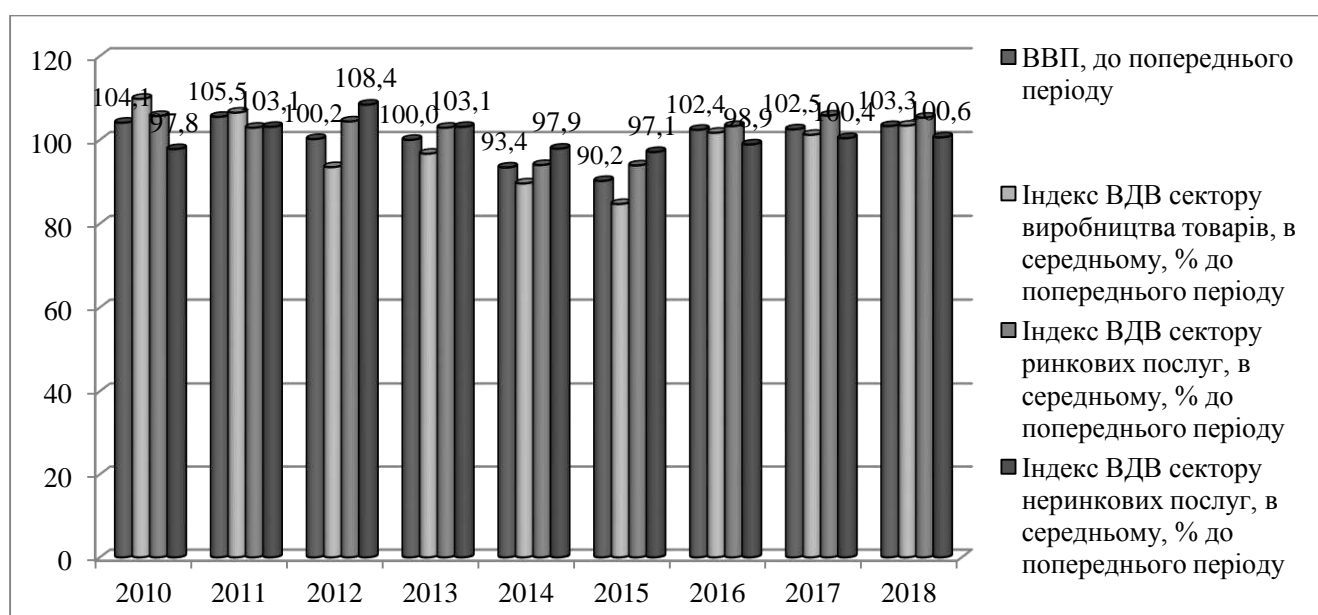
Вид економічної діяльності/сектори	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Зміни 2010-2018рр, у в.п.
Сектор виробництва товарів, % до ВВП	33,3	34,1	32,9	32,0	31,7	31,0	31,6	31,0	31,2	-2,1
Сектор послуг-всього, в тому числі:	55,1	53,9	55,2	56,5	56,7	58,6	57,5	58,5	58,5	+3,5
сектор ринкових послуг, % до ВВП	40,6	40,1	40,8	42,0	41,3	41,7	41,3	42,8	43,4	+2,8
сектор неринкових послуг, % до ВВП в тому числі:	14,5	13,8	14,4	14,6	15,4	16,9	16,2	15,7	15,1	+0,6
державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,6	4,3	4,3	4,4	5,0	5,7	5,6	5,2	5,0	+0,4
освіта	5,0	4,7	4,9	5,0	5,2	5,6	5,2	5,2	4,9	-0,02
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,6	3,4	3,6	3,4	3,5	3,9	3,6	3,6	3,4	-0,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	+0,2
надання інших видів послуг	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	+0,2

Джерело: розраховано за [117; 118]

Так, впродовж 2010–2018 рр. частка сектору виробництва послуг у ВДВ постійно зростала і досягла у 2018 р. – 58,5 %. Протягом аналізованого періоду частка сектору виробництва товарів знизилась на 2,1 %. Це можна пояснити тим, що

частка сектору послуг у ВВП зростала не тільки тому, що її фізичний обсяг зростав швидше, але значною мірою тому, що зростання цін на послуги випереджало зростання цін на товари, тим самим створюючи більшу додану вартість у секторі послуг.

Питома вага сектору неринкових послуг зросла у 2018 р. порівняно з 2010 р. на 0,6 % і склала 15,1 %. Для порівняння, впродовж 2010–2018 рр., питома вага ВДВ у ВВП склала: державного управління й оборони; обов’язкове соціальне страхування збільшилась – 5,0 %, освіти – 4,9 %, охорона здоров’я та надання соціальної допомоги – 3,4 %. 2014–2016 рр. характеризуються найбільшою величиною частки сектору неринкових послуг, відповідно 15,4, 16,9 і 16,2 %, що свідчить про державну підтримку цього сектору у кризові періоди розвитку економіки країни.

Рис. 2.2 Порівняльна динаміка ВДВ сектору ринкових послуг, неринкових послуг та сектору виробництва товарів в Україні у 2010–2018 рр.

Джерело: розраховано за [117; 118]

Поряд з цим, аналіз динаміки ВВП і його складових свідчить, що валова додана вартість в постійних цінах в галузях сектору послуг зростала швидше, ніж у реальному секторі економіки. Проте, якщо у 2001–2009 рр. у секторі неринкових послуг індекси зростання ВДВ відставали від індексів сектору виробництва товарів

та ВВП [17], то у 2010–2018 рр. спостерігається випередження. Дослідження результативних показників сектору послуг свідчить, що у періоди стабілізації економічного зростання, ВДВ сектору ринкових послуг випереджає і темпи зростання сектору виробництва та індекси ВДВ-видів економічної діяльності неринкових послуг.

Впродовж 2010–2016 рр. динаміка ВВП підтримується випереджальною динамікою ВДВ сектору ринкових і неринкових послуг, а не зростанням сектору виробництва товарів. Відповідно економічна роль сектору неринкових послуг протягом останнього десятиліття зросла порівняно з внеском реального сектора економіки, незважаючи на падіння його частки.

Досліджуючи роль сектору послуг у функціонуванні вітчизняної економіки, необхідно проаналізувати відповідно співвідношення кількості зайнятих. Протягом 2010–2019 рр. спостерігається зниження кількості зайнятих у секторі послуг з 12767 тис. осіб до 10407 тис. осіб, що склало 18,5 %. Відповідно у секторі ринкових послуг кількість зайнятих склала 6604 тис. осіб, що на 1104 тис. осіб менше ніж було в 2010 р. У 2010–2019 рр. у секторі неринкових послуг зниження кількості зайнятих склало – 24,8 % (тільки 2019 р. додав 2,6 %), зокрема у державному управлінні й оборони – 28,9 % (з 1223,8 до 870,5 тис. осіб), освіті – 17,7 % (1688,3 до 1388,7 тис. осіб.), охороні здоров'я та надання соціальної допомоги – 27,3 % (від 1341,4 до 974,2 тис. осіб). Для порівняння, спостерігається зменшення кількості зайнятих і у секторі виробництва товарів з 7499,0 тис. осіб до 6170,9 тис. осіб, що складає більше ніж 1,3 млн. осіб [81] (див. Додаток 3, табл. 3.1).

Серед причин такого скорочення кількості зайнятого населення у цьому секторі, на нашу думку, є відтік населення за кордон, відсутність мотивуючих умов роботи для штатних працівників, меншою мірою, тіньова зайнятість [108; 55; 81].

За розрахунками Мінекономрозвитку України, впродовж 2017–2019 рр. обсяг тіньової економіки в Україні склав відповідно 32 і 30 % до офіційного ВВП [118], а відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера у 2011 р. він складав – 52,8 % [119], що було критичним і загрозливим рівнем для національної економічної безпеки.

Таблиця 2.3

**Структура зайнятих за видами економічної діяльності сектору
неринкових послуг в економіці України у 2010–2019 рр.**

Вид економічної діяльності /сектори	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 до 2010р %
Загальна кількість зайнятих всього, млн. осіб	20,3 100	20,3 100	20,35 100	20,4 100	18,1 100	16,4 100	16,3 100	16,1 100	16,4 100	16,6 100	81,8
Сектор виробництва товарів, % до загальної кількості зайнятих	37,0	37,7	38,0	37,9	37,3	37,0	36,9	36,8	36,8	37,2	100,5
Сектор послуг, % до загальної кількості зайнятих	63,0	62,3	62,0	62,1	62,7	63,0	63,1	63,2	63,2	62,8	99,7
Сектор неринкових послуг, % до загальної кількості зайнятих	25,0	24,0	23,3	22,9	23,8	24,7	24,5	24,5	23,9	22,9	91,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соц. страхування, %	6,0	5,2	5,2	5,0	5,3	5,9	5,9	6,1	5,7	5,3	80,3
Освіта, %	8,3	8,3	8,4	8,3	8,8	9,1	8,9	8,8	8,7	8,4	101,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги,%	6,6	6,5	6,2	6,2	6,4	6,343	6,343	6,3	6,1	5,9	89,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпоч., %	0	0	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	100,0
Надання інших видів послуг,%	4,0	4,0	2,2	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2	55,0

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

Як видно з розрахунків табл. 2.3, у 2019 р. на сектор послуг припадає 63,2 % всіх зайнятих, з нього кількість зайнятих у секторі неринкових послуг складає 22,9 %. Питома вага зайнятих в освіті складає 8,4 % до загальної чисельності, в охороні здоров'я – близько 6,1 %, що на 0,5 % менше порівняно з 2010 р., що склалось внаслідок виходу працівників на пенсію та відтоку медичних працівників на роботу за кордон. Так, 2010 р. в Україні налічувалось близько 225 тис. лікарів усіх спеціальностей та 467 тис. середнього медичного персоналу, у 2019 р. ця кількість склала, відповідно – 185 та 330 тис. осіб.

Таким чином, динаміка зайнятості за видами економічної діяльності характеризує перерозподіл зайнятих між секторами економіки на користь сектору ринкових послуг за рахунок скорочення чисельності працівників промисловості, охорони здоров'я, що позначилось певним чином на рівні продуктивності праці галузей у секторі неринкових послуг у економіці, що потребує більш детального аналізу.

Як доводять розрахунки автора, продуктивність праці у секторі послуг протягом 2010–2018 рр. була вища, ніж в середньому по економіці (табл. 2.4). Найнижчі показники спостерігалися у таких видах економічної діяльності, як «освіта», «охорона здоров'я», «мистецтво, спорт, розваги та відпочинок», що цілком зрозуміло з урахуванням того, що більшість відповідних закладів та організацій надають неринкові послуги населенню.

Таблиця 2.4

**Динаміка продуктивності праці у секторах виробництва товарів та послуг
в економіці України у 2010–2018 рр.**

<i>Сектори економіки</i>	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Тис.грн./особу, у цінах 2010 р.								
Сектор виробництва товарів	47,9	50,5	48,5	47,2	50,1	48,9	51,8	52,7	54,0
Сектор ринкових послуг	56,8	58,6	58,9	59,9	62,5	63,7	64,8	69,1	70,5
Сектор неринкових послуг	30,9	32,2	34,7	35,6	38,3	40,1	39,9	39,9	40,4

Продовж. табл. 2.4

Сектор послуг	48,7	48,4	49,9	50,9	53,3	54,4	55,1	57,8	59,1
Продуктивність праці у цілому за ВДВ	47,1	49,3	49,4	49,6	52,2	52,4	53,9	55,9	57,2
Сектор виробництва товарів		1,053	0,961	0,973	1,061	0,977	1,057	1,018	1,025
Сектор ринкових послуг		1,032	1,006	1,015	1,044	1,018	1,017	1,067	1,019
Сектор неринкових послуг		1,041	1,078	1,024	1,076	1,047	0,996	1,000	1,014
Сектор послуг		1,041	1,029	1,021	1,047	1,020	1,013	1,049	1,023
Продуктивність праці у цілому за ВДВ		1,046	1,004	1,003	1,053	1,004	1,028	1,038	1,023

Джерело: розраховано за [117; 118]

Як свідчать розрахунки у табл. 2.4, у секторі неринкових послуг спостерігається динаміка зростання продуктивності праці, але її рівень нижчий порівняно зі сектором виробництва товарів та сектором ринкових послуг. В охороні здоров'я спостерігаються більш високі середні темпи зростання продуктивності праці, ніж в освіті.

Ми вважаємо, що продуктивність праці у секторі неринкових послуг залежить, у першу чергу, від динаміки заробітної плати, оскільки за СНР цей показник є елементом доданої вартості.

Оскільки, в Україні освіта та охорона здоров'я фінансується переважно з бюджету держави, цільові заходи соціальної політики щодо заробітної плати сприяють її підвищенню, а отже і ВДВ. З макроекономічної точки зору праця є одним з найголовніших чинників виробництва неринкових послуг, і облік ефективності її використання є основним.

В аналізі для нівелювання абсолютних значень пропонується використовувати запропонований показник відносної продуктивності праці, тобто відсоткове співвідношення продуктивності праці кожного сектора до середньої продуктивності

праці по країні. Співвідношення продуктивності праці сектору неринкових послуг до продуктивності праці у цілому по економіці показано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Співвідношення продуктивності праці у секторі неринкових послуг до продуктивності праці у цілому в економіці України (у цінах попереднього року) у 2010–2019 рр, %

<i>Види економічної діяльності/ сектор</i>	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сектор виробництва товарів	98,3	102,6	97,9	95,7	95,3	98,8	109,3	110,3	108,1	120,1
Сектор ринкових послуг	124,2	119,1	120,8	119,7	118,6	119,2	117,0	116,5	112,8	112,2
Сектор неринкових послуг	65,6	65,4	68,8	73,4	76,9	72,1	59,1	58,6	66,5	71,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	90,1	93,8	91,4	99,3	113,9	108,0	92,4	92,7	110,6	137,4
Освіта	66,7	64,7	66,0	72,1	71,9	64,1	51,4	49,4	58,4	59,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	57,3	59,7	62,4	63,3	60,0	57,5	45,4	45,3	47,2	43,1
Продуктивність праці у цілому по економіці	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

Як демонструє табл. 2.5, рівень продуктивності праці сектору неринкових послуг протягом 2010–2019 рр. коливався у межах 58,5–76,9 % до рівня продуктивності праці у цілому по економіці. При цьому продуктивність праці в освіті складає 59,9 % від продуктивності праці у цілому по економіці. Рівень

продуктивності праці в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги складає 43,1 % до середньої продуктивності праці по економіці України, що на 16,8 % менше порівняно з освітою. Така різниця пояснюється відмінністю чинників, що впливають на продуктивність праці кожного окремого виду економічної діяльності, не зважаючи на те, що ці сектори включені за КВЕД2010 до сектору неринкових послуг. Слід проводити окремо аналіз основних чинників, що впливають на продуктивність праці в освіті та охороні здоров'я, відповідно, чинник капітальних інвестицій і заробітної плати, пов'язаних з обсягами бюджетного фінансування.

Таблиця 2.6

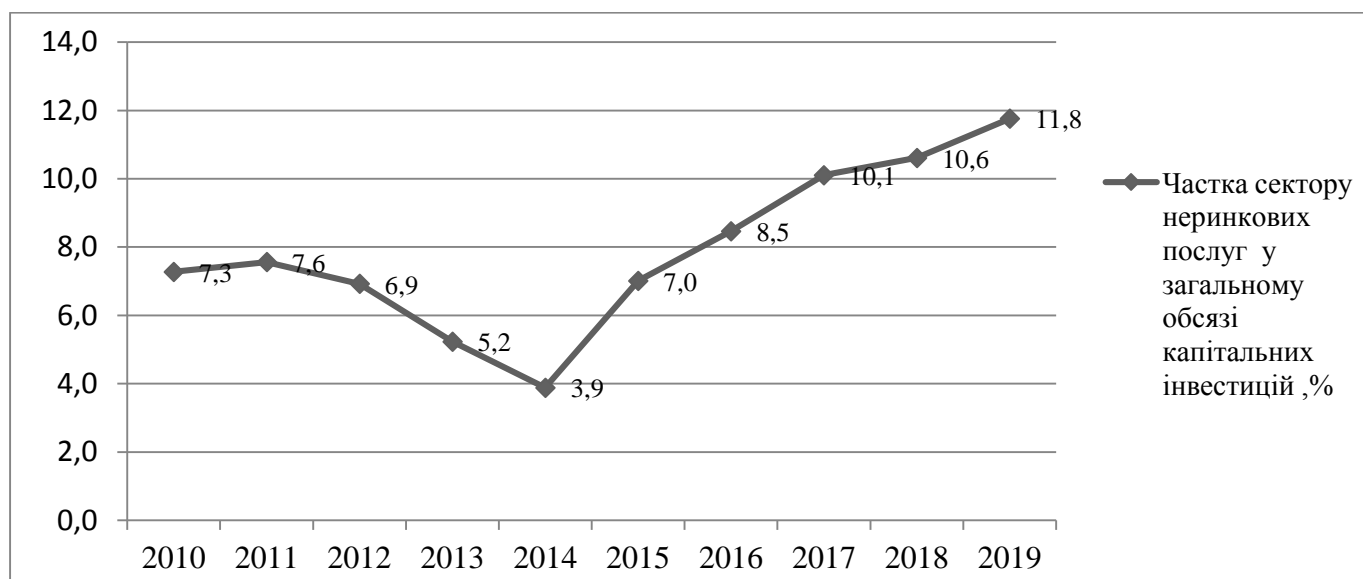
Питома вага сектору неринкових послуг в загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні у 2010–2019 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Капітальні інвестиції – всього, млн. грн.	189,1	259,9	293,7	267,7	219,4	273,1	359,2	448,5	578,7	623,9
Капітальні інвестиції у секторі неринкових послуг - всього, млн. грн.	13,1	18,2	18,9	13,1	8,5	19,2	30,4	45,3	61,4	73,4
Державне управління, оборона; соц.страх.	4,3	4,7	4,3	3,0	2,6	5,1	6,2	7,3	7,7	8,7
Освіта,%	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,6	0,6	0,8	0,8	0,8
Охорона здоров'я,%	1,1	0,9	1,0	0,7	0,6	0,9	1,2	1,5	1,4	1,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпоч.,%	0,5	0,6	1,0	1,0	0,2	0,4	0,3	0,4	0,6	0,7
Надання інших видів послуг,%	0,4	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

Як видно з табл. 2.6, впродовж 2010–2019 рр. частка капітальних інвестицій сектору неринкових послуг у загальному підсумку постійно зростала. У 2019 р. її величина зросла до 11,8 %, що є позитивною тенденцією (рис. 2.3), на відміну від ситуації у 2014 р. За роки незалежності процес будівництва та введення у дію об'єктів соціальної інфраструктури був дуже повільним та кількісно несуттєвим. За проведеними розрахунками А. Гвелесіані, основна частина (до 80 %) існуючих закладів освіти та охорони здоров'я були введені в експлуатацію до 1980 р. Динаміка введення в експлуатацію (закладів освіти, об'єктів охорони здоров'я) впродовж 2001–2015 рр. мала негативну або нейтральну тенденцію, за винятком житлових будівель [122, с. 113]. Але, незважаючи на такі тренди, показник капіталоозброєності має позитивну зростаючу динаміку, що можна стверджувати про позитивний вплив цього чинника на зростання продуктивності праці.

Рис. 2.3 Питома вага сектору неринкових послуг у загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні у 2010–2019 рр., %

Джерело: розраховано автором за [117; 118,145]

Оплата праці найманих працівників у секторі неринкових послуг це винагорода у грошовій або натуральній формі, сплачена роботодавцем працівнику за роботу, виконану протягом звітного періоду та складається із: заробітної плати, фактичних внесків наймачів на соціальне страхування і умовно обчислених внесків наймачів на соціальне страхування та є складовим елементом валової доданої

вартості, створеної в галузях цього сектору. Відповідно до ст.8 Закону України «Про оплату праці» умови і розміри оплати праці працівників установ та організацій, що фінансуються з бюджету, визначаються Кабінетом Міністрів України. Умови оплати праці названих працівників урегульовані постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 «Про оплату праці» працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери».

Підвищення рівня оплати праці працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я, які оплачуються на основі Єдиної тарифної сітки, здійснюється на державному рівні на єдиних засадах для всіх працівників бюджетної сфери через підвищення розміру посадового окладу (тарифної ставки) працівника 1 тарифного розряду.

Оплата праці найманих працівників в освіті та охороні здоров'я у системі чинників впливу на продуктивність праці виступає мотивуючим показником для її зростання. За системою національних рахунків аналіз структури оплати праці у секторі неринкових послуг показує, що її частка постійно зростала впродовж аналізованого періоду (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Співвідношення оплати праці сектору неринкових послуг до оплати праці
в економіці України у 2010–2019 рр., %**

Сектор	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сектор послуг в тому числі:	63,4	62,1	64,4	66,0	66,4	66,2	67,4	67,8	67,9	67,5
Сектор ринкових послуг	37,3	37,7	39,4	40,0	39,6	37,7	37,9	37,3	38,4	37,6
Сектор неринкових послуг	26,1	24,4	25,0	26,0	26,8	28,5	29,5	30,5	29,5	29,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	8,8	8,15	7,6	8,6	9,9	11,1	12,8	12,7	13,1	14,2
Освіта	9,4	8,87	9,3	9,7	9,4	9,6	9,0	10,3	9,7	9,2

Продовж. табл. 2.7

Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,4	5,78	6,0	5,6	5,3	5,5	5,6	5,5	4,7	4,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,0	0,98	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1	1,2
Надання інших видів послуг	0,6	0,63	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9
Всього по економіці	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано за [117,118,145]

Як свідчать дані табл. 2.7, частка оплати праці у секторі неринкових послуг зросла з 26,1 % в 2010 р. до 30,5 % в 2017 р. та 29,9 % – у 2019 р. переважно за рахунок зростання частки оплати праці галузі державного управління й оборони, що становить майже половину обсягу оплати праці сектору послуг. Поряд з такою тенденцією частка оплати праці в охороні здоров'я істотно падала і станом на 2019 р. склала 4,6 %, що відображає не тільки її секторальний низький рівень, але низьку стимулюючу роль для працівників у підвищенні їх продуктивності праці на робочих місцях.

Зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг є фінансово-економічною умовою, базою і основою для підвищення заробітної плати працівникам бюджетних організацій та установ. З іншого боку, оплата праці та її організація можуть і повинні бути ключовим фактором зростання продуктивності праці за рахунок забезпечення мотивації і зацікавленості персоналу у високоякісній результативній роботі [120].

Найбільш важливим фактором, що впливає на ефективність і продуктивність праці медичного персоналу, є економічна мотивація, яка у системі охорони здоров'я України практично відсутня.

Наприклад, рівень середньої заробітної плати медичного персоналу системи охорони здоров'я постійно відстає від її рівня у працівників державного управління і освіти (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Співвідношення рівня заробітної плати у секторі неринкових послуг до середньої в економіці України у 2010–2019 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Економіка в цілому, грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10497
Заробітна плата, в середньому у секторі неринкових послуг, грн.	2021,2	2268,8	2753,6	2969	3198	3622	4516,2	6670	8267,2	9552
Співвідношення середньомісячної заробітної плати у секторі неринкових послуг до заробітної плати у цілому, %	89,8	85,7	90,5	90,5	91,9	86,3	87,1	93,9	93,3	90,9
Середньомісячна заробітна плата в середньому у секторі до її рівня в державному управлінні й обороні, %	73,9	74,4	80,2	79,8	83,8	82,7	75,9	71,2	65,1	64,6

Джерело: розраховано за [117,118,145]

Як видно з табл. 2.8., співвідношення середньомісячної заробітної плати у секторі неринкових послуг до заробітної плати у цілому в економіці у 2019 р. склало 90,9 %. Такий рівень середньої заробітної плати підтримується за рахунок державного управління і оборони, де заробітна плата складає 14785 грн. і є найвищою у секторі неринкових послуг.

В той же час у секторі ринкових послуг темпи зростання заробітної платні були обумовлені не тільки рівнем інфляції, але і тим, що заробітна плата відіграла стимулюючу роль у залученні фахівців з інших галузей економіки і підвищенні престижу цих видів діяльності, що продовжують розвиватись.

Необхідно зазначити, що індекс зростання заробітної плати, наприклад у фінансовій діяльності, перевищував аналогічний показник в освіті, охороні здоров'я у 2–3 рази і це відповідало ситуації, що склалася на ринку праці.

Можна стверджувати, що у більшості галузей сектору послуг, які надають переважно неринкові послуги (освіта, охорона здоров'я тощо), заробітна плата

відіграла компенсуючу роль (зростання доходів осіб, зайнятих в цих галузях, частково компенсувало зростання цін на товари і послуги для населення), тобто підвищення заробітної платні у даному секторі економіки визначалося в основному рівнем інфляції.

Але, оскільки такий захід не компенсував підвищення цін, це стало причиною відтоку зайнятих з цих галузей в інші, де продуктивність праці і заробітна плата вища (фінансова діяльність, державне управління тощо).

Важливість ринкового сегменту освітніх і медичних послуг підтверджує структура кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за цілями (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями в 2010–2019 рр.

(у фактичних цінах, млн грн)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	680,2	858,9	950,2	1047,0	1120,9	1331,5	1569,7	1977,6	2438,8	2954,2
Охорона здоров'я	30,8	41,0	43,9	48,9	54,9	74,7	87,1	109,2	135,6	167,5
% до підсумку	4,5	4,8	4,6	4,7	4,9	5,6	5,5	5,5	5,6	5,7
Освіта	10,9	12,1	12,8	13,2	12,6	17,5	19,3	21,6	27,9	35,4
% до підсумку	1,6	1,4	1,3	1,3	1,1	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2

Джерело: розраховано за [145]

Як видно із табл. 2.9, частка споживчих витрат домашніх господарств за цілями постійно зростала впродовж аналізованого періоду в освіті – з 1,6 % у 2010 р. до 1,2 % у 2019 р., в охороні здоров'я – з 4,5 % у 2010 р. до 5,7 % у 2019 р.

Неринковий сегмент відзеркалює структура кінцевих споживчих витрат сектору загального державного державного управління за функціями (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління за функціями за 2010–2019 рр. (у фактичних цінах, млн грн)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління за функціями	209,3	225,7	261,9	272,3	296,2	376,3	443,7	616,6	739,5	791,6
Діяльність та послуги у сфері охорони здоров'я	43,7	46,4	56,2	59,9	59,7	69,2	69,9	95,2	112,0	126,2
% до підсумку	20,9	20,5	21,4	22,0	20,2	18,4	15,8	15,4	15,1	15,9
Діяльність та послуги у сфері освіти	68,9	74,2	88,8	93,4	93,4	105,2	106,8	149,8	180,5	202,3
% до підсумку	32,9	32,9	33,9	34,3	31,5	27,9	24,1	24,3	24,4	25,6

Джерело: розраховано за [145]

Як видно із табл. 2.10, частка кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління за функціями за 2010–2019 рр. в освіті та охороні здоров'я значно вища, ніж у ринковому сегменті, і склала відповідно в охороні здоров'я у 2010 р. – 20,9 % до 15,9 у 2019 р. , в освіті – у 2010 р. її частка склала 32,9 % і 25,6 % у 2019 р.

Тобто, частка неринкового сегмента в освіті і охороні здоров'я залишається майже в три рази вища, ніж частка ринкового сектору в цих галузях. Це пояснюється низькими доходами населення країни. Конкуренція за споживачів освітніх та медичних послуг призведе до надання якісних послуг та вищої продуктивності праці в отриманні як в ринковому сегменті, так і сегменті неринкових послуг.

В Україні динамічно зростає обсяг реалізованих послуг, зокрема у галузях освіти і охорони здоров'я, які є результатом різноманітної діяльності, що здійснюються виробниками на замовлення будь-яких споживачів (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Обсяг реалізованих послуг підприємствам сфери послуг різним споживачам за видами економічної діяльності у ринкових цінах (млн грн)

Показники	2017	2018	2019
Усього	181763,3	216526,6	239366,9
Освіта, у т.ч.:	4243,3	5050,8	5600,4
-населенню у % до загального обсягу	3854,3 90,8	4606,0 91,2	5083,3 90,8
-підприємствам (установам) у % до загального обсягу	365,5 8,6	414,2 8,2	479,1 8,5
-Іншим категоріям споживачів у % до загального обсягу	23,5 0,6	30,5 0,6	38,0 0,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги у т.ч.:	4311,8	5599,9	7026,8
-населенню у % до загального обсягу	3122,1 72,4	4222,5 75,4	5417,1 77,1
-підприємствам (установам) у % до загального обсягу	1064,8 24,7	1261,5 22,5	1462,7 20,8
-Іншим категоріям споживачів у % до загального обсягу	124,9 2,9	115,9 2,1	146,9 2,1

Джерело: наведено за [145]

Як видно із табл. 2.11, в Україні обсяг реалізованих послуг має тенденцію до зростання, зокрема, за 2017–2019 рр. збільшився у 1,3 рази, у тому числі в освіті – у 1,3 рази, в охороні здоров'я – у 1,6 рази. Водночас послуги, реалізовані населенню, становили найбільшу частку від загального обсягу реалізованих послуг, у 2019 р. в освіті – 90,8%, в охороні здоров'я – 77,1% . Таким чином, для обґрунтування місця і ролі сектору неринкових послуг та рівня його продуктивності праці у національній економіці варто використовувати показник відносної переваги (чи не переваги) даного сектору, який представляє собою структурне співвідношення величини і рівня продуктивності праці цього сектору та її вектору показників до аналогічних показників приватного сектора або у цілому по економіці. В основі такого підходу лежить уявлення, що за більш високої продуктивності праці в підсекторах державного сектора, залучення в них додаткових зайнятих викличе більший приріст ВВП, ніж в приватний сектор. Тим самим більш продуктивний сектор економіки стимулює більш активніше зростання ВВП країни.

2.2 Оцінка інвестиційно-інноваційних та фінансово-економічних детермінант зростання рівня продуктивності праці в освіті

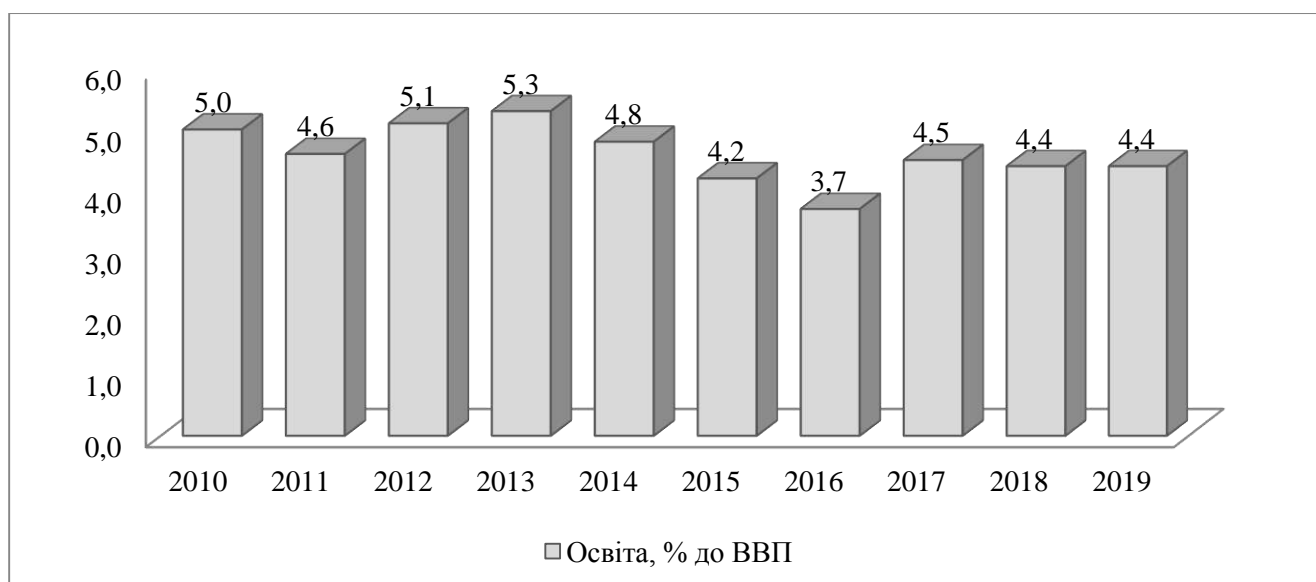
В умовах євроінтеграційних прагнень необхідним є здійснення економічних реформ в Україні з метою формування цивілізованого ринку освітніх послуг, ефективного функціонування освіти, підвищення її внеску у зростання економіки і добробуту населення. Звідси виникає необхідність вивчення детермінант зростання продуктивності праці в освіті для урахування відповідних аспектів в прогнозах соціально-економічного розвитку країни. Незважаючи на широкий спектр досліджень, що проводились вітчизняними і зарубіжними вченими, особливої уваги заслуговують питання аналітичних оцінок продуктивності праці в освіті, чинників та умов її зростання.

Формування людського капіталу засобами освіти та професійної підготовки сприяє інвестиціям, активізує розробку та втілення нових технологій, а також підвищує виробничу віддачу у розрахунку на одного працівника. Тому успішний розвиток національної економіки не можливий без розвитку освіти. Поряд з цим, в Україні спостерігається поступове зниження питомої ваги освіти у виробництві ВВП від 5,0 % у 2010 р. до 3,7 % у 2016 р. і 4,4 % у 2019 р. (рис.2.4).

Досліджуючи роль освіти у функціонуванні вітчизняної економіки необхідно проаналізувати динаміку зайнятих, оскільки робоча сила є основним ресурсом, що приймає участь у виробництві освітніх послуг і за допомогою якого здійснюються розрахунки створеної валової доданої вартості у галузі.

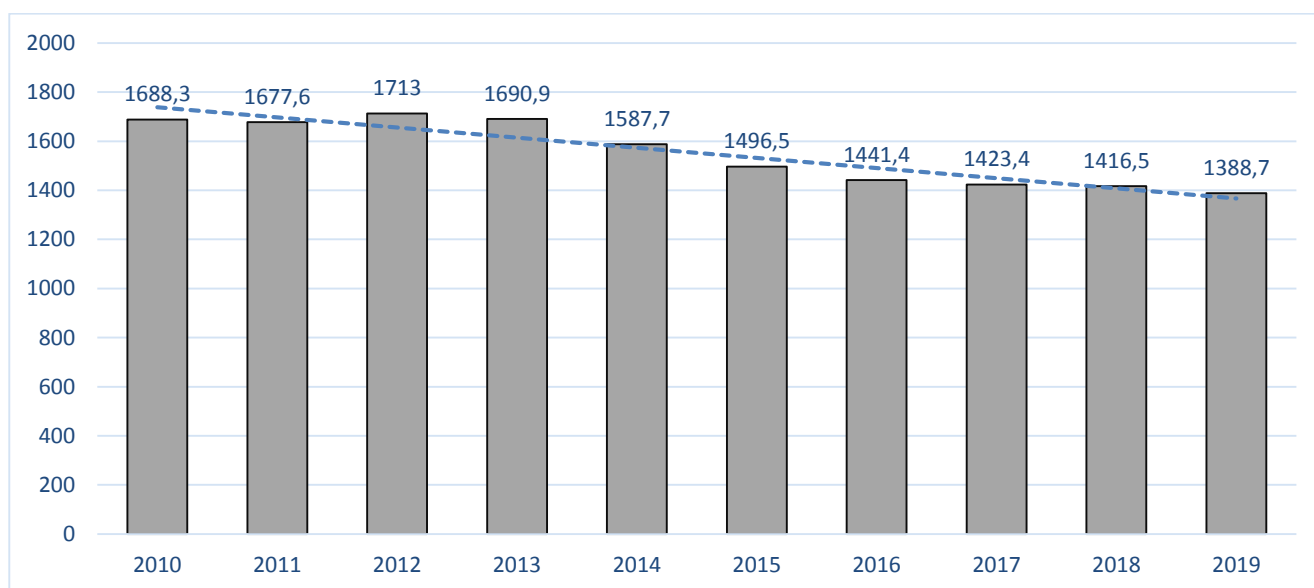
Як було зазначено вище, впродовж 2010–2019 рр. в Україні спостерігається тенденція щодо поступового зниження кількості зайнятих у секторі неринкових послуг.

Рис.2.4 Питома вага освіти у ВВП в Україні у 2010–2019 рр., %
Джерело: побудовано за [117,118,145]

В освіті сталося скорочення кількості зайнятих з 1688 тис. осіб у 2010 р. до 1416,5 тис. осіб у 2019 р. (рис. 2.5)

Рис.2.5 Динаміка кількості зайнятих в освіті в Україні у 2010–2019 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано за [117,118,145]

Як доводять розрахунки автора, продуктивність праці в освіті впродовж 2010–2019 рр. була нижча, ніж у середньому в економіці та секторі неринкових послуг (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка продуктивності праці в освіті в Україні у 2010–2018 рр.

Сектори економіки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	грн./особу (в порівняних цінах 2010 р.)								
Сектор неринкових послуг	30939	32218	34833	35674	38276	40061	39897	39890	40429
Освіта	31666	31868	32932	33886	35026	35994	35595	36544	36318
Продуктивність праці за ВДВ у цілому*	47097	49253	49433	49559	52210	52395	53874	55927	57231
	Індекс до попереднього періоду								
Сектор неринкових послуг		1,041	1,081	1,024	1,073	1,047	0,996	1,000	1,014
Освіта		1,006	1,033	1,029	1,034	1,028	0,989	1,027	0,994
Продуктивність праці за ВДВ у цілому		1,046	1,004	1,003	1,053	1,004	1,028	1,038	1,023

*без урахування кількості зайнятих мистецтва, спорту, розваг та відпочинку за 2010-2011 рр.

Джерело: розраховано за [117,118]

Як свідчать дані таблиці 2.12, протягом 2010–2018 рр. в освіті спостерігалось повільне зростання продуктивності праці у цінах 2010 р. до рівня 36318 грн. на особу (14,7 %). Незважаючи на зростаючу динаміку, досягти рівня продуктивності праці у цілому по економіці не вдається.

Для визначення чинників впливу на рівень продуктивності праці варто здійснити аналіз таких показників як капіталоозброєність та продуктивність капіталу.

У структурі показників продуктивності праці і продуктивності капіталу загальним компонентом є валова додана вартість. Тобто ці два показника тісно пов'язані між собою, як по суті, так і по структурі, і математична залежність між цими показниками має певний економічний зміст.

Продуктивність праці зростає у результаті дії різних чинників, основними з яких є впровадження нових освітніх технологій, засобів інформатизації і комунікацій (програмного забезпечення), зростання рівня кваліфікації управлінських кадрів та найманих працівників, скорочення питомої ваги допоміжної діяльності (паперової), вдосконалення організації праці на різних рівнях освіти (вища, середня тощо), тобто чинники, пов'язані з капітальними інвестиціями та зі зростанням основних засобів, і чинниками, що з ними не пов'язані [121, с.130].

Розрахунки табл. 2.13 показують, що продуктивність праці в освіті за 2010–2018 рр. зросла на 14 %, що було забезпечено зростанням капіталоозброєності у 1,52 рази і одночасним зниженням продуктивності капіталу (74,8 %).

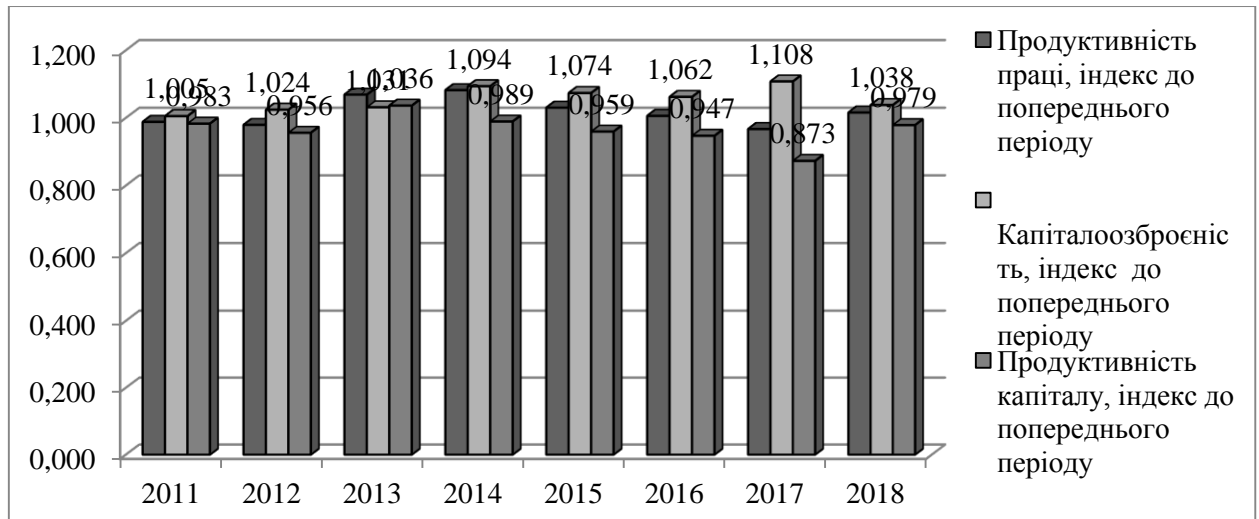
Таблиця 2.13

Динаміка продуктивності праці та її чинників в освіті в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. до 2010 р.
Продуктивність праці, індекс до попереднього періоду	0,988	0,979	1,069	1,082	1,030	1,006	0,967	1,016	1,14
Капіталоозброєність, індекс до попереднього періоду	1,005	1,024	1,031	1,094	1,074	1,062	1,108	1,038	1,52
Продуктивність капіталу, індекс до попереднього періоду	0,983	0,956	1,036	0,989	0,959	0,947	0,873	0,979	0,748

Джерело: розраховано за [117; 118]

Як видно з табл. 2.13 та рис. 2.6, впродовж 2010–2018 рр. динаміка капіталоозброєності має позитивний характер, що, головним чином, забезпечувало зростання продуктивності праці. Проте на кінець аналізованого періоду капіталоозброєність та продуктивність праці мають різноспрямовані тренди: капіталоозброєність зростаючий, а продуктивність праці спадний, бо з 2014 р. падіння продуктивності капіталу в освіті прискорилось.

Рис. 2.6 Динаміка продуктивності праці та чинників капіталу в освіті в Україні у 2010–2018 рр. (за цінами попереднього року)

Джерело: побудовано за [117; 118]

Виходячи з вищезазначеного, постає питання, за рахунок яких факторів відбуваються зміни показника продуктивності праці освіти в Україні. Тому автором був застосований, викладений в попередніх підрозділах, науково-методичний підхід, який базується на детермінованому аналізі, що дозволяє розкласти зміни індексу продуктивності праці на зміни індексів капіталоозброєності та продуктивності капіталу. Ця інформація дозволяє здійснювати аналіз рівня впливу цих чинників на досліджуваний показник, а також зробити висновки щодо підвищення продуктивності в освіті України (табл. 2.14).

Аналіз динаміки капіталоозброєності праці та її продуктивності в освіті свідчить, що обсяги залучення основних засобів в освіті не забезпечують адекватного нарощування виробництва послуг і продуктивності праці в галузі. Проте у 2014 р. відбулось зростання внеску капіталоозброєності, але це зростання було забезпечене більш істотним зниженням індексу кількості зайнятих порівняно з падінням індексу основних засобів. Така ж динаміка капіталоозброєності відновилась у 2017 р.

Таблиця 2.14

**Детермінанти зміни індексу продуктивності праці в освіті
в Україні у 2011–2018 рр.**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Продуктивність праці, індекс до попереднього року	0,988	0,979	1,069	1,082	1,030	1,006	0,97	1,140
Зміна індексу продуктивності праці за рахунок зміни капітало-озброєності	-	1,87	0,66	6,47	-1,99	-1,11	4,33	47,51
Зміна індексу продуктивності праці за рахунок зміни продуктивності капіталу	-	-2,76	8,28	-5,15	-3,20	-1,30	-8,23	-35,13
Сума змін за рахунок двох факторів	-	-0,89	8,95	1,33	-5,19	-2,41	-3,90	12,38
Зміна індексу продуктивності праці	-	-0,89	8,95	1,33	-5,19	-2,41	-3,90	12,38

Джерело: розраховано за [117; 118]

Підвищенню продуктивності капіталу у секторі освіти сприяють: використання прогресивних технологій в навчальних та науково-дослідних лабораторіях, модернізація діючого обладнання; підвищення його інтенсивності роботи, у тому числі шляхом забезпечення відповідності якості матеріалів вимогам технологічного процесу і підвищення кваліфікації навчального і навчально-допоміжного персоналу; підвищення питомої ваги активної частини основних засобів.

Серед науковців прийнято вивчати капітал в освіті через категорію людського капіталу, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, які використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) власника та національного доходу [123; 124].

Щодо основного капіталу, що включає оснащення високотехнологічним

обладнанням науково-дослідних лабораторій у навчальних закладах різного рівня, їх оборотний капітал, навчальні аудиторії, програмне забезпечення, сучасні засоби комунікації та зв'язку, бібліотечний фонд, то наукових досліджень на цю тему не достатньо.

Як зазначалось вище, динаміка продуктивності капіталу в освіті має тенденцію до зниження. Згідно з теорією, з падінням продуктивності капіталу зростає потреба у додаткових капіталовкладеннях та більш ефективному їх використанні. Чим нижчий рівень продуктивності капіталу, тим більша, за інших рівних умов, потреба у капіталовкладеннях для створення одиниці приросту ВДВ освіти.

У кожному періоді частка приросту ВДВ галузі забезпечується за рахунок основних засобів, створених капіталовкладеннями попередніх періодів.

Тому скорочення часового лага капітальних вкладень позитивно впливає на їх ефективність, що слід враховувати при розробці секторних прогнозів та напрямів галузевої інвестиційної політики.

Таблиця 2.15

Питома вага освіти у основних засобах економіки України у 2011–2019 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Сектор неринкових послуг, всього, млн. грн. 2019р. – млрд..грн)	69896	78009	44328	39490	42301	49132	46365	30338	1022,5
у % до вартості основних засобів в економіці	0,94	0,85	0,43	0,29	0,55	0,60	0,60	0,30	10,7
Освіта, млн. грн. 2019р. – млрд..грн)	3010	3141	3246	3117	3117	3596	3785	4102	152,67
у % до вартості основних засобів в економіці	0,041	0,034	0,031	0,023	0,041	0,044	0,049	0,043	1,59

Джерело: розраховано за [145]

*Дані за 2019 рік включають вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (на відміну від інформації за 2013–2018 роки).

Як видно з розрахунків табл. 2.15, частка освіти є низькою як до обсягу основних засобів у цілому по економіці, так і до обсягу основних засобів сектору послуг, що є наслідком низької капіталоємності сектору освіти. Показники ефективності використання капіталу, що характеризують умови формування продуктивності праці в освіті в Україні протягом 2010–2018 рр. показано у табл. 2.16.

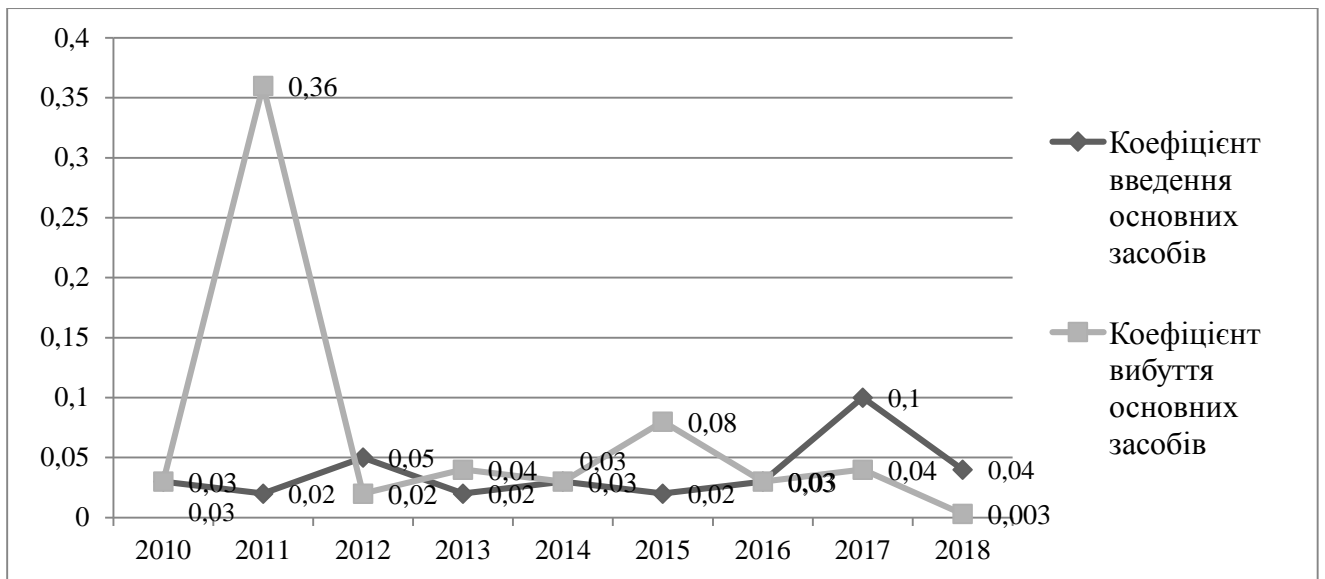
Таблиця 2.16

Динаміка ефективності використання капіталу, що характеризують умови формування продуктивності праці в освіті в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт введення основних засобів	0,03	0,02	0,05	0,02	0,03	0,02	0,03	0,10	0,04
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,03	0,36	0,02	0,04	0,03	0,08	0,03	0,04	0,003
Індекси основних засобів, % до попереднього періоду	101,9	99,9	104,6	101,8	102,7	101,2	102,3	109,4	103,3
Коефіцієнт інтенсивності оновлення основних засобів	0,31	0,20	0,05	0,11	0,09	0,09	0,15	0,03	0,06
Коефіцієнт ефективності відтворення засобів, (%)	1,19	0,03	0,11	0,06	0,13	0,04	0,05	0,11	0,04
Коефіцієнт ліквідації основних засобів, (%)	1,027	0,284	0,258	0,212	0,323	0,154	0,468	0,366	0,025
Ступінь зносу основних засобів, %	62,5	43,7	43,6	44,9	45,0	45,6	42,7	42,4	41,1

Джерело: розраховано за [117; 118]

Як видно з табл. 2.16 та рис. 2.7, показники, що відображають ефективність використання капіталу в освіті, характеризуються низькими значеннями.

Рис. 2.7 Динаміка коефіцієнтів введення та вибуття основних засобів у освіті в Україні у 2010–2018 рр.

Джерело: побудовано за [117; 118]

Протягом 2010–2016 рр. індекс основних засобів зростав в середньому на 2 %. Проте у 2017 р. це зростання становило 109,4 %, а у 2018 р. суттєво знизилось до 103,3 %. Проте це не могло справити істотного впливу на зростання коефіцієнту введення основних засобів, оскільки обсяг капітальних інвестицій, що вкладаються в освіту, є дуже низьким. Рівень морального і фізичного зношення основних засобів є критичним фактором можливості реалізації стратегії розвитку освіти, але якщо її розглядати як інноваційну галузь, яка істотно впливає на продуктивність праці як працівників освіти, так і на економічне зростання у цілому, варто активізувати державну інвестиційну політику впливу на процеси відтворення основного капіталу.

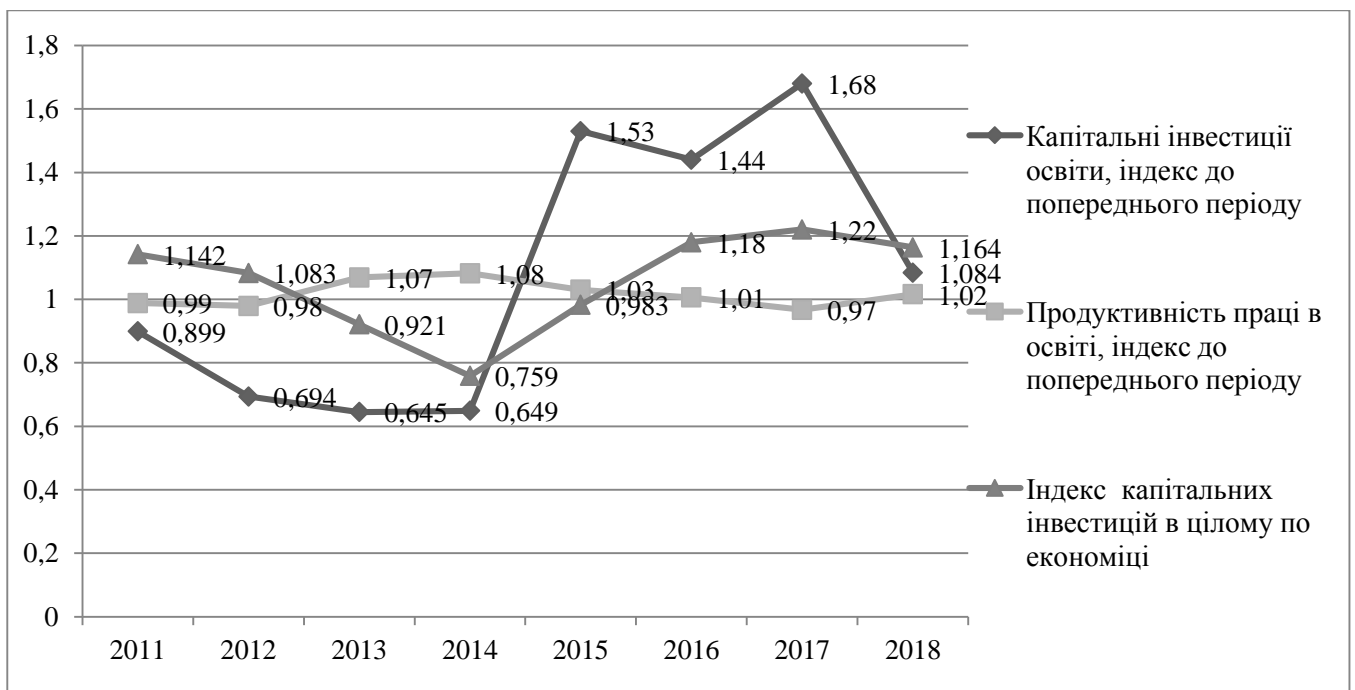
У науковій літературі є достатньо публікацій, присвячених розгляду інвестиційних проблем у вітчизняній економіці. Питання сутності інвестицій та інвестування, аналізу, розробки й оцінки залучення інвестицій в різні галузі знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, таких як О. Мельник, О. Василик, В. Савчук, А. Пересада та ін. Концептуальні і методичні питання інвестиційного процесу і механізму викладені у роботах І. Бланка, В. Беседіна, В. Гейця, А. Готи, М. Денисенка, І. Єгорова, А. Касич, М. Крейніної, І. Крейдич, Ю. Лупенка, А. Михайлова, А. Музиченка, Ю. Орловської, В. Попова,

М. Чумаченка, В. Федоренка, О. Чмир та інших, які досліджують питання державного регулювання інвестиційних процесів і інвестиційної політики, зосереджують увагу на оцінці ефективності інвестиційних проектів на мікрорівні. Разом з тим, недостатня вивченість ролі капітальних інвестицій у підвищення рівня продуктивності праці працівників у секторі неринкових послуг зумовлює необхідність поглиблення досліджень.

Теоретико-методологічні підходи до забезпечення процесу інвестування в освіту закладені в теорії суспільних благ. Її засновники (Ф. Кухель, Р. Масгрейв, Х. Річль, П. Самуельсон, Дж. Стігліц) стверджують, що суспільні потреби є сукупністю приватних потреб і тому мають регулюватися державою на основі вкладення досить вагомих державних інвестицій.

Аналіз показує, що залежність між капітальними інвестиціями і продуктивністю праці в освіті не виявлена, що демонструє рис. 2.8.

Рис. 2.8 Динаміка показників продуктивності праці та капітальних інвестицій в освіті в Україні у 2010–2018 рр, індекс до попереднього періоду

Джерело: побудовано автором за [117; 126]

Як було вищезазначено, продуктивність праці у секторі освітніх послуг залежить, в першу чергу, від оплати праці, що є елементом доданої вартості,

зокрема, її підвищення здійснюється за рахунок посилення соціальної політики і збільшення прожиткового мінімуму у суспільстві.

Як видно з табл. 2.17, рівень заробітної плати в освіті по відношенню до середньої заробітної плати у цілому в економіці та державного управління та оборони є суттєво нижчим і складає у 2019 р., відповідно, 77,5 % та 55,0 %.

Таблиця 2.17

Динаміка рівня заробітної плати в освіті в Україні у 2010–2019 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього, економіка у цілому, грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10497
Освіта, грн.	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3769	5857	7041	8135
Освіта по відношенню до середньої заробітної у цілому по економіці, %	83,7	78,4	83,3	82,1	78,9	74,7	72,7	82,4	79,4	77,5
Освіта до державного управління та оборони, %	68,9	68,1	73,8	72,5	71,9	71,5	63,3	62,5	55,4	55,0

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

Можна припустити, що максимум зростання її рівня спостерігаються у зв'язку зі збільшенням фінансування Зведеного бюджету України та загальними витратами суспільства. Як показують дослідження, відбулась певна втрата стимулюючого ефекту заробітної плати, яка є найбільш дієвим інструментом активізації людського фактора і використання трудового потенціалу в освіті.

Водночас використання існуючого кваліфікаційного і творчого потенціалу працівників, як і у реальному секторі, має повністю залежати від наукової обґрунтованості і вибору методів ув'язки заробітної плати з кваліфікацією, змістом виконуваної роботи, результатами праці й умовами, в яких вона здійснюється [127].

Оскільки сучасна економічна теорія розглядає освіту як послугу, яка є змішаним благом, що забезпечує вигоди не лише державі, а й окремим індивідам і бізнесу, то експертами пропонується активно розвивати змішані моделі

фінансування, які базуються на оптимальних пропорціях між розмірами інвестування державою, приватними особами та бізнесом.

Але оскільки освіта є опікуваним благом, державне фінансування капітальних інвестицій у процес надання таких послуг є обов'язковим, бо воно визначає умови зростання чи зниження продуктивності праці в цьому секторі.

У табл. 2.18 показано, що видатки на освіту протягом досліджуваного періоду зросли зі 79, 8 млрд. грн. до 210 млрд. грн., і саме з місцевих бюджетів фінансується близько 75–80 % видатків на освіту.

Таблиця 2.18

Динаміка фінансування освіти з Державного та місцевих бюджетів

України у 2010–2019 рр.

Рік	Державний бюджет, млн грн	Місцеві бюджети, млн грн	Зведений бюджет, млн грн	Приріст, %	Частка ВВП, %
2010	28 807,5	51 018,5	79 826,0	15,0	8,1
2011	27 232,7	59 020,8	86 253,6	12,4	6,5
2012	30 243,2	71 317,7	101 560,9	17,7	7,2
2013	30 943,1	74 595,6	105 538,7	3,9	7,3
2014	28 677,9	71 431,7	100 109,5	-5,1	6,4
2015	30 185,7	84 007,8	114 193,5	14,1	6,4
2016	34 826,5	94 611,2	129 437,7	+13,3	5,4
2017	41297,3	136618,5	177915,8	+37,4	5,96
2018	44324,3	165708,0	210032,3	+18,1	5,9
2019	53257,4	175522,4	228779,8	+8,9	5,8

Джерело: побудовано за [145]

Зниження державних видатків на освіту у 2011 р. пояснюється передачею професійно-технічних закладів освіти на рівень місцевого фінансування. Частка видатків у вартості ВВП зростала та досягла максимальних 8 % у 2010 р., проте у 2019 р. знизилась до мінімального рівня 5,8 %. Тенденція зростання викликана скороченням темпів зростання ВВП і забезпеченням бюджетного фінансування освіти на досягнутому рівні, що не свідчить про позитивну тенденцію [128].

Основними витратними статтями бюджету стали асигнування на середню освіту (42 %), вищу (30 %), дошкільну освіту (12 %) та професійно-технічне навчання (6 %). Близько 4 % витрат припадають на позашкільну освіту і роботу з дітьми, 1 % – на післядипломну освіту. Однак на матеріально-технічне забезпечення

навчальних закладів, дослідження і розробки у сфері освіти витрачається лише 0,5 % річних бюджетних асигнувань. Основну частину (понад 90 %) державних інвестицій у освіту спрямовують на поточні витрати: заробітну плату, сплату комунальних послуг, харчування та ін. [117].

Як видно з табл. 2.19, у 2018 р. освоєно близько 4,5 млрд. грн. капітальних інвестицій, найбільша частка яких припадає на сферу вищої освіти (70,5 %) та інших видах освіти.

Таблиця 2.19

Структура капітальних інвестицій в освіті за рахунок коштів державного бюджету України у 2018 р.

Види освіти	Код за КВЕД	Освоєно (використано) капітальних інвестицій		у тому числі за рахунок коштів державного бюджету	
		тис. грн	загального обсягу капітальних інвестицій	тис. грн	у % до загального обсягу капітальних інвестицій за видом економічної діяльності
Освіта	85	4459984	0,8	1704393	38,2
Дошкільна освіта	85.1	139359	0,0	*	*
Початкова освіта	85.2	136661	0,0	1524	1,1
Середня освіта	85.3	1604628	0,3	174910	10,9
Вища освіта	85.4	2098354	0,4	1479631	70,5
Інші види освіти	85.5	423307	0,1	46420	11,0
Допоміжна діяльність у сфері освіти	85.6	57675	0,0	*	*

*Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Джерело: наведено за [126]

До найбільш суттєвих інституційних перешкод щодо позитивних зрушень у процесах зростання продуктивності праці в освіті можна віднести наступні: недостатнє фінансування системи освіти та, як наслідок, недостатня матеріальна мотивація викладачів та низький рівень технічного забезпечення навчального процесу; необґрунтованість нормативних критеріїв визначення рівня професіо-

налізму викладацьких кадрів; надмірна зарегульованість навчального процесу та системи атестації наукових кадрів як на державному рівні, так і на рівні навчальних закладів; відсутність належних гарантій збереження робочого місця сумлінних та талановитих педагогічних працівників; наявність системи корупційних механізмів вимагання коштів з учасників освітнього процесу за участю місцевої та центральної влади тощо. Науковці зазначають, що «...відсутність мотивації у керівників університетів підвищувати якість освіти за рахунок відмови від частини студентів, що призведе до зменшення фінансування закладу. Хоча у довгостроковій перспективі така політика спричиняє невиправний репутаційний та фінансовий удар по університету, більшість керівників намагається зберегти фінансову стійкість у короткостроковій перспективі. З цієї причини всі нормативні акти щодо підвищення якості освіти, розглядаються ними як віртуальні речі, що потрібно певним чином оформити на папері, але які не несуть жодних суттєвих позитивних змін у функціонуванні закладу. Спостерігається відсутність реальної мотивації викладачів підвищувати рівень продуктивності своєї роботи зі студентами. У вітчизняних університетах оцінюються всі види робіт, окрім основної. Наприклад, у більшості закладів оцінюється захист різного типу дисертацій, громадська, організаційна, наукова, методична робота, проте саме рівень викладання та спілкування зі студентами фактично не оцінюється. Більш того, падіння зацікавленості студентів у якісній освіті дестимулює викладачів до реального саморозвитку, до покращення методик викладання...», що реально знижує їх продуктивність праці [130]. Саме такий менеджмент, зберігаючи неефективну систему освіти, яка не стимулює формування креативних особистостей, гальмує можливість переходу країни на довгострокову траєкторію економічного зростання» [131, с. 48].

У системі підвищення продуктивності праці в освіті важливе місце посідає чинник фінансово-економічного забезпечення, що безпосередньо впливає на витратний фактор потенційних можливостей зростання продуктивності праці. Варто зазначити, що у країнах з розвинутою ринковою економікою витрати держави на освіту є значними та постійно зростають. Державний вплив на цю сферу має яскраво виражений економіко-суспільний характер, оскільки від нього залежить стан

розвитку людського капіталу та конкурентні позиції країни в міжнародному поділі праці. Так, у 2007–2008 рр. Україна на освіту витратила по 7,4 % ВВП, у 2019 р. цей показник становив 5,8 % ВВП (державні та приватні витрати разом). Незважаючи на те, що послуги освіти мають, згідно з Конституцією України, надаватись безоплатно, частка витрат населення на ці послуги в структурі загальних витрат з освіти займає 15–17 %, а у 2007 р. складала навіть 23 %. Наприклад у США, де конституція не гарантує безоплатного надання таких послуг, 42 % з них фінансуються державою. У Фінляндії підприємці фінансують 40 % сукупних соціальних витрат, держава – майже 30 %, комуни – 17 %, наймані працівники – 12 % і користувачі – 5 % [129]. Варто підкреслити, що одним із основних чинників впливу на інвестиційне забезпечення є державні витрати на освіту в Україні, які у структурі загальних витрат становлять 80–85 %. У 2007 р. їх частка була на рівні 75 % [132]. Це підтверджує тезу про те, що освітні послуги через їх соціогуманітарну місію не обертаються в ринковому просторі, а здійснюються під наглядом держави за неринковими принципами, що вимагає відповідного регулювання та використання дієвих механізмів впливу [133].

Таблиця 2.20

Динаміка загальних витрат на освіту та їх структура в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальні витрати на освіту, млрд. грн	91,07	97,59	111,18	115,96	109,52	127,12	139,97	182,98	214,0
Загальні витрати на освіту, % ВВП	8,13	7,23	7,62	7,62	6,90	6,39	5,87	6,13	6,01
Державні витрати на освіту, % ВВП	6,63	5,94	6,44	6,42	5,87	5,34	5,01	5,96	5,32
Структура загальних витрат за фінансуючими організаціями, %:									
Державні (включаючи державні установи)	81,5	82,1	84,6	84,3	85,1	83,5	85,4	88,3	88,5
Приватні компанії	1,0	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	0,7
Домогосподарства	17,5	17,1	14,7	14,9	14,1	15,8	13,9	11,1	0,8
Донори та інше	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: розраховано за [129]

Якщо у загальних витратах суспільства на освіту в Україні державна частка становить 80–88 %, то у витратах на вищу освіту частка держави дещо нижча.

Таблиця 2.21

Структура витрат на вищу освіту в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Структура фінансування вищої освіти, %									
- державний сектор	66,1	66,7	69,5	69,1	70,8	65,7	69,5	71,8	72,1
- приватні фірми та корпорації	2,0	1,6	1,6	1,6	1,3	1,5	1,6	1,2	1,2
- домашні господарства	31,9	31,7	28,9	29,4	27,9	32,8	28,9	27,0	26,7

Джерело: розраховано за [129]

Як свідчить структура розподілу ресурсів за джерелами фінансування вищої освіти, на державний сектор припадає 63–72 %, домашні господарства – 27–32 %, приватні фірми і корпорації – 1–2 %. Це означає, що в системі надання послуг з вищої освіти держава теж займає основну позицію і тому є відповідальною за політику в освітній галузі загалом. Варто підкреслити, що, хоча за загальними обсягами витрат на освіту відносно ВВП в Україні їх рівень досить значний, витрати у розрахунку на душу населення приблизно у 15 разів менші, ніж у розвинених країнах.

Таблиця 2.22

Середні витрати на одного учня/студента в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Середні витрати на одного учня/студента, тис. грн	10,76	11,71	13,51	14,31	15,55	18,24	19,99	31,93	36,77
Середні витрати на одного учня/студента, тис. дол. США	1,35	1,47	1,69	1,79	1,31	0,84	0,78	1,16	1,35

Джерело: розраховано за [129]

Якщо витрати на одного учня/студента в 2010 р. в Україні становили 10,76 тис. грн [129], то у 2016 р. – 20 тис. грн., у 2018 р. – майже 37 тис. грн., проте у

доларовому еквіваленті вони знизилися з 1,35 тис. дол. США до 1,16 тис. дол. США. У 2015–2016 рр. цей показник становив близько 800 дол. США.

Це свідчить про звуження фінансового базису для підвищення рівня продуктивності праці в освіті та зниження рівня її конкурентоспроможності.

Зважаючи на те, що основним джерелом фінансового забезпечення освіти в Україні є державний бюджет, який має виконувати суспільно важливу функцію з фінансування розвитку людського капіталу, у дисертаційній роботі проаналізовано тенденції фінансування освіти відповідно до критеріїв економічної безпеки, що визначені в наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України».

Таблиця 2.23

Фінансування освіти за рахунок Зведеного бюджету України у 2010–2019 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки зведеного бюджету, млрд. грн.	378	417	492	506	523	680	835,8	1056,9	1250,2	1372,4
Видатки на освіту всього, млрд. грн.	79,8	86,2	102	106	100	114	129,4	177,9	210,03	238,8
% до видатків	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8	15,5	16,8	16,8	17,4
% до ВВП	7,4	6,6	7,0	7,3	6,4	5,7	5,4	5,96	5,9	6,0

Джерело: розраховано за [134].

Аналіз показав, що у загальній структурі бюджетних видатків в Україні питома вага витрат на освіту є досить високою.

Відносно ВВП рівень фінансування освіти знаходиться на рівні зарубіжних країн. Із зведеного бюджету галузь освіти в Україні у 2010–2019 рр. фінансувалася на рівні 5,4–7,4 % ВВП.

Але за індикаторами економічної безпеки такий рівень знаходиться у межах від незадовільного до оптимального критерію фінансування освіти із зведеного бюджету.

У 2000 р. стан фінансування освіти, взагалі перебував на небезпечному рівні (4,2) [134] (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Стан фінансування освіти із Зведеного бюджету України у порівнянні із індикаторами економічної безпеки у 2010–2019 рр.

Показник	Пороги індикаторів економічної безпеки				
	<i>Критично</i>	<i>Небезпечн</i> <i>о</i>	<i>Незадовільн</i> <i>о</i>	<i>Задовільн</i> <i>о</i>	<i>Оптим</i> <i>ально</i>
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП	3	4,5	5,5	6,5	7
Рівень фінансування освіти із зведеного бюджету, % ВВП					
2010 р.					7,4
2012 р.					7,0
2011 р.					6,6
2014 р.				6,5	
2017 р.				5,9	
2019р.				6,0	
2016 р.			5,4		
2000 р.		4,2			

Джерело: розраховано за [134; 135]

Враховуючи вищезазначене, Міністерству фінансів України, Міністерству освіти і науки України та Мінекономрозвитку України, необхідно у постійному режимі здійснювати діагностику стану фінансового забезпечення освіти, оскільки це безпосередньо впливає на процес створення фінансової бази для підвищення продуктивності праці.

Це дуже важливо, оскільки світова практика доводить, що понад 50 % зростання ВВП на душу населення забезпечується зростанням продуктивності праці за рахунок освіченості, кваліфікації, фахових навичок [136, с. 16].

Одна з найбільш значущих відмінностей поточного стану системи освіти України полягає у значно нижчих, ніж у розвинутих країнах, абсолютних показниках фінансування.

Якщо у відносному вимірі (частка витрат на освіту у ВВП) зведений освітній бюджет України є за світовими стандартами високим і становить 6–8 % ВВП, то

абсолютні обсяги ВВП України є значно нижчими, ніж відповідні показники європейських країн зі співмірною кількістю населення. Наприклад, порівнюючи з Польщею – менші приблизно у два рази, Іспанією, яка має практично однакову з Україною кількість населення, – у чотири рази. Водночас понад 90 % державних коштів в освіту в Україні спрямовується на заробітну плату, сплату комунальних послуг, харчування та ін. [137]. Тобто переважна частина фінансування йде на підтримання поточного стану, а не на розвиток галузі.

Дослідження, проведені Національним центром якості освіти персоналу США (National Center on the Educational Quality of the Workforce), показали, що збільшення витрат на підвищення освітнього рівня працівників на 10 % підвищує продуктивність їх праці на 8,6 %. Тоді як збільшення на 10 % капітальних інвестицій в обладнання зумовлює підвищення продуктивності тільки на 3,4 %. За рахунок системи освіти та тісно пов'язаних із нею наукомістких галузей розвинуті країни світу отримують до 40 % ВВП [138, с. 127].

Для виконання ролі освіти у підвищенні рівня продуктивності праці у національній економіці мають бути спрямовані всі організаційно-економічні механізми впливу державної політики на підвищення її результатів діяльності.

На міжнародному рівні оцінка соціально-економічної політики в освіті та ефективності механізмів державного впливу втілюється в Індексі глобальної конкурентоспроможності, який є досить важливим індикатором, оскільки характеризує стан досягнень кожної країни і опосередковано свідчить про рівень продуктивності праці як основного чинника розвитку національної економіки.

Аналіз системи індексів та субіндексів показав (див. Додаток Е, табл. Е.1, Е.2), що Україна має діаметральні значення Індексу глобальної конкурентоспроможності. Зокрема, існує дисбаланс між станом розвитку освіти, у першу чергу вищої освіти, її потенційними можливостями, інноваційною динамікою та технологічною складовою економіки України.

Зокрема, якщо за оцінкою вищої освіти та підвищення кваліфікації в індексі глобальної конкурентоспроможності за 2017–2018 рр. Україна займала 35 місце, то

за показником рівня технологічного розвитку – 81, інноваційного потенціалу – 61 місце, що відображено у табл. 2.25.

Таблиця 2.25

**Місце України за Індексом глобальної конкурентоспроможності
у 2010–2019 рр.**

Індекси	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019
Загальне місце <i>За субіндексами:</i>	89	82	73	84	76	79	85	81	83
базова освіта та охорона здоров'я	67	74	62	62	43	45	54	53	94
вища освіта та підвищення кваліфікації	46	51	47	43	40	34	33	35	46
ефективність ринку праці	54	61	62	84	80	56	73	86	66
технологічна готовність	83	82	81	94	85	86	85	81	77
інновації	63	74	71	93	81	54	52	61	58
інфраструктура	68	71	65	68	68	69	75	78	57

Джерело: узагальнено за [139]

Оцінка розвитку вищої освіти показала, що у 2017/2018 рр. найкращі місця Україна займала за рівнем охоплення населення вищою освітою (16-те місце із 137 країн). На цьому фоні за рівнем якості освіти у цілому – 56 місце. Найгірші показники Україна має за якістю освіти з менеджменту та бізнесу – 88 місце, що стримує зростання продуктивності праці в галузі і національній економіці.

Це є свідченням недостатнього рівня індустріального розвитку України, передусім, через слабкі економіко-інституційні можливості комерціалізації знань у нові технології та інновації та низький рівень продуктивності праці, насамперед, у секторі вищої освіти.

Оцінюючи позиціонування України за Індексом глобальної конкурентоспроможності в 2017/2018 рр. на рівні 81-го місця серед 137 країн (табл. 2.26), можна зробити висновок, що існуючий в Україні високий ступінь охоплення населення освітою, зокрема вищою, висока якість вищої освіти з математичних та

природничих наук кардинально не впливають на стан інноваційного та технологічного розвитку національної економіки.

Таблиця 2.26

**Позиціонування України за складовими Глобального індексу
конкурентоспроможності у вищій освіті у 2010–2018 рр.**

Складові індексу	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018
Якість системи освіти у цілому	56	62	70	79	72	54	56	56
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13	14	11	16
Якість вищої освіти	46	51	47	43	40	34	54	35
Якість освіти з менеджменту	108	116	117	115	88	87	93	88
Якість вищої освіти з математичних та природничих наук	42	36	34	28	30	38	27	27

Джерело: систематизовано за [139]

Тобто має місце розрив у ланцюгу «освіта–виробництво–інновації», що опосередковано свідчить про незадіяні резерви підвищення рівня продуктивності праці для імплементації набутих знань в реальний сектор економіки. Дисбаланс у ланцюгу «освіта–виробництво–інноваційна діяльність» особливо проявляється під час діагностики стану позиціонування України в оцінках Глобального інноваційного індексу (ГІІ 2017) та Глобального індексу конкурентоспроможності (GCI 2017–2018).

Зокрема, за таким важливим підсилюючим роль продуктивності праці у сфері вищої освіти індексом як «співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробках» Україна займає 73 місце, хоча за показником «рівень розвитку вищої освіти» згідно з індикатором Глобального інноваційного індексу у 2016 р. Україна посіла 26 місце із 127 країн.

Також низько оцінюється Україна за показниками, що впливають на підвищення продуктивності праці у цілому, такими як: можливість навчання за місцем роботи (доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів) – Україна зайняла 68 місце із 137 країн, а також використання талантів – за

здатністю країни утримувати таланти – Україна зайняла 129 місце, щодо здатності залучати таланти – 106 місце із 137 країн (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Рівень позиції України в оцінках Глобального інноваційного індексу (ГІІ 2017) та Глобального індексу конкурентоспроможності (GCI 2017–2018)

Показник	Значення	Звіт
<i>Етап вищої і професійної освіти</i>		
Охоплення вищою освітою	12 місце із 127 країн	ГІІ 2017
Рівень розвитку вищої освіти	26 місце із 127 країн	ГІІ 2017
Частка випускників в галузі науки інженерія	28 місце із 127 країн	ГІІ 2017
Доступність спеціалізованих освітніх послуг на робочому місці	68 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Ступінь підготовки персоналу для навчання на робочому місці	88 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
<i>Етап досліджень і розробок</i>		
Наявність науковців та інженерів	25 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Інноваційний потенціал	51 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	73 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Фінансування досліджень та розробок	35 місце із 127 країн	ГІІ 2017
Здатність країни утримувати таланти	129 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Здатність країни залучати таланти	106 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
<i>Етап комерціалізації знань</i>		
Пошук та використання нових технологій фірмами	84 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Ступінь спрямування прямих іноземних інвестицій в нові технології	118 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
Стан кластерного розвитку	108 місце із 137 країн	GCI 2017-2018
<i>Етап інноваційного менеджменту</i>		
Наявність передових технологій	107 місце із 137 країн	GCI 2017-2018

Джерело: узагальнено за [139; 141; 142; 143]

Існує невідповідність сфери професійної освіти потребам ринку праці, що проявляється у суперечності між досить високим освітнім і професійно кваліфікаційним потенціалом населення, з одного боку, і примітивізацією структури господарства – з іншого. Відбувається збільшення розриву між технологічною складністю робіт і фактичним рівнем професіоналізму. Структура професійної освіти деформована на користь частки вищої школи. Проте потреба роботодавців у

фахівцях з вищою професійною освітою нижча за відповідні пропозиції на ринку праці [120; 140].

Таким чином, у міжнародних рейтингах розвитку вищої освіти України є різні оцінки. Якщо позитивні результати досягнуто безпосередньо в основній функції вищої освіти з підготовки спеціалістів, то слабкі позиції Україна має у частині взаємодії із підприємницьким середовищем з метою комерціалізації знань та їх впровадження в практичну діяльність секторів національної економіки. І саме це засвідчує недостатній рівень продуктивності праці у частині розроблення та провадження передових технологій та здійснення інноваційної діяльності.

Тому з метою посилення впливу вищої освіти на інноваційний розвиток національної економіки та налагодження ланцюгу «освіта–наука–виробництво–інноваційна діяльність» та підвищення продуктивності праці в цій сфері необхідно визначити дієві механізми державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг, складовою якого є освіта через її суспільно важливу місію у системі формування та розвитку людського капіталу.

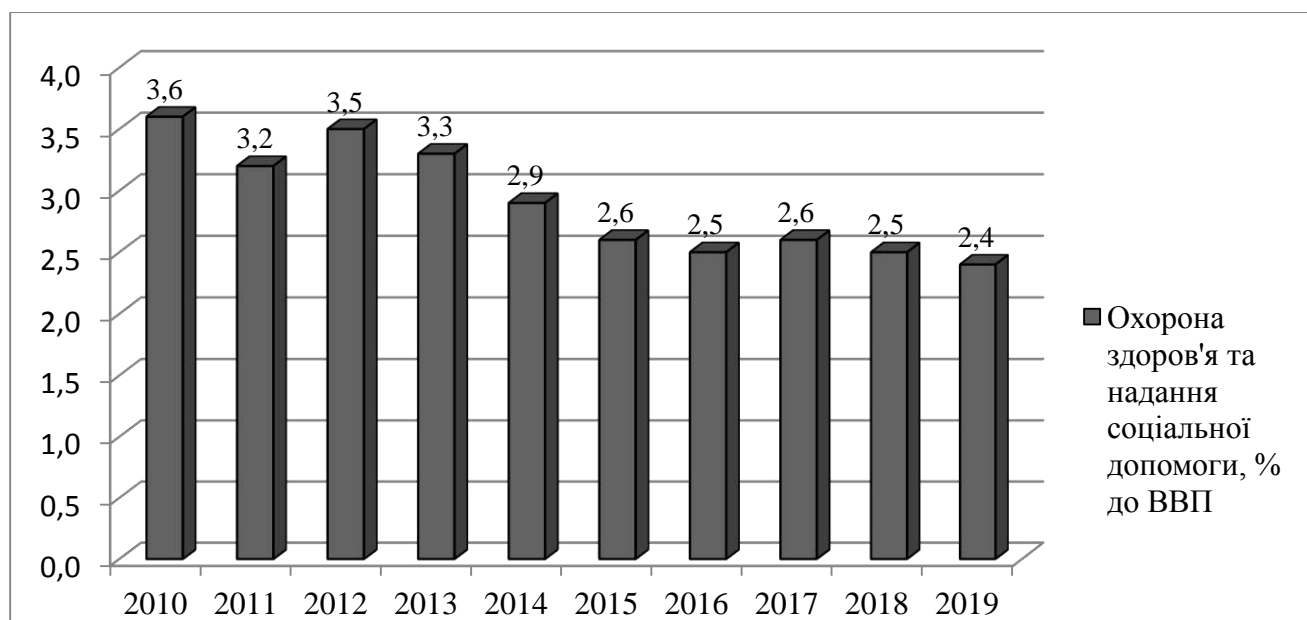
2.3 Діагностика стану продуктивності праці в охороні здоров'я як чинника впливу на розвиток соціально-економічної сфери

Здійснення економічної реформи в Україні супроводжується поступовим формуванням ринку медичних послуг, тому виникає необхідність визначення та проведення аналізу продуктивності праці в охороні здоров'я для підвищення ефективності сектору і зростання його ролі в економічному зростанні ВВП. Як було відмічено у теоретичному розділі, охорона здоров'я відноситься до сектору послуг, її призначенням у суспільстві є надання медичних послуг. За сучасних економічних умов ефективність надання медичних послуг є важливим каталізатором зростання продуктивності праці та конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. Від ефективного розвитку та функціонування сектору охорони здоров'я залежить стабільність соціально-економічного розвитку України та її національна безпека.

Останнім часом науковцями все більше уваги приділяється ефективності функціонування охорони здоров'я. Економічна ефективність діяльності установ охорони здоров'я – позитивний внесок (прямий чи опосередкований), який вносить охорона здоров'я шляхом поліпшення здоров'я населення (робочої сили) у зростання продуктивності праці зайнятих в економіці, відтворення людського капіталу, зростання ВВП [97, с. 328].

За Системою національних рахунків «охорона здоров'я» як вид економічної діяльності сектору неринкових послуг, визначається обсягом валової доданої вартості, яка визначається як різниця між обсягом валового випуску та проміжним споживанням. Додана вартість галузі охорони здоров'я включається у загальний обсяг ВВП країни, що враховується при аналітичних оцінках її продуктивності праці [144].

Успішний розвиток національної економіки потребує позитивних змін у сфері охорони здоров'я. Поряд із цим, спостерігаємо картину поступового зниження в Україні питомої ваги охорони здоров'я у ВВП з 3,6 % у 2010 р. до 2,5 % у 2018 р. і 2,4% у 2019 р. (рис.2.9).

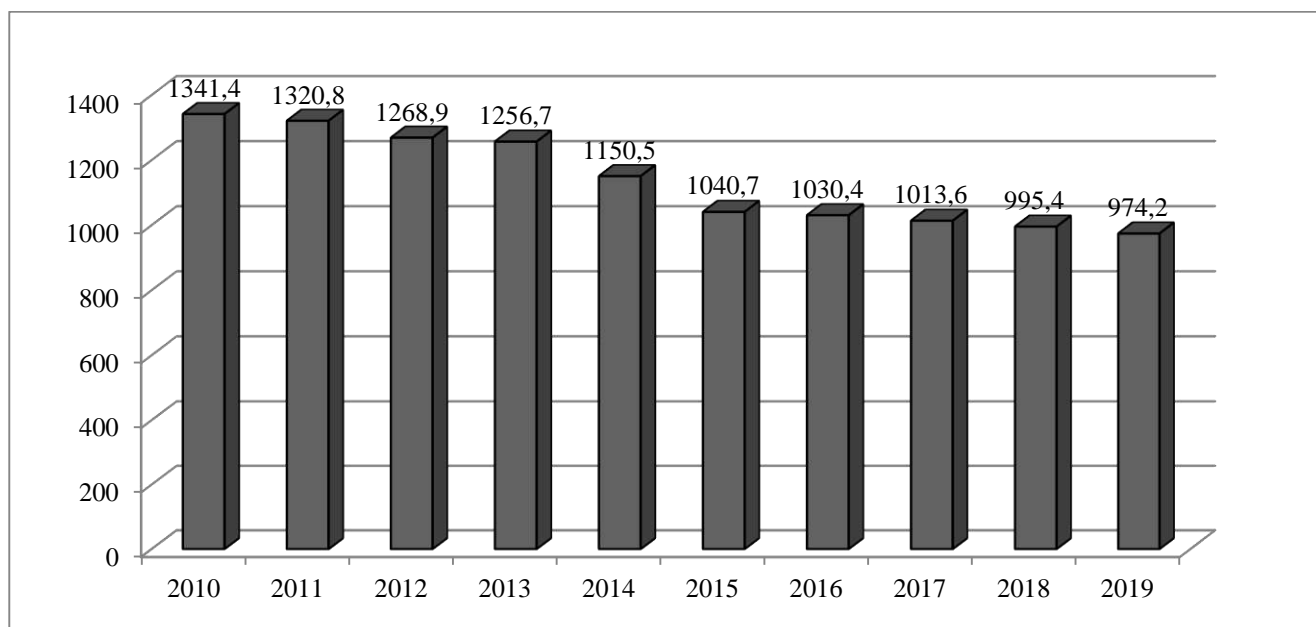

Рис. 2.9 Частка охорони здоров'я у ВВП України у 2010–2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за [145]

Впродовж цього періоду відбувається також скорочення питомої ваги ВДВ охорони здоров'я у ВДВ в основних цінах у цілому від 4,0 % до 2,9 % [134]. Досліджуючи динаміку кількості зайнятих протягом 2010–2019 рр. спостерігається негативна тенденція щодо поступового скорочення кількості зайнятих в охороні здоров'я від 1341,4 тис. осіб. до 995,4 тис. осіб, що вплинуло на зростання продуктивності праці у цій галузі.

Проведені розрахунки свідчать, що у 2019 р. в охороні здоров'я працювало 5,9 % зайнятих, а частка оплати праці за національними рахунками тут становить 4,6 %, що свідчить про порушення макропропорцій [118; 145]. Як було зазначено вище, в освіті рівень оплати праці дещо вищий порівняно з охороною здоров'я.

Рис. 2.10 Динаміка чисельності зайнятих в охороні здоров'я в Україні у 2010–2019 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано за [145]

Аналіз динаміки продуктивності праці в охороні здоров'я здійснюється також на основі запропонованого методичного підходу, що базується на методології національних рахунків (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

**Динаміка продуктивності праці в охороні здоров'я в Україні у 2010–
2018 рр.**

<i>Сектори економіки</i>	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	грн./особу (в порівнянних цінах 2010 р.)								
Сектор неринкових послуг	30939	32218	34833	35674	38276	40061	39897	39890	40429
<i>Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги</i>	28742	29409	32129	31311	32427	35606	34489	35375	35406
Продуктивність праці за ВДВ всього	47097	49253	49433	49559	52210	52395	53874	55927	57231
	індекс до попереднього періоду								
Сектор неринкових послуг		1,041	1,081	1,024	1,073	1,047	0,996	1,000	1,014
<i>Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги</i>		1,023	1,092	0,975	1,036	1,098	0,969	1,026	1,001
Продуктивність праці за ВДВ всього		1,046	1,004	1,003	1,053	1,004	1,028	1,038	1,023

Джерело: розраховано за [117; 118; 145]

Як видно з розрахунків табл. 2.28, впродовж 2010–2018 рр. продуктивність праці в постійних цінах 2010 р. в охороні здоров'я зросла з 28742 грн/особу в 2010 р. до 35406 грн/особу у 2018 р., що складає близько 6664 грн. на зайняту особу (+23,2 %). В охороні здоров'я не спостерігається поступального зростання продуктивності праці, і її рівень нижчий порівняно зі сектором виробництва товарів більш ніж у 1,6 рази. Водночас в охороні здоров'я більш високі темпи зростання продуктивності праці, порівняно з аналогічним показником в освіті. Максимум зростання продуктивності праці співпадає із активізацією соціальної політики держави, зростанням прожиткового рівня тощо.

Продуктивність праці в охороні здоров'я залежить передусім від зростання заробітної плати, а її підвищення здійснюється за рахунок посилення соціальної спрямованості бюджетної політики та підвищення соціальних стандартів.

Окрім цього, можна стверджувати, що в більшості галузей сектору послуг, що надають переважно неринкові послуги (освіта, охорона здоров'я тощо), заробітна плата залишається низькою і відіграє компенсуючу роль (зростання доходів осіб, зайнятих у цих галузях, що частково компенсує зростання цін на товари і послуги для населення), тобто підвищення заробітної платні у даному секторі економіки відбувалось переважно за рахунок інфляції.

Але, оскільки вказаний захід був недостатнім для реального зростання доходів зайнятих працівників, спостерігалось значне скорочення кількості зайнятих у цьому секторі [68, с. 135].

Як свідчать представлені дані в табл. 2.29, рівень заробітної плати в охороні здоров'я є нижчим порівняно з освітою та з державним управлінням та обороною.

Таблиця 2.29

Рівень заробітної плати в охороні здоров'я в Україні у 2010–2019 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього, економіка у цілому, грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10947
Всього, економіка у цілому, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Охорона здоров'я, грн.	1616	1762	2186	2351	2441	2829	3400	4977	5853	7020
Заробітна плата по відношенню до середньої заробітної у економіці, %	71,8	66,5	71,9	71,6	70,1	67,4	65,6	70,2	66,0	64,1
Охорона здоров'я по відношенню до державного управління та оборони, %	59,4	58,0	64,2	63,8	64,5	65,1	57,7	43,0	46,1	47,4

Джерело: розраховано за [118; 145]

Рівень заробітної плати в охороні здоров'я, порівняно до її розміру у цілому в економіці, становить 64,1 %. Таким чином, заробітна плата в охороні здоров'я теж не виконує стимулюючої функції.

Тому проведення державою політики підтримки зростання заробітної плати дозволяє відібрати на ринку праці найбільш підготовлених, досвідчених, ініціативних, орієнтованих на успіх медичних працівників, продуктивність праці яких потенційно вища середнього рівня.

Висока заробітна плата виступає чинником підвищення старанності, відповідальності та інтенсивності праці. Крім цього, продуктивність праці в секторі охорони здоров'я зростає не стабільно, що пояснюється відтоком зайнятих, внаслідок проведення Урядом політики «оптимізації» зайнятості у секторі неринкових послуг через переформатування, укрупнення мережі установ бюджетного фінансування охорони здоров'я, особливо в сільській місцевості.

Вчені вважають, що проблема економічної ефективності успішно вирішується за умови, коли індекси зростання продуктивності праці випереджають індекси зростання капітало- і матеріалоозброєності праці, а середня заробітна плата зростає в міру підвищення продуктивності праці або дещо відстає від неї. Зарубіжний досвід підтверджує, що така ситуація була характерна для більшості економічно розвинених країн [77, с. 14–16].

Продуктивність праці працівників охорони здоров'я підвищується у результаті дії різних чинників, основними з яких є впровадження нових технологій лікування, засобів механізації і автоматизації діагностичних процесів, зростання кваліфікації медичних працівників, скорочення питомої ваги не медичної роботи, вдосконалення організації праці лікарів, середнього та молодшого медичного персоналу, тобто чинники, пов'язані з капітальними вкладеннями та із зростанням обсягів та ефективності використання основних засобів, і організаційними чинниками різного рівня.

Розрахунки у табл. 2.27 показують, що продуктивність праці в охороні здоров'я за 2010–2018 рр. зросла у 1,37 рази, що забезпечене одночасним зростанням капіталоозброєності у 1,82 та зниженням продуктивності капіталу на 33 % (табл.2.30).

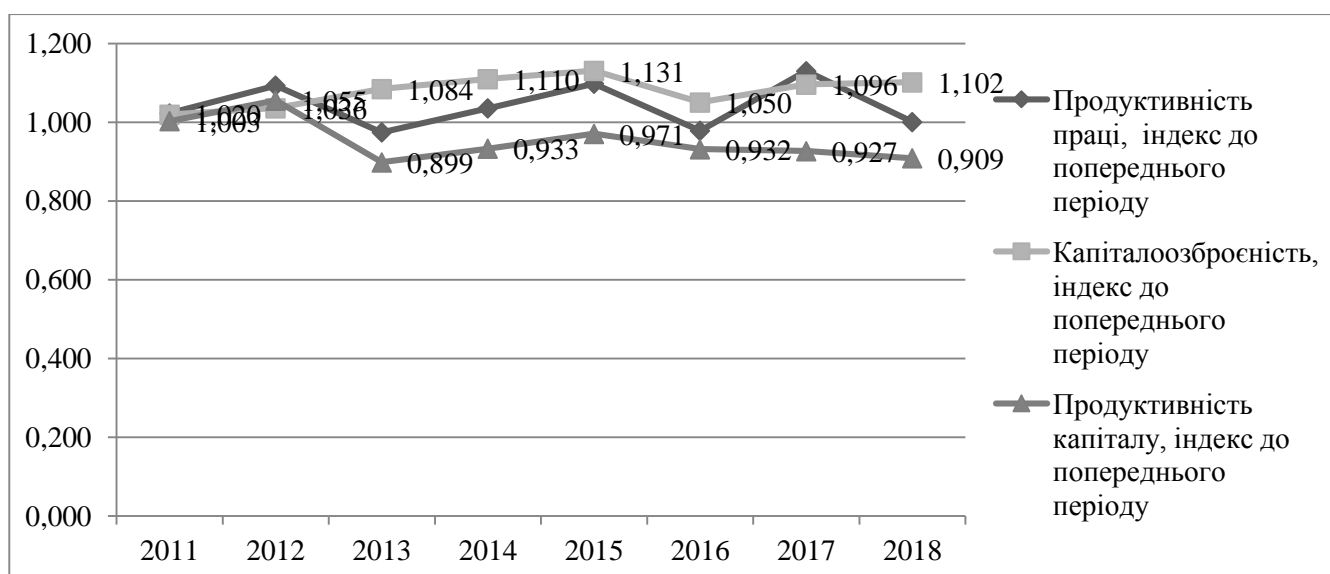
Таблиця 2.30

Динаміка індексів чинників впливу на продуктивність праці в охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2010 р.
Продуктивність праці, індекс до попереднього періоду	1,023	1,093	0,974	1,036	1,098	0,979	1,130	1,001	1,371
Капіталоозброєність, індекс до попереднього періоду	1,020	1,036	1,084	1,110	1,131	1,050	1,096	1,102	1,823
Продуктивність капіталу, індекс до попереднього періоду	1,003	1,055	0,899	0,933	0,971	0,932	0,927	0,909	0,676

Джерело: розраховано за [118; 145]

Як видно з табл. 2.30 та рис. 2.11, впродовж 2010–2018 рр. динаміка капіталоозброєності має позитивний характер, що забезпечувало зростання продуктивності праці. Особливістю зростання показників ефективності галузі є те, що продуктивність капіталу має спадний тренд.

Рис. 2.11 Динаміка продуктивності праці та її чинників в охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр., індекс до попереднього періоду

Джерело: побудовано за [145]

Виходячи з результатів проведеного аналізу, постає питання, за рахунок яких факторів відбуваються найбільш суттєві зміни показника продуктивності праці в охороні здоров'я в Україні. Тому автором було застосовано, викладений у попередньому підрозділі, науково-методичний підхід, який базується на детермінованому аналізі, що дозволяє розкласти зміни індексу продуктивності праці за рахунок індексів капіталоозброєності та продуктивності капіталу (табл. 2.31). Ця інформація дозволяє здійснювати аналіз впливу детермінантів на досліджуваний показник, а також робити висновки щодо тенденцій зростання продуктивності в охороні здоров'я України.

Таблиця 2.31

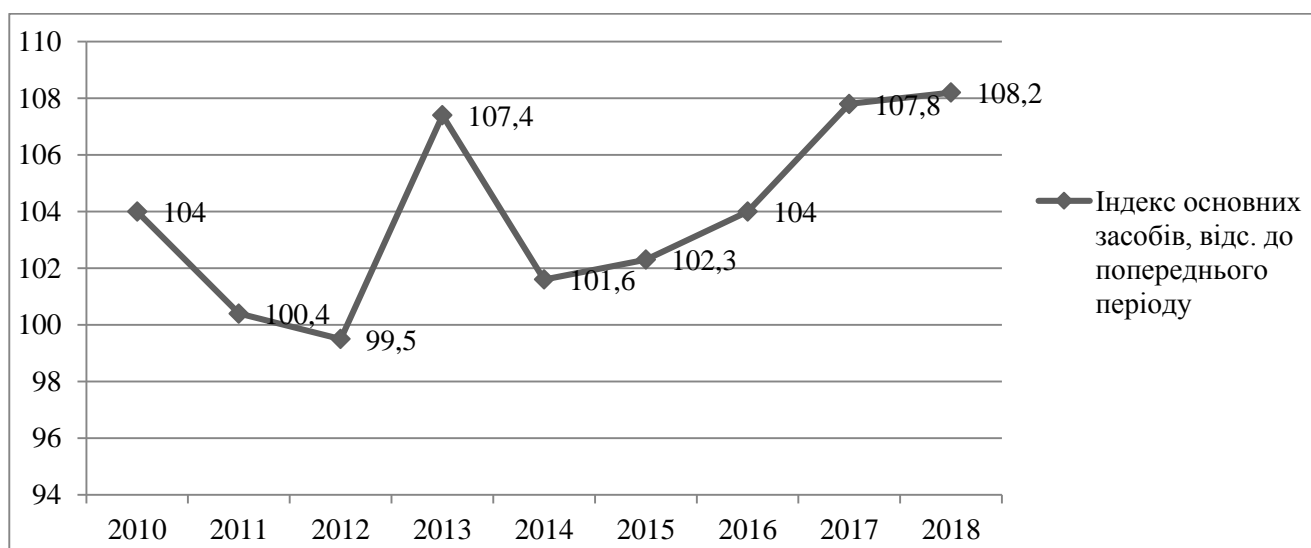
**Детермінанти зміни продуктивності праці в охороні здоров'я
в Україні у 2010–2018 рр.**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Продуктивність праці, індекс до попереднього періоду	1,023	1,093	0,974	1,036	1,098	0,979	1,130	1,001
Зміна індексу продуктивності праці за рахунок капіталоозброєності	3,22	1,61	5,14	2,28	1,97	-7,82	4,24	0,55
Зміна індексу продуктивності праці за рахунок продуктивності капіталу	-2,56	5,42	-17,0	3,84	4,25	-4,09	-0,55	-2,01

Джерело: розраховано за [118; 145]

Аналіз динаміки капіталоозброєності праці та її продуктивності в охороні здоров'я свідчить, що обсяги залучення матеріально-технічних ресурсів у галузі не забезпечують адекватного нарощування обсягу виробництва послуг і продуктивності праці. У 2010–2018 рр. зростання продуктивності праці забезпечувалось підвищенням капіталоозброєності. Лише у 2016 р. спостерігається зниження рівня продуктивності праці за рахунок падіння внеску як капіталоозброєності, так і продуктивності капіталу. Як показує дослідження, зниження продуктивності капіталу відбувається внаслідок недосконало

організованої системи ремонтно-допоміжних робіт, високих витрат на енергоносії. Водночас динаміка капіталу характеризується індексом зростання основних засобів в охороні здоров'я й аналогічна динаміці капіталу в економіці в цілому, але має низькі темпи зростання. Основні засоби в охороні здоров'я складаються з активної та пасивної частини. До активної частини належить медичне обладнання, комп'ютери, транспортні засоби, які безпосередньо використовуються в процесі надання медичної допомоги. До пасивної частини відносяться будинки, споруди, приміщення тощо, що створює необхідні умови для надання медичної допомоги працівниками медичних закладів. З рис. 2.12 видно, що динаміка індексу основних засобів в охороні здоров'я демонструє низькі темпи зростання.

Рис. 2.12 Динаміка індексу основних засобів в охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр., %

Джерело: побудовано за [145]

В Україні ускладнилась ситуація щодо забезпечення та ефективності використання основних засобів. Насамперед, це пов'язано з високим ступенем зношеності виробничих засобів, що обумовлює нагальну потребу у заміні та модернізації наявних матеріально-технічних засобів, що використовуються в процесі лікування та профілактики захворювань людей. Значна зношеність основних фондів закладів системи охорони здоров'я є однією з проблем, що поруч з нерівним доступом до медичних послуг та низькою їх якістю, високим відсотком особистих

витрат пацієнтів, які характеризують стан системи охорони здоров'я України. Основні засоби більшості державних медичних закладів є морально і фізично застарілими. Розглядаючи проблему оцінювання основного капіталу лікувально-профілактичних закладів варто зазначити, що лікувально-профілактичний заклад має таким чином управляти формуванням та використанням основних засобів, щоб забезпечити при мінімальних витратах максимальний ефект від надання медичних послуг населенню, тобто відновлення, збереження та зміцнення здоров'я людини.

Таблиця 2.32

**Частка охорони здоров'я у вартості основних засобів економіки України
у 2011–2019 рр.**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Сектор неринкових послуг- всього, млн. грн. 2019 р. – млрд..грн)	69896	78009	44328	39490	42301	49132	46365	30338	1022,5
у % до вартості основних засобів у цілому по економіці	0,9	0,9	0,4	0,3	0,6	0,6	0,6	0,3	10,7
Охорона здоров'я, млн. грн. (2019р. – млрд.грн)	12301	13431	14001	11124	12912	21245	17359	12067	149,1
у % до вартості основних засобів у цілому	0,9	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	1,56

Джерело: розраховано за [117; 118,145]

*Дані за 2019 рік включають вартість основних засобів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (на відміну від інформації за 2013–2018 роки).

Як видно з розрахунків табл. 2.32, частка охорони здоров'я є також є низькою як до обсягу основних засобів в цілому по економіці, так і до обсягу основних засобів сектору послуг, що є наслідком низької капіталоємності галузі. Ситуація з матеріально-технічними ресурсами в охороні здоров'я України є складною: застаріла медична техніка, що випускається вітчизняною промисловістю, не дозволяє здійснювати сучасні медичні дослідження. Вітчизняна промисловість не випускає медичну техніку, яка відповідає світовому рівню за багатьма, особливо

високотехнологічними, напрямками. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, з огляду на зарубіжний досвід, міг би стати розвиток виробництва медичної техніки на підприємствах оборонно-промислового комплексу України, а також виконання нових організаційних форм та інноваційних технологій [146]. Від рівня забезпечення лікувально-профілактичних закладів сучасним діагностичним та лікувальним обладнанням та створенням відповідних умов для їх ефективного використання залежить медична, соціальна та економічна ефективність лікувально-діагностичного процесу. Динаміка зносу основних засобів не демонструє різких коливань і його рівень майже у 2 рази нижчий ніж у середньому в економіці. З метою зростання продуктивності праці працівників та покращення якості медичних послуг, які надаються лікувально-профілактичними закладами, необхідно постійно підтримувати оптимальну структуру основних засобів, їх стан зносу та ефективність використання (табл. 2.33).

Таблиця 2.33

Показники ефективності капіталу, що характеризують вплив на продуктивність праці в охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт введення основних засобів	0,032	0,020	0,052	0,077	0,032	0,033	0,047	0,083	0,095
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,03	0,18	0,03	0,05	0,02	0,04	0,03	0,01	0,02
Індекси основних засобів, % до попереднього періоду	104,0	100,4	99,5	107,4	101,6	102,3	104,0	107,8	108,2
Коефіцієнт інтенсивності оновлення основних засобів	0,31	0,20	0,07	0,08	0,24	0,07	0,08	0,19	0,06
Коефіцієнт ефективності відтворення основних засобів, (%)	1,01	0,10	0,23	0,50	0,29	0,17	0,22	0,21	0,32

Коефіцієнт ліквідації основних засобів (%)	1,027	0,373	0,419	0,699	0,800	0,246	0,423	1,757	0,728
Ступінь зносу, %	50,8	42,4	42,4	45,7	44,0	43,9	53,4	45,6	47,4

Джерело: розраховано за [145]

Незважаючи на позитивні зрушення в процесах оновлення основних засобів та посилення активності інвестиційної діяльності, проблема оновлення матеріально-технічної бази залишається для медичної галузі не вирішеною. Нинішні темпи відтворення не дозволяють призупинити процес старіння основних засобів. Зростання вартості основних засобів, які вводяться в дію, порівняно з темпами переоцінки наявних, зумовлює перевищення індексів надходження та введення виробничих потужностей над індексами вибуття. Відповідно недостатні обсяги вибуття та заміни зношених основних засобів призводять до уповільнення відтворювальних процесів і накопичення у медицині фізично та морально застарілого медичного обладнання, що знижують якість і продуктивність праці зайнятих.

Інвестиції в охорону здоров'я спрямовуються на профілактику захворювань, оплату медичних послуг та придбанням медичних засобів, покращення житлових умов, оздоровлення та відпочинок, фізичну культуру та спорт, забезпечення дієтичного харчування тощо. Витрати на забезпечення інформаційними ресурсами медичної галузі відіграють величезну роль в підвищенні ефективності діяльності сфери охорони здоров'я, надають можливість контролювати використання коштів, ефективніше витратити фінансові ресурси, підвищувати рентабельність роботи медичних установ, що сприяє зростанню сукупної факторної продуктивності галузі. Зокрема, завдяки інформаційному ресурсу реєстратура в поліклініках перестає бути вузьким місцем, що лише спрямовує потік пацієнтів, а й допомагає скоротити витрати робочого часу лікарів на оформлення документації. Інформатизація медичної установи – це обов'язкова умова інноваційно-інвестиційного розвитку, що включає автоматизацію робочих місць персоналу медичної організації, підвищення

рівня інформаційного забезпечення лікаря, параклінічних структур і середніх медичних працівників. Це запорука підвищення продуктивності працівників у процесі здійснення лікувально-діагностичного процесу і якості наданої медичної допомоги.

Джерелами таких інвестицій можуть бути як кошти держави (окремих регіонів та місцевих громад), так і підприємств, благодійних фондів і неурядових організацій, домогосподарств та окремих громадян (рис. 2.13).

Рис. 2.13 Джерела капітальних інвестицій у здоров'я нації

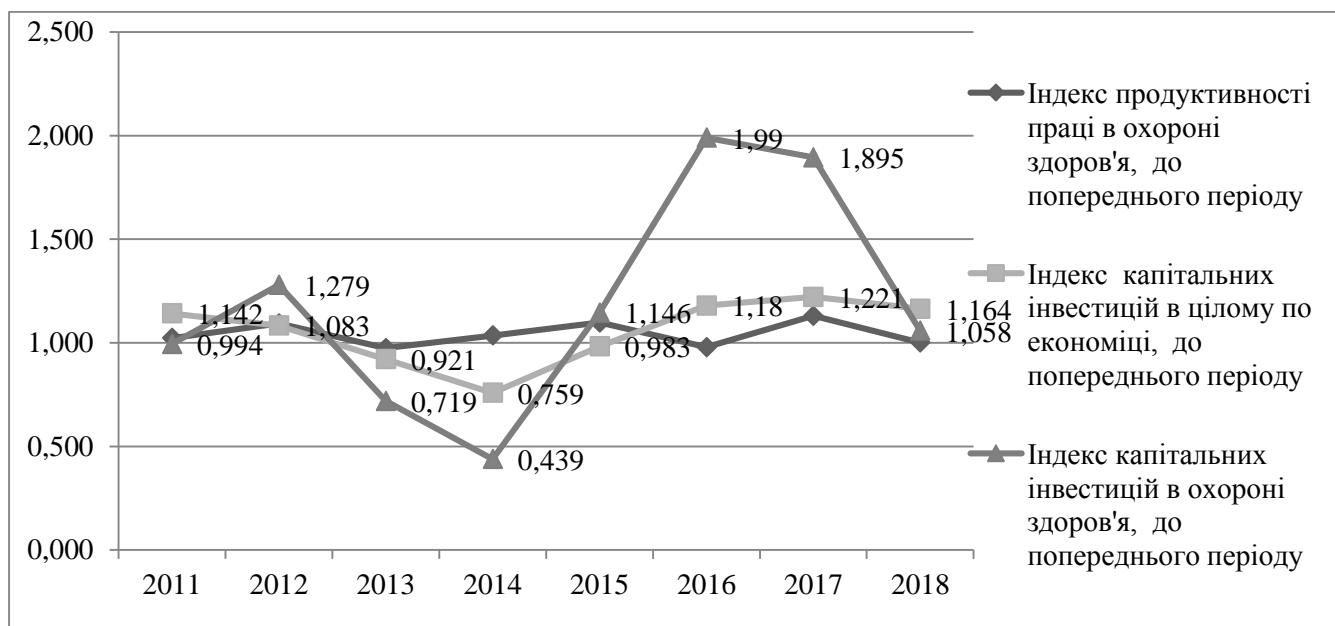
Джерело: складено за [147]

Водночас цілі і завдання інвестицій можуть відрізнятися залежно від суб'єкта інвестицій (інвестора): якщо для держави завданнями інвестицій у здоров'я населення можуть бути одночасне підвищення національного доходу та якості життя населення, то для комерційних структур – отримання прибутку, для некомерційних організацій – підвищення якості життя населення, що не пов'язане з прибутковою діяльністю.

Відповідно до вищезазначеного, можна виділити три рівні інвестування у здоров'я:

- 1) індивідуальний, на якому забезпечується особисте здоров'я громадян, що обумовлює їх особистий потенціал та можливості у житті, зокрема отримання доходу та реалізації у професійному плані;
- 2) макрорівень, на якому формується людський капітал підприємств, що містить характеристики здоров'я працівників і визначає їх продуктивність;
- 3) макрорівень, на якому формується суспільне здоров'я, що є визначальним для якості робочої сили країни (регіону).

Аналіз показує, що в економіці існує залежність між капітальними інвестиціями і продуктивністю праці, проте в охороні здоров'я вона слабша і має лаг в один рік, що можна прослідкувати на рис. 2.14.

Рис. 2.14 Індекси продуктивності праці та капітальних інвестицій в охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр., до попереднього періоду

Джерело: побудовано за [145; 129]

Як видно з рис. 2.14, протягом 2014–2016 рр. відбувається зростання капітальних інвестицій в охорону здоров'я, але підвищення продуктивності праці відбувається тільки рік потому.

У 2017–2018 рр. тенденція зростання капітальних інвестицій змінюється на падіння, що пояснюється складною політичною і економічною ситуацією у країні.

За умов економічної кризи бюджетні інвестиції відіграють стабілізуючу роль у суспільстві, оскільки закладають фундамент соціально-економічного зростання. Зміни у джерелах фінансування в охорону здоров'я України представлено у табл. 2.34.

Таблиця 2.34

**Інвестиції в охорону здоров'я за джерелами фінансування
в економіці України у 2010–2018 рр.,%**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього, у т.ч.	100	100	100	100	100	100	100	100	100
коштів державного бюджету	56,3	55,3	57,2	56,2	51,7	48,7	44,8	49,6	48,9
приватні компанії	2,6	2,5	2,4	2,5	2,1	1,6	1,7	2,0	2,1
домогосподарства	40,8	41,9	40,2	41,1	46,0	49,3	52,8	47,5	48,3
донори та інше	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7	0,9	0,7
Загальні витрати на охорону здоров'я на душу населення, грн	1850	2099	2392	2548	2743	3630	4264	5327	6337
Загальні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	7,56	7,09	7,47	7,60	7,42	7,81	7,62	7,45	7,65
Частка державних витрати на охорону здоров'я в загальних видатках зведеного бюджету, %	12,6	12,7	12,7	12,9	11,7	11,2	9,8	9,7	9,3

Джерело: побудовано за [129; 145]

Проведений аналіз обсягу і структури джерел фінансування в охороні здоров'я як чинника, що формує ресурсний компонент підвищення продуктивності праці показав наступне. У загальному обсязі фінансування основними джерелами є кошти державного бюджету та домогосподарств. Причому динаміка частки інвестування охорони здоров'я за рахунок коштів бюджету скоротилась з 56,3 % у 2010 р. до 48,9 % у 2018 р. за рахунок частки коштів домашніх господарств зросла, відповідно, з 40,8 % до 47,5 %. Якщо у 2003 році на охорону здоров'я в Україні було

спрямовано коштів з усіх джерел (державні та приватні витрати разом з офіційними та неофіційними прямими платежами населення) у розмірі 6,96 % ВВП [145], у 2010 році – вже 7,56 %, а у 2017 році – 7,45 % ВВП.

Згідно зі статистичними даними сателітних рахунків освіти у 2018 р., надходження коштів у систему охорони здоров'я здійснювалось із трьох основних джерел: а) державні (суспільні) кошти, які включають Зведений бюджет і соціальне страхування – 48,9 % загальних витрат на охорону здоров'я (з них 77,5% складають кошти місцевих бюджетів, а 22,5 % виділяє держава); б) приватні кошти домашніх господарств, роботодавців, некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства – 50,4 %; в) кошти міжнародних донорських організацій, спрямованих в систему охорони здоров'я України – лише 0,7 %.

Варто звернути увагу, що із зведеного бюджету спрямовується менше 50 % загальних витрат на охорону здоров'я (з них 77,5 % кошти місцевих бюджетів, 22,5 % – державного бюджету) (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

**Загальні витрати на охорону здоров'я в Україні та їх структура в Україні
у 2010–2018 рр.**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальні витрати на охорону здоров'я, млрд. грн	84,74	95,7	108,9	115,8	117,8	155,2	181,6	223,7	272,3
Загальні витрати на охорону здоров'я, % ВВП	7,56	7,09	7,47	7,60	7,42	7,81	7,62	7,45	7,65
Частка державних витрат на охорону здоров'я в загальних видатках зведеного бюджету, %	12,6	12,7	12,7	12,9	11,7	11,2	9,8	9,7	9,3
За фінануючими організаціями:									
Державні (включаючи державні фірми)	56,3	55,3	57,2	56,2	51,7	48,7	44,8	49,6	48,9
Приватні компанії	2,6	2,5	2,4	2,5	2,1	1,6	1,7	2,0	2,1
Домогосподарства	40,8	41,9	40,2	41,1	46,0	49,3	52,8	47,5	48,3
Донори та інше	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7	0,9	0,7

Джерело: розраховано за [129]

Тому основна фінансова участь в процесі формування людського капіталу в охороні здоров'я покладена на місцеві органи влади (35 %), кошти громадян (55 %) і лише на 10 % на центральні органи влади.

Така пропорція свідчить про вагомі системні протиріччя, оскільки місцеві органи влади, які у своїй функції обмежені ресурсами, не уповноважені формувати макроекономічну політику формування людського капіталу на державному рівні, а громадяни, що обмежені рівнем свого доходу, тим більше не можуть брати участь у виконанні тих соціогуманітарних завдань, які за своєю суттю мають вирішуватися на центральному рівні. Окрім того, ціни на послуги охорони здоров'я у приватних спеціалізованих лікарнях є значними, що ускладнює доступ населення з низькими доходами до отримання медичних послуг.

В охороні здоров'я зазначені ресурси переважно покривають витрати на утримання персоналу й оплату комунальних послуг, і незначна частка залишається для лікарських засобів, устаткування та модернізації інфраструктури, що негативно впливає на рівень продуктивності праці працівників. Зокрема, із поточних суспільних витрат 64,4 % витрачається на оплату праці, 10,4 % – на комунальні платежі, 23,5 % – на прямі витрати на виробництво послуг та 1,7 % – на інші витрати.

Тобто, переважна частина коштів використовується на фінансування оплати праці медичного персоналу та комунальні платежі. Причому, ці витрати більш, ніж наполовину покривають домашні господарства, некомерційні організації, що обслуговують домогосподарства, оскільки у структурі загальних витрат на охорону здоров'я на них припадає 50–55 % [148].

Як було вищезазначено, із зведеного бюджету спрямовується близько 50 % загальних витрат на охорону здоров'я (з них 77,5 % кошти місцевих бюджетів, 22,5 % – державного бюджету), тому основна фінансова участь у процесі формування людського капіталу в охороні здоров'я покладена на місцеві органи влади (35 %), кошти громадян (55 %) і лише на 10 % на центральні органи влади.

Необхідно підкреслити, що частка державних коштів на охорону здоров'я в Україні є значно нижчою, ніж у країнах ЄС.

Зокрема, якщо в Україні у 2018 році – 50,4 % від загальних витрат, то у 2015 році у Німеччині – 84,5 %, Данії – 84,1 %, Чехії – 82,3 %, Словаччині – 79,9 %, Іспанії – 71,0 %, Польщі – 69,9 % (табл. 2.33).

З наведених даних табл. 2.36 видно, що уряд несе близько 50 % загальних витрат, що становить близько половини загальних витрат на охорону здоров'я (і паралельно працює непрозора система оплати послуг готівкою).

Таблиця 2.36

Загальні витрати на охорону здоров'я по окремих європейських країнах

	Загальні витрати у % до ВВП	Приватні витрати у % до загальних витрат	Витрати Уряду у % до загальних витрат
Україна (2016)	7,6	54,5	44,8
Україна (2018)	7,65	50,4	48,9
2015 р.			
Німеччина	11,2	15,5	84,5
Данія	10,3	15,9	84,1
Чехія	7,3	17,7	82,3
Словаччина	6,9	20,3	79,7
Іспанія	9,2	29,0	71,0
Польща	6,3	30,1	69,9
Болгарія	8,2	48,9	51,1

Джерело: наведено за [129]

Станом на 2016 рік в Україні приватні витрати на охорону здоров'я становили найвищий відсоток серед представлених країн – 54,5 %. Більша ж частина коштів домогосподарств витрачається методом прямих виплат та не враховується при формуванні страхових фондів чи обов'язкової системи страхування медичних послуг. За умов низького рівня платоспроможності, населення відчуває фінансові труднощі, має проблеми з доступом та якістю медичних послуг і що є загрозою національній безпеці та сталому розвитку країни.

У спільній заяві щодо поточного стану реформ системи охорони здоров'я від імені уряду Канади, Європейської Комісії, Глобального фонду, Швейцарської агенції з розвитку, Дитячого фонду ООН, ВООЗ і Світового банку у 2016 році було заявлено, що реалізація масштабної реформи охорони здоров'я потребує достатнього фінансування.

Також було акцентовано увагу щодо винесених уроків з минулої фінансової кризи, які показують, що постійне урізання державного фінансування охорони здоров'я є соціально дестабілізуючим фактором у багатьох європейських країнах. Хоча й не існує єдиної формули щодо того, який обсяг коштів потрібно витратити на охорону здоров'я, але загальна рекомендація для країн – 12 % від державного бюджету.

Якщо фінансування опускається нижче цього рівня, то населення європейських країн відчуває великий фінансовий тягар на своїх плечах, а також настають проблеми з доступом та якістю медичних послуг [149].

Проведений аналіз стану фінансового забезпечення освіти в Україні, яка одночасно із охороною здоров'я є факторами впливу на продуктивність праці зайнятих, а також ключовими компонентами в системі формування і розвитку людського капіталу показав, що в освіті рівень державного фінансування із зведеного бюджету майже вдвічі вищий, ніж в охороні здоров'я (табл. 2.37).

Таблиця 2.37

Рівень витрат на освіту та охорону здоров'я в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Витрати держави, % у видатках зведеного бюджету на:									
освіту	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8	15,5	16,8	16,8
охорону здоров'я	12,6	12,7	12,7	12,9	11,7	11,2	9,8	9,7	9,3
Загальні витрати, % до ВВП:									
освіту	8,13	7,23	7,62	7,62	6,90	6,39	5,87	5,96	5,89
охорону здоров'я	7,56	7,09	7,47	7,60	7,42	7,81	7,62	7,45	7,65

Джерело: розраховано за [129]

Загальні витрати в охороні здоров'я на душу населення у 2018 році становили 6,33 тис. грн, що у 5 разів менше, ніж витрати на одного учня/студента на освіту, що продемонстровано у табл. 2.38.

Таблиця 2.38

Рівень витрат на особу в освіті та охороні здоров'я в Україні у 2010–2018 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Середні витрати на одного учня/студента, тис.грн	10,76	11,71	13,51	14,31	15,55	18,24	19,99	31,93	36,77
Загальні витрати на охорону здоров'я на душу населення, тис. грн.	1,85	2,09	2,39	2,55	2,74	3,63	4,26	5,32	6,33
Перевищення витрат на одного учня/студента на освіту над витратами на охорону здоров'я на душу населення, разів	5,8	5,6	5,7	5,6	5,7	5,0	4,7	6,0	5,8
Загальні витрати на охорону здоров'я на душу населення, дол. США	233,0	263,4	299,3	318,9	230,7	166,2	166,9	196,3	232,9
Середні витрати на одного учня/студента, дол. США	1350	1470	1690	1790	1310	840	780	1160	1352

Джерело: розраховано за [129]

У табл. 2.38 продемонстровано стабільне зростання середніх витрат на одного учня/студента за період, що аналізується. Як свідчать дані у доларовому еквіваленті витрати на одну особу різко відрізняються на користь освіти. Варто також підкреслити, що витрати у розрахунку на душу населення в освіті в Україні майже у 15 разів менші, ніж у розвинених країнах, а на охорону здоров'я менші у 30–35 разів [133].

Автор поділяє думку експертів ПРООН, що влада виділяє недостатньо коштів з бюджету на профілактику захворювань. Так, наприклад, в Донецькій області 70 % державних коштів на цілі охорони здоров'я спрямовується на утримання лікарень і лише 13 % – на первинну медичну допомогу. У цілому у країні функціонує одна з найбільших, невиправдано громіздких стаціонарних інфраструктур охорони

здоров'я у Центральній Європі. Так, в Україні на 1000 осіб припадає 0,4 лікарні, 7,4 ліжка, 4,4 лікаря і 8,6 медсестер [150]. Це свідчить про необхідність зміни вектору політики в Україні, насамперед, в охороні здоров'я у частині збільшення участі держави у фінансовому забезпеченні охорони здоров'я з метою створення надійного ресурсного базису для підвищення рівня продуктивності праці, від чого безпосередньо залежить функціонування сектору неринкових послуг, підвищення його внеску в ефективність національної економіки.

Таким чином, основними джерелами фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні є домогосподарства (50–55 %), місцеві бюджети (35 %) та державний бюджет (10 %). Така пропорція ставить у залежність політику формування людського капіталу в охороні здоров'я від самих громадян, що є алогічним з точки зору соціогуманітарної місії, яку має виконувати безпосередньо держава в охороні здоров'я. Обмеженість виділених державою коштів на галузь спричиняє зменшення обсягу безоплатних медичних послуг, «затягування» проведення капітального ремонту приміщень медичних закладів, оновлення обладнання, порівняно низьку заробітну плату медичного персоналу.

У дисертації також проаналізовано тенденції фінансування охорони здоров'я в Україні із зведеного бюджету у порівнянні із критеріями економічної безпеки, що визначені в наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Варто підкреслити, що у цих рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України в освіті і охороні здоров'я встановлено ідентичні індикатори економічної безпеки, що логічно впливає із ключової ролі, яку у комплексі виконують освіта і охорона здоров'я у соціогуманітній сфері для формування і розвитку людського капіталу. Але у той самий час освіта практично фінансується із дотриманням критеріїв економічної безпеки, а охорона здоров'я – ні.

Варто також врахувати, що загальний вектор трансформацій у секторі охорони здоров'я, перебуває під впливом кількох тенденцій: а) старіння населення, яке спостерігається не лише в Україні, а й в усіх розвинутих країнах; б) із розвитком

засобів зв'язку, транспорту та комунікацій відбувається зміна стилю життя населення: з одного боку, підвищується кількість спожитих калорій, а з іншого – зменшується рухливість; в) працівники охорони здоров'я потребують все вищої капіталоозброєності сучасною медичною технікою; г) концентрація місць надання медичного обслуговування у великих лікарнях та поліклініках дозволяє суттєво знижувати витрати на обслуговування пацієнтів, але водночас, через відсутність дорожньої інфраструктури, створює перепони для людей, що проживають у сільській місцевості [50, с. 185–186].

Таким чином, проведений аналіз показав, що в охороні здоров'я необхідно впроваджувати таку модель, яка ґрунтується на фінансуванні з державного бюджету (за рахунок загального оподаткування) із договірними відносинами між замовниками та постачальниками послуг охорони здоров'я, що потребує визначення переваг державно-приватного партнерства. Це впливає із необхідності посилення ролі держави у процесі формування і розвитку людського капіталу, де охорона здоров'я та освіта посідають центральні місця. Можна також розглядати іншу модель – централізовану, яка базується на медичному страхуванні. При цьому у будь якій моделі принципами організації системи охорони здоров'я в Україні мають бути: справедливість, солідарність, ефективність, продуктивність.

Середня тривалість життя при народженні в Україні є значно нижче від середньої тривалості життя при народженні в країнах ЄС, водночас Україна є четвертою у світі державою за кількістю лікарняних ліжок та другою у європейському регіоні за середнім рівнем тривалості госпіталізації. Отже, маючи значно більшу мережу закладів охорони здоров'я, кількість лікарняних ліжок та лікарів, українці значно частіше від жителів країн ЄС звертаються до лікарів, частіше і довше лежать у лікарнях, при цьому мають значно гірші показники здоров'я, вищу смертність та меншу середню тривалість життя. Причини цього полягають не лише у кількісному дефіциті медичної інфраструктури, а в її якісній відсталості, неефективній моделі загальної організації української системи охорони здоров'я, передусім в організації її фінансування та управління ефективністю [151; 152, с. 328].

Трудовий ресурс повинен забезпечувати ефективне функціонування і розвиток охорони здоров'я. Невідповідність підготовки фахівців потребам практичної охорони здоров'я та завданням структурної перебудови цього виду економічної діяльності, недостатня соціальна захищеність медичних працівників призводять до низької продуктивності праці, а отже зниження якості медичної допомоги. Практика останнього десятиліття з усією очевидністю показала, що необхідно повернутися до розподілу випускників медичних навчальних закладів, безперервного підвищення кваліфікації працівників і впровадження нових методів оплати праці. Зарплата медичного персоналу в Україні значно нижча, ніж у його європейських колег. У результаті приблизно 3 з 10 лікарів змушені працювати за сумісництвом, що, безумовно, позначається на їх продуктивності та якості послуг для населення [152].

Низький рівень продуктивності праці є наслідком необґрунтованих втрат робочого часу та нераціональної організації праці. Тому потрібен контроль робочого часу медичних працівників, підвищення інтенсивності використання медичного обладнання та суворого дотримання клінічних маршрутів пацієнта, виключення дублювання лабораторних досліджень в стаціонарі та поліклініці.

Як бачимо процеси підвищення продуктивності праці в охороні здоров'я в умовах інтеграції України у світову економічну спільноту залежать від вирішення складних завдань, зокрема, інвестування, визначення джерел та необхідних обсягів бюджетного фінансування, стратегічної політики управління основним капіталом закладами охорони здоров'я, визначення умов надання платних медичних послуг, підготовки кваліфікованих кадрів, забезпечення інноваційної політики з метою підвищення рівня впровадження і використання нових медичних технологій.

Зазначені завдання об'єктивно впливають з того, що за Індексом глобальної конкурентоспроможності в охороні здоров'я Україна займає достатньо низькі позиції, що свідчить про недостатній рівень розвитку цієї сфери та низьку продуктивність праці. Зокрема, із 137 країн у 2017/2018 роках Україна посіла 84 місце за тривалістю життя, захворюваністю на туберкульоз – 92 місце, за поширеністю ВІЛ – 104 місце (табл. 2.39).

Варто підкреслити, що низькі позиції України за Індексом глобальної конкурентоспроможності в охороні здоров'я вплинули на зміст заходів Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку [153]. Зокрема у главі 22 «Громадське здоров'я» у статті 426 передбачено, що сторони розвивають співробітництво у сфері охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання національної економіки (див. Додаток Ж, табл. Ж.3).

Таблиця 2.39

**Місце України за Індексом глобальної конкурентоспроможності
у сфері охорони здоров'я у 2010–2018 рр.**

Індекси	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018
Загальне місце України	89	82	73	84	76	79	85	81
Охорона здоров'я	92	85	77	87	82	82	83	84
<i>За субіндексами:</i>								
очікувана тривалість життя	98	97	94	93	88	87	92	92
рівень захворювання на туберкульоз/ на 100 000 жителів	87	90	92	91	90	88	91	92
поширеність ВІЛ, % дорослого населення	114	110	109	102	106	104	111	104
дитяча смертність/ 100 000 новонароджених	64	63	59	53	54	53	51	50

Джерело: наведено за [139]

Відповідно до Рекомендації 2003/54/ЄС, Рекомендації Ради 2003/488/ЄС, Рекомендації Ради 2001/458/ЄС та Рекомендації Ради 2007/С 164/01 в Україні має бути затверджена Концепція розвитку системи громадського здоров'я та розроблені детальні дворічні плани заходів щодо її реалізації [154]. При цьому, Україна має забезпечити імплементацію підходу «охорона здоров'я у всіх політиках» та поступову інтеграцію в європейські мережі охорони здоров'я. Ця позиція в Угоді

про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є дуже прогресивною і підтверджує суспільне значення охорони здоров'я в системі формування і розвитку людського капіталу та необхідність визначення комплексних заходів державної стратегії охорони здоров'я, яка буде забезпечувати впровадження підходу «охорона здоров'я у всіх політиках». Зважаючи на це, питання фінансового забезпечення охорони здоров'я, визначення достатнього обсягу витрат та оптимізації їх структури, а також проблематика підвищення продуктивності праці набувають ключової ваги.

Висновки до розділу 2

З метою нівелювання абсолютних значень продуктивності праці, у роботі застосовано авторський науково-методичний підхід з використанням індикатора відносної продуктивності праці, який демонструє відсоткове співвідношення продуктивності праці кожного сектору до продуктивності праці в економіці в цілому. При цьому апробаційні розрахунки за даним науково-методичним підходом дозволили встановити, що протягом 2010-2018 рр. рівень продуктивності праці в секторі неринкових послуг коливався у межах 58,5%-76,9% до рівня продуктивності праці в економіці, що пояснюється відмінністю ступеня впливу основних чинників (основний капітал, капітальні інвестиції та оплата праці, які фінансуються за рахунок суспільства, в тому числі бюджету держави та домашніх господарств) на продуктивність праці кожного окремого виду економічної діяльності .

Рівень продуктивності праці в секторі неринкових послуг є нижчим порівняно із секторами виробництва товарів і ринкових послуг, а в освіті та охороні здоров'я на кінець 2018 р. він становив відповідно 58,4% та 47,2% до середньої продуктивності праці в економіці України. В 2010-2018 рр. продуктивність праці в освіті була нижчою (більше ніж у 1,5 рази), ніж в економіці в цілому та секторі виробництва товарів. При цьому капітал в освіті, який включає високотехнологічне обладнання науково-дослідних лабораторій у навчальних закладах різного рівня, оборотний капітал, навчальні аудиторії, програмне забезпечення, сучасні засоби комунікації та зв'язку, бібліотечний фонд є суттєвим чинником, який суттєво впливає на реалізацію стратегії розвитку освіти. Водночас, для посилення ролі

освіти в інноваційному розвитку національної економіки запропоновано активізувати бюджетну інвестиційну політику впливу на процеси відтворення основного капіталу в галузі.

Проведені розрахунки також засвідчили, що рівень заробітної плати в освіті відносно середньої в економіці та державному управлінні й обороні є суттєво нижчим і в 2018 р. становив відповідно 79,4% та 55,4%. Цей фактор має безпосереднє відношення до зниження показника продуктивності праці в освіті.

В охороні здоров'я рівень продуктивності праці є нижчим, ніж у секторі виробництва товарів майже в 1,6 рази, але темпи зростання продуктивності праці є вищими, ніж в освіті, що було забезпечено випереджальним зростанням капіталоозброєності праці в галузі. Але незначні темпи залучення інвестиційних ресурсів в охорону здоров'я стримують процес вибуття та заміни зношених основних засобів, що призводить до накопичення фізично та морально застарілих медичної техніки та обладнання і, як наслідок, знижується якість послуг і продуктивність праці в галузі. Оскільки продуктивність праці в охороні здоров'я залежить, передусім, від бюджетного фінансування заробітної плати, рівень якої є нижчим порівняно з освітою, державним управлінням та обороною, а відносно загальнонаціонального рівня становить лише 64,1%, зроблено висновок про дестимулюючий вплив наявних обсягів бюджетного фінансування на продуктивність праці, що у підсумку призводить до значного скорочення кількості зайнятих у даному секторі.

Основні положення розділу 2 опубліковані в наукових працях: [10; 81; 108; 120; 121; 133; 144, 202].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В СЕКТОРІ НЕРИНКОВИХ ПОСЛУГ

3.1 Формування організаційно-економічного механізму державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг

У сучасних нестабільних ринкових умовах ефективність та конкурентоспроможність функціонування галузей сектору неринкових послуг значною мірою визначається станом організаційно-економічним механізмом державного регулювання. Особливо це стосується освіти та охорони здоров'я, з огляду на сучасні трансформації у цих галузях, через практичну потребу у випуску високоосвічених працівників, необхідність реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я, необхідність оновлення інвестицій в обладнання та технології тощо. У межах наукового забезпечення проблеми існує необхідність формулювання новітніх підходів, які б дозволяли більш системно та комплексно розглядати сучасний стан організаційно-економічного механізму державного впливу на процеси та умови зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг.

Основними елементами механізму державного впливу на процеси зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг є: суб'єкт, об'єкт, мета, цілі та принципи, а також окремі інструменти реалізації механізму, що спрямовані на процеси зростання продуктивності праці в охороні здоров'я та освіті. До суб'єктів державного регулювання охорони здоров'я і освіти відносяться держава та місцеві органи, законодавчі, виконавчі, судові органи громадські та політичні об'єднання. У регулюванні освітньої та медичної галузей держава визначає мету, завдання, напрями, принципи державної політики, встановлює обсяг бюджетного фінансування та створює систему інших регуляторів. Об'єктами освіти є всі державні установи освіти. Міністерство освіти і науки забезпечує виконання цілей та завдань у освіті.

До об'єктів медичної галузі, які регулює держава варто віднести всі установи охорони здоров'я. Головним органом, що забезпечує виконання цілей та завдань у сфері охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України. На ці органи покладено завдання формування державної політики у секторі неринкових послуг, а також її виконання. Уряд України та Міністерство охорони здоров'я та Міністерство освіти та науки розробляють інструментарій ефективної діяльності у галузях, здійснюють планування та прогнозування, визначають державні стандарти, розробляють програми держзамовлень з метою забезпечення галузей необхідними ресурсами, контролюють діяльність у галузях. Основними завданнями регулювання зростання продуктивності праці у цьому секторі є такі: зростання результату та раціоналізація витрат у процесі надання медичних та освітніх послуг, що здійснюється через встановлення потреб населення у даних соціальних послугах, планування та організацію роботи медичних та освітніх закладів, мобілізацію економічних ресурсів, стимулювання і мотивацію медичного та освітнього персоналу надавати якісні послуги тощо.

У сучасних умовах основними завданнями механізму державного впливу на зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг є: забезпечення фінансовими ресурсами задля впровадження новітніх освітніх технологій, інноваційних технологій лікування та діагностики, удосконалення системи управління медичними та освітніми закладами; підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення правового забезпечення і сприяння створенню конкуренції на ринку медичних та освітніх послуг. Органи державної влади, що відповідальні за проведення даної економічної політики в цих галузях повинні дотримуватися таких основних принципів: законність, прозорість, системність, оптимальність, прогнозованість, пріоритетність, ефективність, соціальна відповідальність, що сприятиме підвищенню дієвості та ефективності механізму державного регулювання в умовах реформування.

Основними важелями державного впливу на діяльність сектору неринкових послуг є адміністративні та економічні важелі. Велику роль в цьому відіграє реалізація програмно-цільового підходу фінансування і виконання бюджетів

різного рівня, особливо це важливо у світлі впровадження середньострокового бюджетного планування. В основі Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі лежать результативні показники, які поділяються на такі групи [153]: показники затрат; показники продукту (кількість здобувачів освіти, кількість ліжок-місць у лікарні); показники ефективності; показники якості. Як приклад, можна привести Постанову КМУ «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» [154]. Вона не містить критерію продуктивності, але визначає критерії результативності, як це і передбачено концепцією програмно-цільового методу, що має безпосереднє відношення до взаємоузгодження методів фінансування і реалізації економічної політики підвищення ефективності діяльності сектору у цілому.

Також, в основу механізму впливу держави на процеси зростання продуктивності праці варто покласти принципи здійснення структурного аналізу як наукової бази прийняття управлінських рішень. Автономними блоками проведення системного аналізу є оцінка умов зростання продуктивності праці у освіті та охороні здоров'я, що включає систему показників та індикаторів, а саме співвідношення продуктивності праці кожного сектора до середньої продуктивності праці по економіці, показників капіталоозброєності та продуктивності капіталу з включенням уніфікованої системи індикаторів, що характеризують ефективність використання капіталу та принципи економічної політики.

Основними видами економічної політики у секторі неринкових послуг автором визначені наступні:

структурно-галузева політика спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі національної економіки, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність послуг та зростання рівня життя населення;

інвестиційна політика спрямована на створення суб'єктам державного сектору необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби

розширеного відтворення капіталу, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритет структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

бюджетно-податкова політика спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у сектор неринкових відносин, забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу та забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єкт господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

Кадрова політика – один з найважливіших інструментів активного впливу на всі процеси, що відбуваються в колективі, зокрема на розвиток економіки країни, оскільки вирішення багатьох господарських питань багато в чому залежить від правильності використання кадрів. Робота з кадрами відноситься до ключових моментів діяльності будь-якого підприємства чи установи як елементу економіки держави. Кадрова політика повинна миттєво реагувати на зміни ринку, у зв'язку з чим вона повинна мати такі властивості: орієнтація на довгострокове планування, зв'язок зі стратегією, значимість ролі кадрів [155].

Одним з важливих елементів механізму впливу на зростання продуктивності праці є макроекономічні чинники впливу на продуктивність праці у секторі неринкових послуг, до яких відносяться: підтримка макрофінансової стабільності економіки, лібералізація освіти та охорони здоров'я, стимулювання ділової активності, стабільність економічного зростання, оптимізація структури ВВП (за доходами та кінцевим використанням), зростання реальних доходів населення, рівень та структура зайнятості, структура видатків бюджету, міжгалузева структура економіки.

Реалізація завдань державного регулювання економіки на практиці забезпечується за допомогою системи інструментів державного впливу, яка різниться за своїм змістом для охорони здоров'я та освіти. Основними

інструментами державного регулювання в секторі неринкових послуг є адміністративні, економічні, правові та соціально-мотиваційні.

Адміністративні методи базуються на силі державної влади та містять у собі заборону, дозволи та примуси. Дозвільна система передбачає згоду на здійснення медичної та освітньої діяльності, а заборона та примус проявляються в необхідності фахівцям мати відповідні сертифікати, ліцензії, акредитації, проходити із певною регулярністю курси по підвищенню кваліфікації, дотримувати встановлених стандартів у навчанні населення, лікуванні пацієнтів. Так, в охороні здоров'я основними інструментами адміністративних методів, що здійснюють вплив на процес надання медичних послуг та продуктивність праці працівників в галузі є: розробка та контроль виконання державних програм з надання громадянам України безкоштовної медичної допомоги; контроль діяльності муніципальної та приватної систем охорони здоров'я; акредитація лікарняних установ; видача ліцензій на надання медичних послуг; регулювання цін на медичні послуги; застосування санкцій; планування та якісна підготовка необхідної кількості кадрів; атестація медичних працівників; встановлення стандартів; упорядкування системи статистичної звітності; сертифікація послуг; видача дозволів на застосування нових технологій; організація та забезпечення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за медичними установами. Використання адміністративних методів у ринковій системі економіки сприяє збереженню соціальної справедливості та доступності благ, а також регулює асиметрію інформації на ринку медичних послуг [155, 202].

Економічні методи державного регулювання дають можливість створювати умови, які змушують суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі, вирішуючи ті або інші завдання. Сюди варто віднести: планування та прогнозування розвитку сектору; забезпечення фінансування галузі за рахунок бюджетних коштів; проведення централізованих торгів на поставку медичного устаткування та матеріалів; фінансування цільових програм охорони здоров'я; купівлю нового обладнання та технологій лікування, тобто реалізовувати інвестиційно-інноваційну політику; регулювати фінансові потоки діяльності орга-

нізацій державного сектора. Оскільки функціонування охорони здоров'я пов'язане бюджетними фінансовими потоками, то більш доречніше стверджувати про фінансово-економічні методик державного впливу на зростання продуктивності праці.

Зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг сприятиме забезпеченню населення країни якісною медичною допомогою, вирішенню таких фінансово-економічних завдань, як визначення обсягів бюджетного фінансування та розвиток добровільного медичного страхування, вдосконалення системи надання платних медичних послуг, підготовка кадрів, впровадження нових технологій у охорони здоров'я і освіти. Рішення цих завдань можливо за умови створення досконалого механізму, що дозволить об'єктивно аналізувати та оцінювати потреби у фінансових ресурсах, планувати та оптимізувати потоки їх формування та використання.

Забезпечення медичної галузі фінансовими ресурсами – це чинник, який сприяє ефективному розвитку галузі, а обґрунтований розподіл цих ресурсів – головне завдання державного регулювання в секторі охорони здоров'я. Один із підходів до його виконання полягає у створенні системи оцінювання медичних технологій (Health Technology Assessment – HTA), що сприятиме підвищенню якості надання медичної допомоги шляхом прийняття виважених рішень щодо раціонального використання ресурсів, впровадження інноваційних медичних технологій, зокрема у сфері закупівель лікарських засобів та медичних послуг [14].

Бюджетне фінансування залежить від можливостей державного бюджету і формується під впливом макроекономічних чинників. Чим потужніша економіка, тим вища спроможність держави забезпечувати потреби населення в освіті, медицині, спорті, мистецтві, оборонній і правоохоронній діяльності.

Збалансована макроекономічна політика стимулювання прискореного зростання ВВП є головними інструментами державного регулювання розвитку неринкових послуг охорони здоров'я.

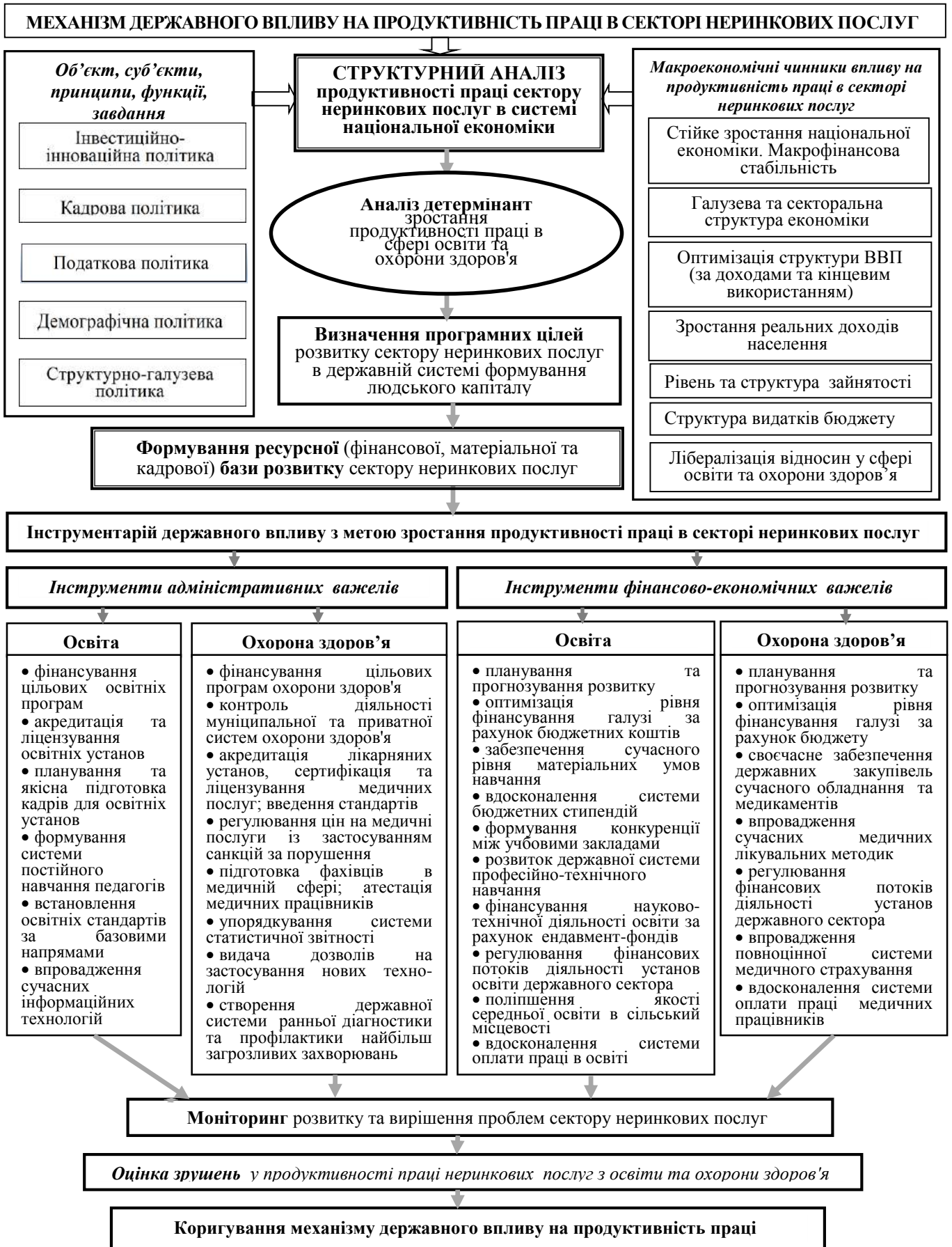
Важливим інструментом державного впливу на ефективність діяльності як охорони здоров'я, так і освіти є прогнозування. Прогнозування динаміки випуску

послуг та ресурсних витрат в охороні здоров'я і освіті одне з найважливіших складових обґрунтування показників проекту бюджету держави, а також середньо-та довгострокових програм розвитку економіки.

Однак нині переважає спрощений підхід до обґрунтування перспективної динаміки сектору охорони здоров'я та освіти й ресурсів праці, капіталу, які використовуються у них. Основні напрями реформування зводяться до розгляду даного сектору виключно як споживача ресурсів, а не як сектор, що впливає на конкурентоспроможність робочої сили та економічний розвиток країни. І внаслідок цього – хронічне недофінансування з держбюджету, спроби розширити участь населення у фінансуванні охорони здоров'я і освіти без урахування його платоспроможності.

На сучасному етапі у системі державного регулювання досі не сформовані концептуальні підходи щодо підвищення продуктивності праці за видами економічної діяльності, які відповідають за якість людського капіталу як чинника економічного зростання України.

З огляду на це, запропоновано *організаційно-економічний механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг* (рис. 3.1) як сукупність методів, засобів та інструментів (адміністративних та фінансово-економічних важелів і регуляторів), за допомогою яких держава забезпечує створення умов макроекономічного зростання відповідно до напрямів державної економічної політики та програмних цілей розвитку сектору неринкових послуг у системі нагромадження людського капіталу, формування ресурсної (матеріальної, економічної, кадрової) бази, здійснення регуляторного впливу на зростання продуктивності праці (на основі використання адміністративних та економічних важелів у взаємозв'язку з основними макроекономічними індикаторами), з метою зростання обсягів надання послуг неринкового характеру, оптимізації витрат праці, підвищення ефективності використання капіталу, що у підсумку приведе до збільшення внеску сектору неринкових послуг у зростання обсягів ВВП у державі.

Рис. 3.1. Організаційно-економічний механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг. Джерело: розробка автора

Науково обґрунтований підхід до розробки дієвого організаційно-економічного механізму державного регулювання сектору неринкових повинен також включати: обґрунтування прогнозу динаміки випуску та доданої вартості охорони здоров'я і освіти; аналіз обсягу і структури задіяних ресурсів: праці, капіталу, витрат на поточне функціонування їх закладів; вивчення впливу обсягу і структури бюджетних витрат у секторі охорони здоров'я і освіти на зростання ВВП; дослідження залежності між показниками результатів діяльності галузей сектору і показниками обсягу і структури фінансування цього сектору.

Також важливим елементом реалізації запропонованого механізму є формування програмних цілей розвитку сектору неринкових послуг в державній системі нагромадження людського капіталу, тобто повинен розроблятися із врахуванням цільових макроекономічних завдань реформування такої важливої галузі в Україні як системи вищої освіти (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Макроекономічні цілі реформування системи вищої освіти в Україні

Напрями	Зміна, терміни
Ухвалити національні індикатори якості освіти та національні індикатори ефективності освіти. Увійти до видання Education at a Glance – щорічний огляд основних показників Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у сфері освіти	з 2017 року
Законодавчо закріпити участь України у міжнародних моніторингових дослідженнях для оцінки якості шкільної освіти, таких як: <ul style="list-style-type: none"> • Progress in International Reading Study (PEARLS) - оцінює навички читання в молодших класах; • Trends in Mathematics and Science Study (TIMSS), Programme for International Student Assessment (PISA) – оцінює математичні, читацькі та природні компетенції підлітків 	увійти до 50 кращих держав-учасниць дослідження PISA
Спрямувати на науку 1,7 % ВВП, з яких 0,2 % – на дослідницьку діяльність ВНЗ.	поступово увесь період
Встановити середню заробітну плату педагогічних працівників на рівні, не меншому, ніж річний ВВП на душу населення	на 2020 р.
Зменшити серед зареєстрованих безробітних частку осіб з вищою освітою	поступово увесь період
Збільшити кількість міжнародних здобувачів вищої освіти в Україні	поступово увесь період
Збільшити частку спільних докторських програм із зарубіжними закладами вищої освіти	поступово увесь період

Продовж табл. 3.1

Забезпечити всі навчальні заклади широкосмуговим інтернетом	до 2020 р.
Запровадити практику участі іноземних викладачів у навчальному процесі вищих навчальних закладів (ВНЗ)	15 % до 2020 р., 30 % до 2025 р.
Забезпечити володіння щонайменше двома іноземними мовами (не менше 75% випускників загальноосвітніх навчальних закладів)	поступово увесь період
Збільшити кількість українських ВНЗ на вищих позиціях у міжнародних рейтингах	поступово увесь період
Збільшення частки освітніх програм кваліфікацій вищої освіти, які мають коди Міжнародної стандартної кваліфікації освіти	поступово увесь період
Збільшення частки міжнародних здобувачів вищої освіти з країн ОЕСР та Європейського союзу (ЄС) серед загалу міжнародних здобувачів	15 % до 2020 р.
Збільшення частки науково-педагогічних працівників з науковими ступенями з країн ОЕСР та ЄС	10 % для дослідницьких ВНЗ до 2020 р.
Збільшення частки double-degree програм для рівня магістра, що дозволяє отримувати студентам диплом двох університетів або факультетів одночасно.	10 % для дослідницьких ВНЗ до 2020 р.

Джерело: систематизовано за [142, с. 117; 156]

Для реалізації механізму регулювання, на відміну від командного управління, необхідно здійснити лібералізацію освіти. Цей процес має здійснюватися не через процес приватизації освітніх установ, а на основі роздержавлення управління, позбавлення від зайвої, дріб'язкової опіки над ними з боку Міністерства освіти і науки України. Для того, щоб подібні зміни стали реальними, необхідна зміна статусу, функцій і повноважень освітнього державного органу – з відомчого міністерства він має перетворитися на міжвідомчий координуючий комітет. Доводиться констатувати, що кардинальні зміни в економічному механізмі функціонування галузі освіти в напрямку його роздержавлення лише декларовані, а реальні зрушення відсутні. Причина подібної ситуації полягає у недостатньому концептуальному осмисленні змістовних моментів механізму державного регулювання, його сутності, принципів, форм і методів. Сенсом трансформації управління освітою має стати перехід від спускання навчальним закладам директив для виконання будь-яких рішень відомчого органу до створення соціально-економічних умов функціонування всіх суб'єктів освіти. Вони мають сприяти досягненню оптимальних результатів як з позицій зайнятих і колективів, так і з державних позицій.

Також завданнями Уряду в освіті у середньостроковій перспективі є поліпшення якості середньої освіти, подолання територіальних відмінностей в якості освіти та трансформація змісту освіти на основі компетентнісного підходу, модернізація професійно-технічної освіти, що сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможних кадрів, здатних задовольнити потреби сучасного ринку праці, та забезпечити рівний доступ до професійно-технічної освіти; підвищенню рівня та оптимізації результатів наукової та академічної діяльності, підтримці процесу ствердження академічної доброчесності у навчальних закладах та установах.

Успішний розвиток механізмів державного регулювання освіти багато у чому визначається станом концептуальної розробленості його змістовних аспектів. При цьому орієнтиром для застосування тих чи інших конкретних форм і методів регулювання, своєрідним обмежувальним контуром повинні стати науково обґрунтовані принципи цього регулювання. Найбільш актуальними для регулювання галузі освіти нами визначені наступні принципи функціонування, що відображають економічний механізм, політичний і соціальний устрій: оптимальне поєднання централізації і децентралізації регулювання; забезпечення розвитку пропорційності та єдності державного і регіональних освітніх просторів; академічна автономія освітніх установ, усіх суб'єктів освітньої діяльності; поєднання економічної самостійності та фінансової відповідальності освітніх установ; поєднання пріоритетності освіти з досяжністю стратегічних освітніх цілей. Науково визначені принципи регулювання дозволяють більш обґрунтовано підійти до розробки стратегії розвитку освіти, визначити форми і методи успішного впливу держави на систему освіти, розробити безпосередні інструменти регулювання [156].

Виходячи з аргументів, представлених вище, форми і методи регулювання освітою можуть бути структуровані як адміністративні і фінансово-економічні. До адміністративних можна віднести: нормативно-правове регулювання освіти; прояви державної монополії в освіті, виражені у формах ліцензування, атестації та акредитації, включаючи контроль якості освіти; державні інвестиції у розвиток

освіти. У фінансово-економічному регулюванні слід виділити такі форми: бюджетне фінансування освіти; альтернативні форми фінансування освіти; податкове регулювання освіти; регулювання ціноутворення на ринку товарів і послуг освітніх установ, тобто, запас конкретних методів та інструментів державного регулювання освіти досить широкий [156].

До фінансово-економічних важелів автором відносяться такі:

- планування та прогнозування структури зайнятості;
- оптимізація фінансування галузі за рахунок бюджетних коштів;
- забезпечення сучасного рівня матеріальних умов навчання;
- вдосконалення системи бюджетних стипендій;
- формування конкуренції між навчальними закладами;
- розвиток державної системи професійно-технічного навчання робітничих професій;
- фінансування розвитку науково-технічної діяльності для системи освіти (евдавенфонди);
- регулювання фінансових потоків діяльності установ державного сектору;
- вирішення проблем якості середньої освіти в сільській місцевості;
- вдосконалення системи заробітної працівників освіти.

Для того, щоб процес становлення і розвитку конкретних форм механізму регулювання освіти був більш успішним, необхідно зосередити вплив держави на таких напрямках, які забезпечать найбільшу продуктивність та результативність. Серед таких напрямків можна виокремити: стимулювання впровадження нових освітніх технологій на основі інформатизації освіти, реструктуризацію галузі освіти та розвиток нового організаційно-економічного механізму впливу на продуктивність.

У формуванні організаційно-економічного механізму державного впливу повинне бути враховане реформування освіти, яке проводить Уряд України, здійснюється за чотирма напрямками: реформування середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, вищої освіти та створення нової системи управління і фінансування науки. Кожен передбачає заходи, спрямовані на досягнення

спільної мети: перетворити освіту в Україні на інноваційне середовище, в якому учні й студенти набуватимуть ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, а викладачі-науковці матимуть можливості та ресурси для проведення досліджень, що безпосередньо впливатимуть на соціально-економічний стан у державі [157]. Під час реформування планується впровадити нові стандарти освіти, покращити матеріально-технічну базу освітніх та наукових закладів, залучити кращих педагогічних та наукових працівників і запровадити справедливу і прозору систему фінансування освіти та науки, підвищити престиж педагогічної та наукової праці.

До адміністративних важелів охорони здоров'я відносяться такі:

- фінансування цільових програм охорони здоров'я;
- контроль діяльності муніципальної та приватної систем охорони здоров'я;
- акредитація лікарняних установ, сертифікація та ліцензування медичних послуг; введення стандартів;
- регулювання цін на медичні послуги із застосуванням санкцій за порушення;
- підготовка фахівців в медичній сфері та атестація медичних працівників;
- упорядкування системи статистичної звітності;
- видача дозволів на застосування нових технологій;

Створення державної системи ранньої діагностики та профілактики найбільш загрозливих захворювань разом із використанням медичним персоналом сучасних лікувальних технологій суттєво вплине підвищення рівня продуктивності праці в газузі і призведе до посилення ефекту поліпшення людського капіталу.

До фінансово-економічних важелів автором відносяться такі:

- планування та прогнозування розвитку;
- оптимізація рівня фінансування галузі за рахунок бюджету;
- своєчасне забезпечення державних закупівель сучасного обладнання та медикаментами;
- впровадження сучасних медичних лікувальних методик;
- регулювання фінансових потоків діяльності установ державного сектора;

- впровадження повноцінної системи медичного страхування;
- вдосконалення системи оплати праці медичних працівників;
- оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення інформаційного та кадрового ресурсу закладів охорони здоров'я на всіх рівнях медичної допомоги відповідно до міжнародних стандартів;
- впровадження інноваційних технологій у щоденній медичній практиці та забезпечення доступу до високотехнологічного лікування.

Реформування охорони здоров'я містить заходи щодо радикального перетворення системи функціонування медичних закладів. Оптимізація мережі лікарень полягатиме у ліквідації багатопрофільних поліклінік при центральних районних і міських лікарнях. Самі ж лікарні набудуть автономності в адміністративній діяльності та розподілі свого фінансування, зможуть залучати кошти з різних джерел, матимуть свої банківські рахунки. Наразі ще медзаклади в Україні є дуже залежними від держави, яка чітко регламентує, серед іншого, і ставки медпрацівників, і вартість утримання пацієнта, не задовольняючи при цьому реальних потреб ні тих, ні інших. Автономність управління у лікарнях дасть можливість запобігти ситуаціям з надлишком чи дефіцитом лікарів, а відтак, кількість медичних працівників та їх спеціалізація будуть приведені до реальних потреб на місцях.

Врегулюється питання щодо відшкодування базам стажування витрат на оплату праці та нарахувань на оплату праці лікарям-інтернам першого року навчання, що є необхідним етапом підвищення якості роботи лікарів.

З метою забезпечення ефективності функціонування освіти необхідно разом з обов'язковою державною підтримкою впровадити моніторинг розвитку та вирішення проблем в галузях з оцінкою зрушень у продуктивності праці в секторі неринкових, як основних дуальних чинників соціогуманітарного розвитку суспільства.

Варто зазначити, що у 2020 році одним із головних чинників впливу на економічні процеси виявився фактор розповсюдження пандемії COVID-19. У відповідь на пандемію COVID-19 відбулись суттєві зміни у життєдіяльності

багатьох держав світу, загалом і в Україні. Так, було запроваджено надзвичайний стан загалом у країнах або в окремих регіонах чи галузях; майже у всіх країнах запроваджено санітарно-епідеміологічні заходи (карантинні зони, перевірка температури, скасування масових заходів, закриття навчальних та культурно-розважальних закладів); встановлено обмеження виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн; посилено роль державного управління у надзвичайних умовах; встановлені обмеження трудової діяльності; введені нові дистанційні форми праці та освіти. Такі безпрецедентні кроки спричинили уповільнення економічного розвитку у країнах світу, у т.ч. ЄС.

Також у світі та в Україні упродовж періоду карантину спостерігалось зростання безробіття. Частина компаній, проводила скорочення працівників або відправляла у відпустку за власний рахунок.

Отже, карантин і «коронакриза» один із нових факторів, який буде впливати на продуктивність праці в економіці у цілому, зокрема в освіті та охороні здоров'я. І визначити остаточно рівень впливу допоможе тільки фактор часу.

3.2. Науково-методичні підходи щодо прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Державний вплив на продуктивність праці складається з типових елементів управління економічними процесами: аналіз поточного стану об'єкту управління; прогнозування тенденцій розвитку; діагностика майбутніх проблем; планування державою заходів для своєчасного вирішення діагностованих проблем; виконання плану дій для забезпечення прискореного економічного розвитку.

У механізмі державного впливу на забезпечення процесу зростання продуктивності праці особливе місце повинне займати прогнозування. Значний внесок у розвиток теорії, методології та практику прогнозування соціально-економічних процесів внесли А. Базилюк, В. Беседін [70; 158], [159], І. Крючкова [160], С. Кожемякіна [17], Б. Щукін [161], Н. Тарасевич [162] та ін.

Важливою складовою макроекономічного прогнозування є розробка моделей

прогнозування тенденцій зростання продуктивності праці у цілому в Україні, у т.ч. у секторі неринкових послуг та його окремих видів економічної діяльності для прийняття обґрунтованої, збалансованою з ресурсами економічної політики.

В Україні про належний науково-методичний рівень прогнозування можна стверджувати щодо макроекономічної сфери. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства використовує модельний апарат побудований на базі національних рахунків, таблиць «витрати-випуск» та економетричного моделювання, що відповідає загальноприйнятним у світовій практиці підходам. Галузевий та регіональний рівні у практиці державних органів виконавчої влади щодо розроблення та використання для цілей організації державного регулювання середньострокових, та, особливо, довгострокових економічних, прогнозів соціальної сфери чи науково-технічних прогнозів представлені недостатньо. Поширена думка, що економіко-математичні моделі не є надійним інструментом прогнозування, дають нестабільні результати через складність та непередбачуваність зовнішніх та внутрішніх сценарних умов, ринкових механізмів та політичної ситуації. Вважаємо, що питання організації прогнозування в Україні ускладнюється з трьох причин: через відсутність достатнього досвіду такої роботи у структурах державного управління нижчих рівнів, недосконалу та неповну статистичну інформацію, відмову деяких первинних ланок від надання інформації. Проте, це не означає, що варто відмовитися від проведення прогнозно-аналітичних досліджень через інформаційно-статистичні та організаційні недоліки [17, 159].

Серед останніх публікацій, присвячених розвитку освіти щодо її впливу на розвиток економіки доцільно виділити ряд наукових праць. Так, Т. Лебедею досліджується місце і роль освіти в Україні як фактора економічного зростання, її джерела фінансування, порівнюється Україна з країнами світу щодо макроекономічної результативності освіти, наголошується на основні проблеми та напрями реформування системи освіти в Україні [164]. Заслуговує на увагу публікації І. Кочарян, що запропонувала метод планування основної діяльності ВНЗ за критерієм максимізації доходів і обмежень за ресурсами різних видів з урахуванням попиту на освітні послуги за спеціалізаціями (спеціальностями), та

його модифікацію із побудовою цільової функції, спрямованою на залучення найбільш підготовлених абітурієнтів [165]. О. Магутою досліджено напрями державної політики розвитку вищої освіти, управлінські та фінансові інструменти з їх реалізації, що дає можливість забезпечити розбудову економіки знань та інноватизацію вищої освіти, що у кінцевому підсумку сприятиме посиленню знань як головної продуктивної сили у розвитку неринкових послуг і економіки у цілому, поліпшення місця України у світовому розподілі праці [142].

Основним завданням при розробці методичних підходів з прогнозування показників продуктивності праці, на думку автора, має стати вдосконалення технології моделювання факторних впливів на продуктивність праці, обґрунтування взаємозв'язків між показниками-факторами, врахування сценарних умов, ефективність заходів державного впливу на умови її формування у прогностичному періоді.

У процесі дослідження було проведено більш детальний аналіз факторної бази та її впливу на продуктивність праці щодо освіти та охорони здоров'я. Ці види діяльності є типовими представниками сектору неринкових послуг, фінансуються в основному, за рахунок бюджетних коштів, які разом складають більше 56 % обсягу його реалізованих послуг.

Результативні показники сектору охорони здоров'я формуються під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, які діють по-різному. Складність моделювання полягає у відборі факторних показників, які б були найбільш інформативні та об'єктивно відображали економічні процеси, які впливають на показник продуктивності праці. Більш обґрунтованим методом для вибору факторів є кореляційний аналіз, що дозволяє кількісно описати існуючий за звітний період статистичний взаємозв'язок між показниками [163, с. 108].

Для автономного моделювання продуктивності праці у секторі охорони здоров'я (y) у якості факторів автором були досліджені показники:

- x_1 – капітальні інвестиції, млн. грн.;
- x_2 - капіталоозброєність, %;
- x_3 - заробітна плата номінальна, грн;

- x_4 - чисельність зайнятого населення, тис.осіб.;
- x_5 - кількість лікарів усіх спеціальностей, тис. осіб;
- x_6 - кількість середнього медичного персоналу, тис.осіб;
- x_7 - кількість лікарняних закладів, тис. од.;
- x_8 - кількість лікарняних ліжок, тис. од.;
- x_9 - загальні витрати на охорону здоров'я, млн.грн.;
- x_{10} - загальні витрати на охорону здоров'я на особу населення, грн;
- x_{11} - загальні витрати на охорону здоров'я, у % до ВВП;
- x_{12} - частка державних витрат на охорону здоров'я у загальних видатках зведеного бюджету (%).;
- x_{13} - індекс основних засобів (%).

Через оцінку тісноти статистичної залежності були відібрані найбільш суттєві фактори, включені у розроблене багатофакторне рівняння залежності (див. додаток К, табл. К.1, сценарій 2) продуктивності праці від факторів: x_3 – заробітна плата номінальна, грн.; x_4 – чисельність зайнятого населення, тис. осіб.; x_8 – кількість лікарняних ліжок, тис.; x_{10} – загальні витрати на охорону здоров'я на душу населення, грн. З вказаної залежності випливає, що найбільший вплив на продуктивність праці в охороні здоров'я має: заробітна плата, чисельність зайнятого населення, кількість лікарняних ліжок, загальні витрати на охорону здоров'я на душу населення. Збільшення заробітної плати на одну гривню збільшує продуктивність праці на 3,49 гривень на особу. Зростання чисельності зайнятого населення у сфері охорони здоров'я на 1000 осіб, збільшує продуктивність на 62 грн. на одну особу, зменшення кількості лікарняних ліжок на 1000 одиниць, знижує продуктивність праці на 54 грн. на одну особу, збільшення загальних витрат на охорону здоров'я на особу населення на 1 грн збільшує продуктивність праці на 18 грн на одну особу. Для побудови «галузевої» моделі зміни продуктивності праці у секторі освіти в якості факторів досліджено:

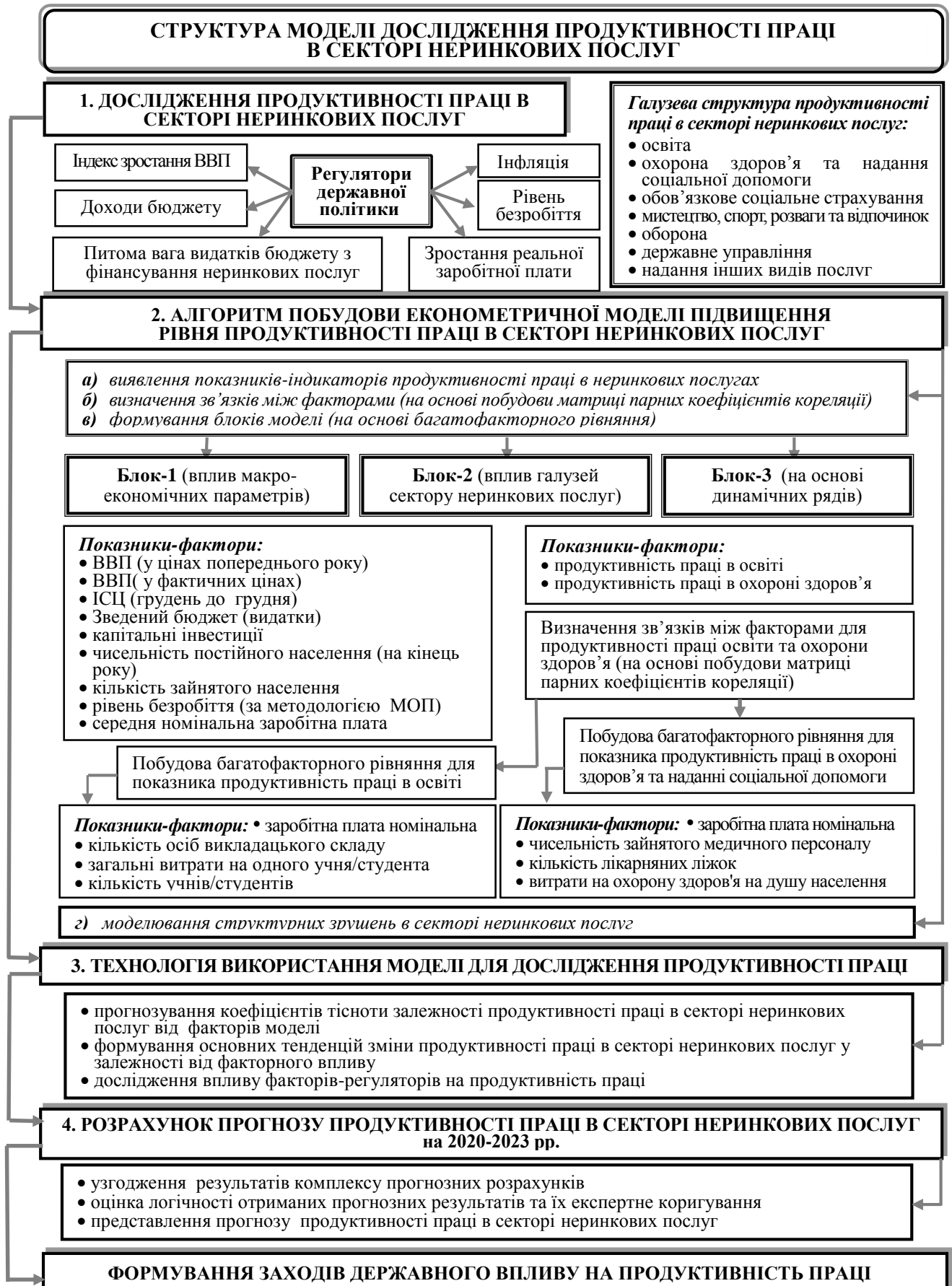
- x_1 – капітальні інвестиції, млн. грн.;
- x_2 – капіталоозброєність,%;
- x_3 – заробітна плата номінальна, грн.;

- x_4 – чисельність зайнятого населення, тис. чол.;
- x_5 – кількість осіб викладацького складу, тис. осіб;
- x_6 – загальні витрати на одного учня/студента, грн.;
- x_7 – кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис. од.;
- x_8 – кількість учнів/студентів, тис. осіб;
- x_9 – загальні витрати на освіту, млн. грн.;
- x_{10} – загальні витрати на освіту, % до ВВП;
- x_{11} – державні витрати на освіту як % до ВВП;
- x_{12} – валова додана вартість ВДВ (у фактичних цінах), млн. грн.
- x_{13} – індекс зростання основних засобів (%).

Через матрицю парних коефіцієнтів кореляції визначено найсуттєвіші з них і сформовано багатофакторне рівняння взаємного впливу факторів на продуктивність праці в освіті (див. додаток К, табл. К.1, сценарій 2): x_3 – заробітна плата номінальна, грн; x_5 – кількість осіб викладацького складу, тис. осіб.; x_6 – загальні витрати на одного учня /студента, грн; x_8 – кількість учнів/студентів, тис. осіб. З побудованої залежності випливає, що зростання заробітної плати на одну грн збільшує продуктивність праці на 19,8 грн. Зменшення кількості вчителів /викладачів на 1000 осіб збільшує продуктивність праці на 1030,1 грн на одну особу, збільшення загальних витрат на 1 учня/студента на 1 грн. збільшують продуктивність праці на 0,81 грн на одну особу, збільшення кількості учнів/студентів на 1000 осіб збільшують продуктивність праці на 104,2 грн. на особу [166]. Розроблені рівняння в освіті та охороні здоров'я (див. додаток К, табл. К.1, сценарій 2) факторних впливів на продуктивність праці у двох основних для сектору неринкових послуг видах економічної діяльності (освіта та охорона здоров'я) увійшли до другої частини (сценарію) комплексної моделі прогнозування зміни продуктивності праці у секторі неринкових послуг. Науково-методичні та економіко-математичні аспекти прогнозування показників ефективності діяльності сектору неринкових послуг поки що недостатньо розроблені. Проте на нашу думку, прогнозування продуктивності праці в охороні здоров'я і освіті повинно бути обов'язковим елементом процесу державного регулювання та прогнозування, бо

передбачає вивчення чинників, що на неї впливають, визначає загальний вектор зміни динаміки продуктивності праці у залежності від зовнішніх та внутрішніх умов та створює передумови для розробки управлінських рішень уповноваженими органами влади [161, с.150]. Як видно з вищенаведеного, продуктивність праці є складною соціально-економічною категорією, яка зазнає впливу великої множини факторів, як макро-, так і мікрорівня. Для вирішення проблеми підвищення продуктивності праці зокрема, у секторі послуг важливо одночасно врахувати всі фактори впливу від макроекономічної стабільності до демографічної ситуації, стану фінансування бюджетної сфери, рівня інноваційності та стану модернізації матеріально-технічної бази розвитку установ чи організацій певної галузі. Для прогнозування продуктивності праці у секторі неринкових послуг потрібне бачення взаємовпливу динамічних змін різноспрямованих факторів та тенденцій. Для проведення їх аналізу та прогнозування крім дослідження продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я була підготовлена комплексна економетрична модель продуктивності праці у секторі неринкових послуг у національній економіці [167; 168; 169].

Концептуальна модель прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг представлена на рис. 3.2., зокрема і алгоритм її побудови для розрахунку підвищення продуктивності праці у секторі неринкових послуг, який складається з трьох підходів (блоки моделі оцінки залежності продуктивності праці від факторів): *перший блок моделі* відображає вплив макроекономічних параметрів на продуктивність праці у секторі неринкових послуг; *другий блок моделі* відображає вплив окремих видів економічної діяльності сектору неринкових послуг (освіти та охорони здоров'я); *третій блок моделі* відображає вплив часових змін на показник продуктивності праці (часові зміни ототожнюються в узагальненому вигляді з дією агрегованого чинника науково-технічного прогресу та розвитком інновацій у галузі).

Рис. 3.2. Концептуальна модель аналізу та прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг. Джерело: розробка автора

У першому блоці моделі досліджується вплив макроекономічних параметрів на продуктивність праці у секторі неринкових послуг. В якості результативного показника (Y) використовується валова додана вартість на одного зайнятого у даному секторі, а факторами (x), що впливають на продуктивність праці у цьому секторі, виступили наступні макроекономічні показники:

- x_1 - капітальні інвестиції, млрд. грн.;
- x_2 - ВВП (у цінах попереднього року), %;
- x_3 - середньомісячна заробітна плата (номінальна);
- x_4 - кількість зайнятого населення, тис. чол.;
- x_5 - індекс споживчих цін (грудень до грудня), %;
- x_6 - зведений бюджет (доходи), млрд. грн.;
- x_7 - зведений бюджет (видатки), млрд. грн.;
- x_8 - чисельність постійного населення (на кінець року), млн. осіб.;
- x_9 - рівень безробіття (за методологією МОП), відсотків;
- x_{10} - кількість безробітних (за методологією МОП), тис. осіб;
- x_{11} - валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн.

Побудовані на даній факторній базі два багатофакторні рівняння (перший блок) залежності представлені (див. додаток К, табл. К.1, блок 1).

У другому блоці моделі як фактори впливу (x) на продуктивність праці у секторі неринкових послуг у цілому використовується продуктивність праці в «освіті» та «охороні здоров'я та надання соціальної допомоги», як найбільш типові представники «неринкових» видів діяльності, які залежать від бюджетного фінансування. Ці два показники досліджувались раніше і за результатами було побудовано два багатофакторних рівняння для представлення продуктивності праці в цих ВЕДах у залежності від галузевих факторів.

Продуктивність праці в «освіті» та «охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги» безпосередньо (на 60 відсотків – це питома вага цих ВЕДів в обсязі неринкових послуг) впливають на продуктивність праці в цілому у секторі неринкових послуг і є суттєвими факторами для зміни цього показника. Побудовано рівняння статистичної залежності між продуктивністю праці у цілому

по неринкових послугах і двох галузях цього сектору. Результат по багатofакторному рівнянню з використанням вище досліджених факторів подано у додатку (див. додаток К, табл. К.1, блок 2). Для виду діяльності освіти, що впливають на продуктивність праці у цьому секторі, виступили наступні макроекономічні показники:

x12 - заробітна плата у сфері освіти (номінальна), грн.;

x13 - якість робочої сили (кількість вчителів загальноосвітніх навчальних закладів), тис. осіб.;

x14 - загальні витрати на одного учня/студента, грн.;

x15- кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис.

x16 - кількість учнів/студентів, тис. осіб.

Для виду діяльності «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги», що впливають на продуктивність праці у цьому секторі, виступили наступні макроекономічні показники:

x17 - середньомісячна заробітна плата номінальна у цій галузі, грн.;

x18 - чисельність зайнятого населення у цій галузі, тис. осіб.;

x19 - кількість лікарняних ліжок, тис.;

x20 - загальні витрати на охорону здоров'я на особу населення, грн.

Дослідивши продуктивність праці в «Освіті» та «Охороні здоров'я та надання соціальної допомоги» можна зазначити, що вони прямо впливають на продуктивність праці у цілому у сфері неринкових послуг і є певними факторами для зміни цього показника, де:

x21 - продуктивності праці в освіті у фактичних цінах (грн./особу);

x22 - продуктивності праці в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги у фактичних цінах (грн./особу).

Третій блок моделі відображає залежність продуктивності праці від узагальненого впливу позитивних інноваційних та науково-технічних змін у галузях надання неринкових послуг через фактор часу (x_{23}). Формалізована залежність продуктивності праці від фактору часу представлена у блоці 3 (див. додаток К, табл. К.1, блок 3) [170].

Сформовані у моделі багатофакторні залежності зміни продуктивності праці від відібраних факторів дозволили систематизувати факторні впливи та визначити найбільш важливі з них. Всі фактори, які увійшли до складу рівнянь моделі мають різний кількісний вплив і різний напрямок (зростання чи зменшення) на величину продуктивності праці в секторі неринкових послуг. Ті коефіцієнти, які стоять при відповідних факторах у рівняннях, наведених у додатку А, показують, яку частку вносить даний фактор у величину продуктивності праці при даному значенні показника-фактора. Ця частка залежить, також, від самої величини показника-фактора у дослідженому році. Таким чином, внесок фактора у величину Y моделі (продуктивність праці у секторі неринкових послуг) є добутком величини показника-фактора і коефіцієнта при ньому. Для порівняння впливу на продуктивність праці з боку факторів між собою доцільно взяти один відсоток від цієї величини, тобто оцінити на скільки змінюється величина цільового показника Y (продуктивності праці в тис. грн) при зміні кожного окремого фактора X_i на один відсоток. Результати таких розрахунків наведені в таблиці 3.2. Загальна система диференціації факторів за впливом на продуктивність праці представлена у формі спеціальної рейтингової оцінки у залежності від даних стовпця 3 табл. 3.2. Величина впливу фактора на продуктивність праці оцінювалась незалежно від напрямку впливу (у бік зростання чи зменшення).

Таблиця 3.2

Рейтинг факторів за впливом на продуктивність праці

Показник-індикатор фактора	Соціально-економічний зміст процесу	Зміна продуктивності праці при зміні фактора на один відсоток	Рейтинг (місце за впливом на продуктивність праці) фактора
Кількість вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, тис. осіб.	Ресурсне забезпечення потенційної якості трудових ресурсів	39,1	7
Чисельність зайнятих в охороні здоров'я, тис. осіб.	Зростання трудового потенціалу охорони здоров'я	48,6	5
Кількість лікарняних ліжок, тис.	Зміни матеріально-технічних умов надання медичних послуг	12,2	9
Кількість учнів/ студентів, тис. осіб.	Зміни в об'єкті фінансування неринкових послуг	85,2	3

Продовж. табл. 3.2

Загальні витрати на охорону здоров'я, тис. грн. на особу	Зміни у фінансуванні медичних послуг	62,5	4
Заробітна плата в освіті (номінальна), грн	Привабливість сфери освіти, мотивація	44,3	6
Час (інноваційні зміни)	Покращення інноваційності та науково-технічні зміни в технології надання послуг	110,4	2
Кількість безробітних (за методологією МОП), тис. осіб	Зміна потреби в фінансуванні неринкових послуг	121,8	1
Середньомісячна заробітна плата номінальна в охороні здоров'я, грн.	Покращення фінансування витрат на охорону здоров'я	12,0	10
Загальні витрати на одного учня/студента, грн.	Ефективність бюджетного фінансування	17,0	8
Рівень безробіття (за методологією МОП), відс.	Покращення соціальної ситуації в країні	0,11	16
Темп зростання ВВП (у цінах попереднього року), %	Рівень ділової активності в економіці	0,80	14
Індекс споживчих цін (грудень до грудня), %	Посилення фінансової стабільності	0,34	16
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	Зростання можливостей бюджетного фінансування	1,26	11
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	Ресурсозабезпеченість розвитку національної економіки	0,20	16
Обсяг ВВП (у фактичних цінах), млрд. грн.	Обсяг національної економіки	1,23	12
Продуктивність праці в освіті	Модернізація і розвиток системи освітніх послуг	0,90	13
Продуктивність праці в охороні здоров'я та надання соціальної допомоги	Модернізація і розвиток системи медичних послуг	0,67	15
Кількість зайнятого населення, тис. осіб.	Зростання зайнятості	0,30	16
Видатки зведеного бюджету, млрд. грн.	Зростання бюджетного фінансування	0,25	16

Джерело: побудовано автором

При прогнозуванні рівня продуктивності праці варто враховувати всі різноспрямовані соціально-економічні тенденції, які однаково важливі для

забезпечення зростання ефективності праці. Так, постійне скорочення населення у цілому у країні є стійким демографічним процесом, що призведе до зменшення зайнятості в економіці України і у секторі неринкових послуг зокрема. Разом із скороченням населення зменшуватиметься чисельність отримувачів неринкових послуг, зокрема з освіти і медицини, що сприятиме зменшенню доданої вартості, яка створюється у секторі неринкових послуг. Ці взаємопов'язані тенденції впливатимуть і на чисельник, і на знаменник при розрахунку рівня продуктивності праці. Але випуск обсягів послуг крім чисельності отримувачів мають факторну залежність від обсягів бюджетного фінансування, зростання якості послуг, модернізації матеріально-технічної бази медичних та освітніх установ. Вони зростатимуть під впливом державної економічної політики і сприяти зростанню продуктивності праці. Всі ці залежності разом відображають складний природний процес підвищення продуктивності праці, який функціонує об'єктивно, постійно і постійно здійснювати вплив на певну частку продуктивності праці в усіх галузях, зокрема у секторі неринкових послуг.

Найбільший кількісний вплив на рівень продуктивності праці (за оцінками по рівнянням моделі) мають такі чинники, як чисельність безробітних, рівень інноваційності та технологій, чисельність учнів та студентів, обсяги фінансування послуг. П'ять факторів, які враховані у моделі мають незначний вплив і поєднані в таблиці рейтингом «16». Але їх сумарний спільний вплив є достатнім, щоб вони були відображені у моделі під час прогнозування продуктивності праці. Сформована економіко-математична модель продуктивності праці у секторі неринкових послуг дозволяє оцінювати динаміку продуктивності при зміні відповідних факторів впливу та прогнозувати наслідки державної економічної політики чи негативних змін в макросередовищі, в якому розвивається економіка України. На її основі розроблено прогноз продуктивності праці у секторі неринкових послуг у

залежності від конкретного сценарію розвитку національної економіки. Прогноз має декілька етапів, зокрема розроблявся експертний попередній прогноз факторів, які включені в рівняння моделі. Відповідні динамічні ряди показників-факторів представлено у таблиці 3.3, 3.4.

Для реалізації першого блоку моделі при прогнозуванні макроекономічних факторів був використаний офіційний прогноз соціально-економічного розвитку України, який готувався Кабінетом Міністрів до бюджету на 2019 р. і затверджений відповідними постановами КМУ від 01.01.2017 р. № 411 «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018-2020 роки» та КМУ № 671 від 29.07. 2020р. «Про схвалення прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки» [171].

У прогнозі враховано сформовані за післякризовий період 2016–2018 рр. тенденції із незначним покращенням у середньостроковому періоді: зростання ВВП (у порівняних цінах) із темпом у 103–104,5 % на рік; суттєве зниження інфляції до 5 % у 2023 р.; зростання частки капітальних інвестицій у ВВП з 15 % у 2019 р. до 16,1 % – у 2023 р.; повільне скорочення безробіття на 0,5 відс. пунктів за 5 років; скорочення кількості зайнятих через очікувані демографічні чинники; відносно оптимальна пропорція між обсягами ВВП і доходами бюджету (31–32 %).

Для апробаційних розрахунків продуктивності праці за першим блоком моделі (вплив макроекономічних факторів) використано макроекономічний прогноз, наведений в таблиці 3.3 (блоки 1-а та 1-б). У результаті розрахунків за рівняннями моделі для освіти і охорони здоров'я, показаних у додатку К, табл.К., розроблено прогноз показників-факторів за другим блоком моделі (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Звітні та прогнозні дані макроекономічних показників-факторів для моделі прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг до 2023 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн.	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2383,2	2983,2	3558,7	3975	3960	4325	4740	5200
Індекс ВВП (у цінах попереднього року)	104,1	105,4	100,2	100	93,4	90,2	102,3	102,5	103,3	103,2	103,8	104,1	104,3	104,5
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), відсотків	109,1	104	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105,6	105	105	105
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	181,1	-	-	267,7	219,4	273,1	359,2	448,5	578,7	624	602	666	749	842
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	20266	20324,2	20354,3	20404	18073,3	16443,2	16276,9	16156	16361	16578	16102	16092	16087	16087
Зведений бюджет (доходи), млрд. грн	314,5	398,6	445,5	442,8	456,1	652	782,9	1017	1184	1289	1236	1341	1470	1612
Зведений бюджет (видатки), млрд. грн	377,8	416,9	492,5	505,8	523,1	679,9	835,8	1057	1250	1372	1354	1471	1612	1768
Рівень безробіття (за методологією МОП), відсотків	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	9,4	9,3	9,2	9,0
Кількість безробітних (за методологією МОП), тис.	1785,6	1732,7	1657,5	1576,5	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0	1578,6	1488	1671	1650	1630	1591

Таблиця 3.4

Звітні та прогнозні дані факторних показників за другим блоком моделі прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг до 2023 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 очікук	2021 прогноз	2022 прогноз	2023 прогноз
Освіта														
Середньомісячна заробітна плата номінальна, грн.	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3184	3680	4200	4800	5350	6050	6750	7450
Кількість вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, тис. осіб.	515	509	510	508	454	444	438	437	436	446	449	451	456	459
Загальні витрати на одного учня/студента, грн	10758,0	11705,4	13512,8	14310	15547,6	15780,7	15840,5	16090	16390	16200	16280	16290	16300	16800
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис.	20,3	19,9	19,7	19,3	17,6	17,3	16,9	20,3	19,0	17,0	17,1	17,2	17,3	17,4
Кількість учнів\студентів, тис. осіб	4299	4292	4222	4204	3757	3783	3846	3905	3944	3900	3910	3930	3960	3980
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги														
Заробітна плата номінальна, грн	1624	1768	2204	2374	2463	2853	2945	3350	3760	4595,4	4961,7	5350,2	5727,6	6105
Чисельність зайнятого населення тис. осіб	1341,4	1320,8	1268,9	1256,7	1155,5	1040,7	1030,4	1040	1045	1041	1046	1049	1053	1056
Кількість лікарняних ліжок, тис.	429	412	404	398	336	333	315	306	300	295	293	288	270	265
Загальні витрати на охорону здоров'я на особу населення, грн.	1850,3	2099	2391,7	2548,2	2743	3630	3721	4240	4700	4580	4600	4700	4750	4850

Таблиця 3.5

Прогноз продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я як факторів за другим блоком моделі до 2023 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 очік	2020 очік.	2021 прогноз	2022 прогноз	2023 прогноз
Продуктивність праці в освіті у фактичних цінах, грн./особу	31666	35394	41898	46121	47911	55314	64805	93588	110741	129157	150062	174330	202133	233464
Продуктивність праці в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги у фактичних цінах, грн./особу	28742	31689	38801	38392	40200	49467	55829	75118	87602	100576	114931	131452	150450	172190

Як видно з табл. 3.5, прогнольні обсяги продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я використовуються як прогнольні фактори для розрахунку продуктивності праці сектору неринкових послуг (другий блок моделі). Прогноз продуктивності праці у секторі неринкових послуг за трьома блоками та усереднений прогноз представлено в таблицях 3.6 та 3.7 та рис. 3.3–3.6.

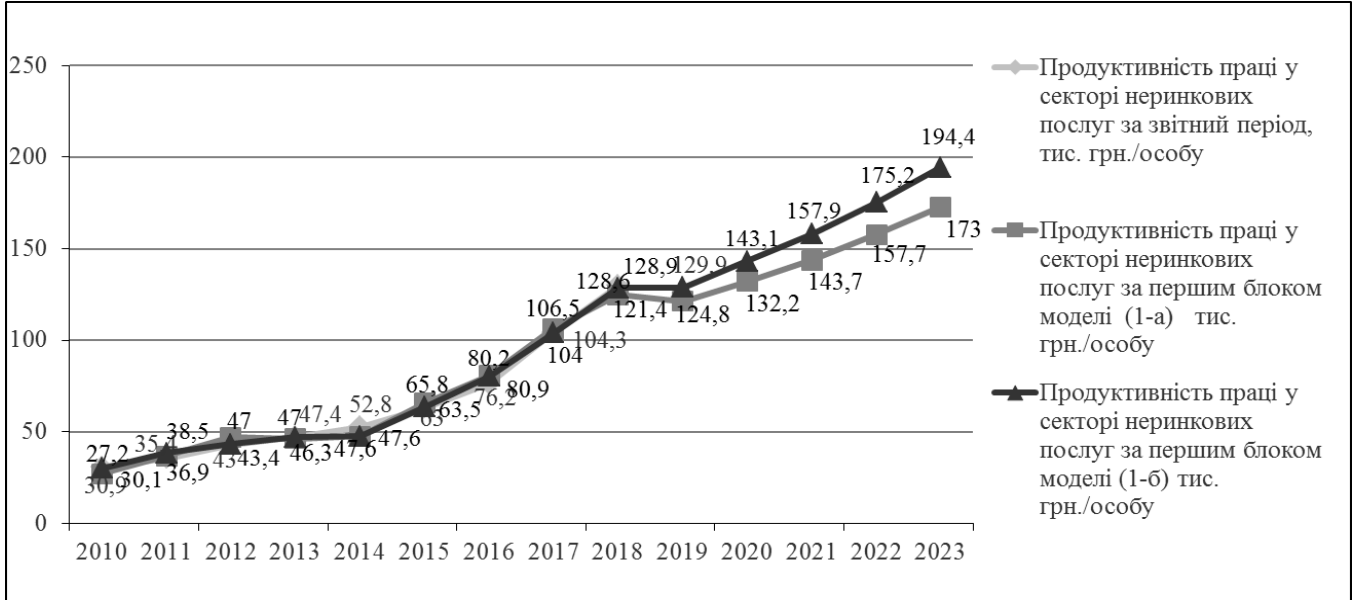
Таблиця 3.6

Прогноз продуктивності праці в секторі неринкових послуг за трьома блоками до 2023 рр.

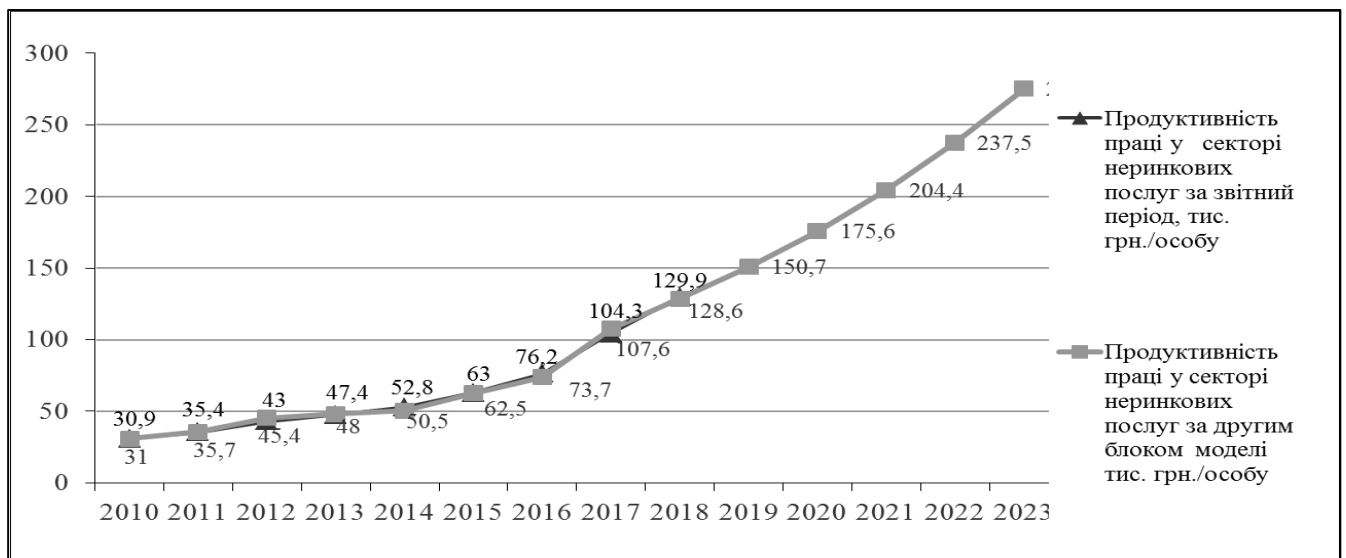
	Продуктивність праці за звітний період тис. грн./особу	Продуктивність праці у секторі за першим блоком (1-а та 1-б) моделі тис. грн./особу		Коефіцієнт відхилення		Продуктивність праці за другим блоком моделі, тис. грн./особу	Коефіцієнт відхилення	Продуктивність праці за третім блоком моделі, тис. грн./особу	Коефіцієнт відхилення
2010	30,9	27,2	30,1	0,12	0,03	31,0	0,00	19,1	0,38
2011	35,4	36,9	38,5	-0,04	-0,09	35,7	-0,01	30,5	0,14
2012	43	47,0	43,4	-0,10	-0,01	45,4	-0,06	41,9	0,02
2013	47,4	46,3	47,0	0,02	0,01	48,0	-0,01	53,4	-0,13
2014	52,8	47,6	47,6	0,10	0,10	50,5	0,04	64,8	-0,23
2015	63	65,8	63,5	-0,04	-0,01	62,5	0,01	76,2	-0,21
2016	76,2	80,9	80,2	-0,06	-0,05	73,7	0,03	87,6	-0,15
2017	104,3	106,5	104,0	-0,02	0,003	107,6	-0,03	99,0	0,05
2018	129,9	124,8	128,6	0,04	0,01	128,6	0,01	110,4	0,15
2019	-	121,4	128,9	-	-	150,7	-	121,8	-
2020	-	132,2	143,1	-	-	175,6	-	133,2	-
2021	-	143,7	157,9	-	-	204,4	-	144,6	-
2022	-	157,7	175,2	-	-	237,5	-	156,1	-
2023	-	173,0	194,4	-	-	275,0	-	167,5	-

На основі аналізу величини відхилень фактичного тренду продуктивності праці за звітний період (2010–2018 рр.) та розрахованих трендів за різними блоками моделі виявлено, що найбільші похибки мають розрахунки за блоком 3. Потім аналізуються похибки за блоком 1-а, 1-б і 2. Найменші відхилення мають розрахунки здійснені за блоком 2 (на основі врахування впливу продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я). Відповідно, пропорційно похибці за блоками вони мають обернено пропорційну питому вагу при їх зведенні в один прогноз продуктивності праці у секторі неринкових послуг (відповідно до блоків це

зважуючі коефіцієнти - 0,252, 0,222, 0,330 та 0,175). Загальний прогноз, показаний на рис. 3.6 побудовано, як середньозважену величину з прогнозних розрахунків за блоками моделі.

Рис. 3.3. Прогноз продуктивності праці до 2023 року в секторі неринкових послуг за першим блоком моделі, у поточних цінах

Рис. 3.4. Прогноз продуктивності праці до 2023 року в секторі неринкових послуг за другим блоком моделі, у поточних цінах

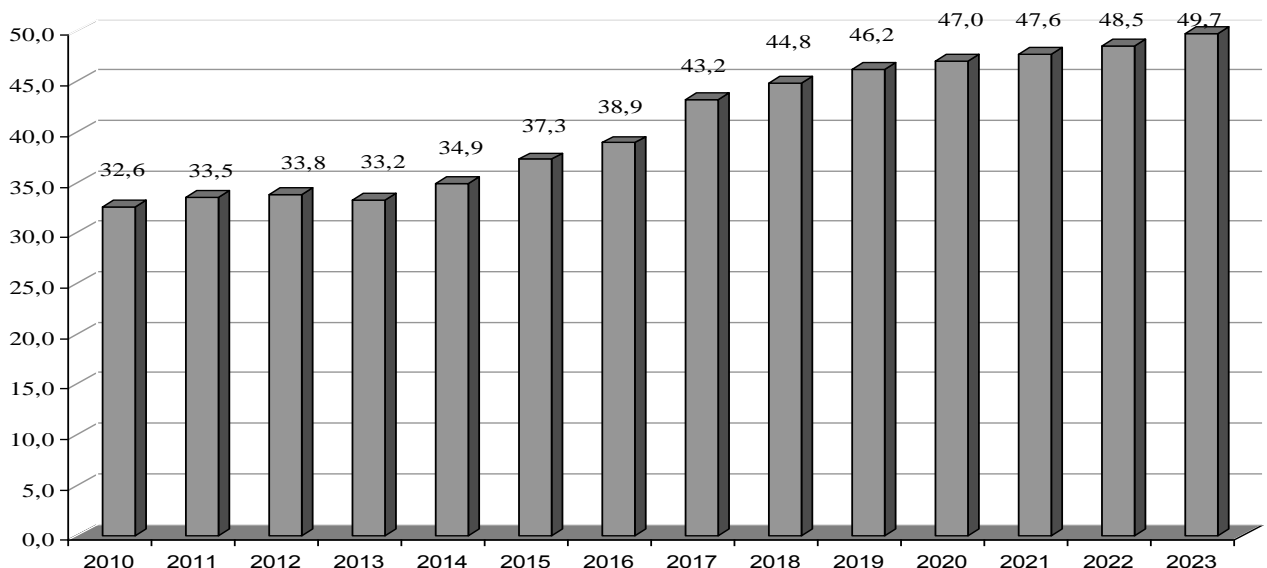

Продовж. табл. 3.7

2013р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	47,4
2014р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	52,8
2015р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	63,0
2016р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	76,2
2017р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	104,3
2018р. звіт	-	-	-	-	-	-	-	-	129,9
2019р. очік.	-	-	21,0	38,5	-	69,8	-	7,80	137,11
2020р. очік	-	-	22,9	42,8	-	81,3	-	8,52	155,49
2021р. прогноз	-	-	24,9	47,2	-	94,6	-	9,25	175,96
2022р. прогноз	-	-	27,3	52,4	-	110,0	-	9,99	199,62
2023р. прогноз	-	-	29,9	58,1	-	127,3	-	10,72	226,10

З даних таблиць 3.6 та 3.7 видно, що різні рівняння моделі по-різному відображають тенденцію зміни продуктивності праці у середньостроковому періоді. Більш оптимістичний прогноз отримано за другим блоком, що відображає макроекономічний вплив.

Рис. 3.6. Узагальнений середньозважений прогноз до 2023 року продуктивності праці в секторі неринкових послуг у економіці України, розрахований за трьома блоками з врахуванням індексу споживчих цін, тис.грн.

Більш песимістичні виявилися тенденції, розраховані за третім блоком (прогноз за фактором часу, що враховує науково-технічні та інноваційні тренди в секторі неринкових послуг), що пояснюється загальною низькою інноваційністю української економіки та відповідним низьким впливом цього чинника у секторі неринкових послуг.

Найбільш усереднені та близькі значення прогнозного обсягу продуктивності праці маємо за першим рівнянням першого блоку та другого блоку моделі. І загальний усереднений прогноз продуктивності праці в досліджуваному секторі близький до тренду продуктивності праці, розрахованим за другим блоком моделі. Рівняння моделі дозволяють прогнозувати обсяги продуктивності праці у фактично діючих цінах.

Для перерахунку цих показників у порівнянні ціни, використовується дефлятор на рівні індексу споживчих цін. При сценарних умовах, закладених у розроблений прогноз, зростання обсягів продуктивності праці щорічно зростатиме від очікуваних 2,0 % у 2019 році до 3,5 % – у 2023 р.

Даний методичний підхід може використовуватись у різних варіантах розвитку подій і процесів в економіці, що можуть бути пов'язані зі світовими кризами та кризами, що пов'язані, наприклад, з викликами та загрозами у зв'язку із поширенням у світі та на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19.

Апробаційні прогнозні розрахунки показали, що з урахуванням існуючих припущень, тенденцій і використаних в моделі факторів, темпи зростання сектору неринкових послуг суттєво відставатимуть від зростання економіки у цілому.

Для вирівнювання цих темпів слід передбачити підвищення питомої ваги бюджетного фінансування у розвиток освіти та охорони здоров'я та досягти вищого рівня реформування бюджетної сфери.

За нашими експертними оцінками загальний рівень комерціалізації галузей сектору неринкових послуг зростатиме повільно і його вплив у середньостроковій перспективі на продуктивність праці буде несуттєвим.

3.3. Напрями державної підтримки процесів зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг

Продуктивність праці як обсяг галузевого ВВП на одного зайнятого залежить від приросту обсягів послуг і зменшення чисельності зайнятих у цій галузі. В останні роки у секторі неринкових послуг активно здійснюється політика «оптимізації» зайнятості через переформатування, укрупнення мережі бюджетних установ освіти і охорони здоров'я, особливо в сільській місцевості. У результаті, саме через зменшення чисельності зайнятих при стабільних обсягах фінансування неринкових послуг зростала продуктивність праці у цих галузях. Сектор неринкових послуг, особливо освіта та охорона здоров'я, значною мірою фінансуються державою і тому залежать від можливостей державного бюджету. Але система використання цих коштів, організація їх міжрегіонального розподілу, зокрема на сільські і міські території, організація їх раціонального і ефективного використання є частиною державної бюджетної політики. Водночас ефективність розподілу коштів є бюджетною проблемою, а ефективність їх цільового використання є функцією «галузевих міністерств» освіти і охорони здоров'я. На жаль, проблеми існують на всіх згаданих рівнях управління національною економікою та сектором неринкових послуг.

Слід виділити макро- і мікрорівень управління продуктивністю праці. На макрорівні формуються умови макроекономічної стабільності, які забезпечують зростання ВВП країни і, відповідно, доходів бюджету, цінових пропорцій, валютного курсу гривні (матеріальна база сектору неринкових послуг значною мірою формується за рахунок імпорту товарів і послуг), зайнятість населення економічною діяльністю (і безробіття як пов'язаний процес), доходів населення (які формують попит на неринкові послуги). На мікрорівні (діяльність установ та організацій, які надають освітні та медичні послуги) формується безпосередньо пропозиція неринкових послуг, їх якість і умови доступу до їх ринку (черги, конкурси, загальнонаціональні сертифікації і тестування і т.д.). І на макро- і на мікрорівні роль державних органів влади є вирішальною і тому вимагає

максимальних результатів при наявних обсягах бюджетного фінансування.

Чинники, що впливають на продуктивність праці в процесі прогнозування на середньострокову перспективу поділяються на дві групи прямого та опосередкованого впливу:

прямого впливу: обсяг ВВП (темп зростання ВВП); чисельність населення (демографічна структура населення); доходи бюджету; питома вага видатків бюджету у фінансуванні сектору неринкових послуг;

опосередкованого впливу: індекс споживчих цін; рівень безробіття; доходи населення; пенсійна система (обсяги бюджетних коштів в доходах пенсійного фонду, пенсійний вік).

Як було зазначено вище, продуктивність праці у секторі неринкових послуг розраховується як співвідношення випуску послуг (які через їх неринкові форми залежать від бюджетного фінансування) і чисельності зайнятих у цьому секторі. Чисельник цього показника залежить від потреби у послугах (найчастіше це демографічний фактор і демографічна структура населення та стан здоров'я населення) і бюджетних можливостей фінансування неринкових послуг. Знаменник показника продуктивності праці є чисельністю зайнятих в даних видах економічної діяльності, яка залежить від матеріально-технічної оснащеності установ, які надають неринкові послуги населенню, і кваліфікації і підготовленості працівників до якісної та інтенсивної роботи.

Чим більш інтенсивним макроекономічне зростання національної економіки тим більшими можуть бути обсяги фінансування сектору неринкових послуг і тим більші будуть їх обсяги і продуктивність праці в цих видах діяльності, зокрема, в охороні здоров'я й освіті. Зовнішні фактори впливають на продуктивність праці у секторі послуг за допомогою змін, що відбуваються в житті суспільства, і мають неоднакову значимість для різних елементів системи. А внутрішні фактори, що впливають на продуктивність праці – це ключові явища й тенденції, що проявляються безпосередньо в секторі її формування.

У процесі побудови прогнозів чинники доцільно поділити на цільові (показники соціальної і економічної ефективності функціонування соціально-

економічного потенціалу як системи) і фактори-індикатори (показники соціальної та екологічної напруги, рівень життя населення).

Види економічної діяльності, пов'язані з неринковими послугами знаходяться у прямій залежності від ефективності діяльності органів виконавчої влади за прогностичний період. Основні чинники розвитку сектору неринкових послуг залежать від уповноважених державних органах влади поділяються на такі групи:

- обсяги бюджетного фінансування (на охорону здоров'я, освіту, оборону, державне управління, мистецтво, спорт і т.д.);

- раціональне використання бюджетних коштів для розвитку певного виду економічної діяльності;

- розвиток ринку «не бюджетних» послуг, які функціонують на основі механізмів прибутковості, вищої якості і, відповідно, мають ринковий попит і не потребують бюджетної підтримки.

У кожному з цих напрямів діють певні засади державної економічної політики розвитку сектору неринкових послуг. Бюджетне фінансування залежить від можливостей державного бюджету і знаходиться під впливом макроекономічних чинників: фінансова стабільність, темп економічного зростання, потреба в обслуговуванні державного боргу, фінансова спроможність населення (доходи і структура витрат домашніх господарств). Чим ефективніше розвивається економіка, тим більше коштів в бюджеті і більша спроможність держави забезпечувати потреби населення в освіті, медицині, спорті, мистецтві, оборонній і правоохоронній діяльності через бюджетне фінансування видатки. Збалансована макроекономічна політика і стимулювання високих темпів зростання ВВП є головними державними регуляторами розвитку сектору неринкових послуг у першому аспекті з трьох вищезазначених.

Одним з основних факторів розвитку неринкових послуг є державна демографічна політика. Всі види неринкових послуг, крім державного управління і оборони, орієнтовані на обслуговування населення і залежать від його кількості і структури. У цьому сегменті політика сприяння продуктивній діяльності сектору неринкових послуг прямо поєднується з державною соціальною політикою,

зокрема щодо стимулювання народжуваності, зменшення смертності, подовження середнього віку життя населення, покращення житлових умов, боротьби з безробіттям, особливо серед молоді, зростання середньої заробітної плати [172].

Все більш актуальною стає протидія трудовій еміграції населення. Поки що, крім потенційної потреби у підвищенні заробітних плат в Україні по відношенню до заробітної плати в Польщі, Чехії, Словаччині (які конкурують за українського трудового мігранта), інші регулятори гальмування виїзду трудових мігрантів не враховуються. Але зростання заробітної плати (особливо в валютному еквіваленті) є довгостроковою метою на 10–15 років і залежить від темпів економічного зростання ВВП України. Для конкурентного вирівнювання оплати праці в Україні і Польщі на 15 років вперед потрібне перевищення темпів зростання ВВП в Україні у 3–3,5 рази, це 9–10 % зростання ВВП України щорічно. За умови, що Уряд запобігатиме економічним кризам та різким девальваціям національної валюти, які мали місце у 2009, 2014–2015 рр.

Щодо залежності розвитку сектору неринкових послуг від кількості населення є протиріччя, яке слід враховувати при формуванні державної політики у цій галузі. Результативність діяльності сектору неринкових послуг залежить від обсягів фінансування (ринкового чи бюджетного) і кількості отримувачів цих послуг, тобто населення. Чим меншою буде кількість отримувачів послуг, тим більше кількісні і якісніші послуги освіти чи медичних послуг отримує одна особа, і тим меншим буде навантаження на бюджет відповідних витрат. Зрозуміло, що це недержавний підхід до фінансування сектору неринкових послуг, але певний суб'єктивний вплив на організацію фінансування і діяльності бюджетних установ в перспективі може мати, і його треба враховувати при розгляді другої групи регуляторного механізму державної політики — раціонального використання бюджетних коштів для розвитку установ системи освіти і медицини. Ці напрями державної політики такі [173]:

- система підготовки кадрів;
- система постійного підвищення кваліфікації працівників;
- оплата праці (загальний рівень, стимулювання якісної та продуктивної праці);

- сучасний менеджмент персоналу;
- сучасні технології надання послуг та рівень інноваційності;
- матеріально-технічна база та постійні процеси модернізації;
- підтримка послуг науково-дослідними та проектно-конструкторськими роботами;
- організація роботи науково-дослідної мережі підтримки освіти та охорони здоров'я.

Практично, метою державної політики при безпосередній організації роботи освітніх і медичних бюджетних установ є доведення управління бюджетними установами до рівня аналогічних комерційних установ, які працюють на ринкових засадах. Необхідно розробити систему показників моніторингу роботи державних установ у секторі неринкових послуг щодо обсягів та якості наданих послуг на одного отримувача, одного працюючого в установі та одну грошову одиницю бюджетних витрат. Необхідне введення оцінки рівня інноваційності, впровадження нових технологій, нових методик лікування, профілактики і т. д. Стратегічною (довгостроковою) метою розвитку сектору неринкових послуг має бути зростання частки послуг, які надаються на ринкових засадах (на 1-2 відс. пункти на рік), але процес має бути поступовим і без втрати якості і кількості послуг, особливо щодо незахищених прошарків населення. Рівень охоплення (доступу) населення послугами освіти та медицини має бути особливо важливим показником державного моніторингу неринкових послуг. Серед інших напрямів державної політики дерегуляції і заохочення високоякісної підприємницької діяльності у цьому сегменті управління неринковими послугами треба відмітити:

- зменшення бар'єрів для виходу на ринок освітніх і медичних послуг;
- державний нагляд за рівнем якості медичних і освітніх послуг недержавними установами;
- залучення нових джерел фінансування установ неринкових послуг: розвиток засад страхової медицини, опрацювання форм поєднання бюджетного та комерційного фінансування державних установ у цьому секторі;
- організація імпорту науково-технічної продукції в освіті та медицині для

впровадження в українських установах і закладах;

- організація закладів для надання (в окремих випадках відсутності в Україні певної послуги) в Україні послуг (особливо медичних), які надавалися тільки за кордоном [170, 202].

Моделювання продуктивності праці у секторі неринкових послуг дає можливість оцінити поточний стан і тенденції зміни, а також приймати обґрунтовані управлінські рішення в даному секторі з метою ефективного використання матеріальних і людських ресурсів, забезпечує вибір стратегії регулювання у державному управлінні, освіті, охороні здоров'я, що дозволяє враховувати сценарні варіанти розвитку подій в перспективі: макроекономічну динаміку, політичну ситуацію, заходи реформування соціальної сфери.

Реалізація прогнозу продуктивності праці у секторі неринкових послуг у 2019–2023 рр. потребує виконання низки заходів державного регулювання та проведення реформ в усіх галузях неринкових послуг, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я, державного управління [173]. Сценарною передумовою, представленого у розділі 3.2, прогнозу є нестійкість економічного зростання в Україні. Протягом періоду незалежності країни не були створені інститути сучасної ринкової економіки, здатні забезпечити стале економічне зростання. Наявність таких вад економічних відносин, як неналежний рівень захисту прав власності, монополізація ринків, нерівні «правила гри» в економіці, її сировинний характер та низький рівень інвестицій у створення нових виробничих потужностей дає змогу констатувати наявність системної кризи існуючої економічної моделі розвитку країни, низької ефективності бюджетних видатків для розвитку економіки, що особливо спостерігається у секторі неринкових послуг.

Перед Урядом України стоїть виклик здійснення очікувань громадян у створенні дієздатної ринкової економіки, ефективної системи фінансування бюджетної сфери, поліпшенні якості життя в Україні вже у середньостроковій перспективі. Середньостроковий план сфокусовано на поліпшенні всіх аспектів життя громадян шляхом досягнення: економічного зростання; ефективного врядування; розвитку людського капіталу; верховенства права і мінімізації

корупції; безпеки та обороноздатності. Економічне зростання передбачає створення сприятливого інвестиційного клімату та утримання макроекономічної стабільності шляхом продовження фіскальної консолідації. У результаті буде забезпечено створення нових робочих місць, підвищення доходів і зниження рівня бідності. Ефективне врядування передбачає проведення реформи державного управління, децентралізації і реформи державних фінансів, спрямованих на підвищення якості публічних послуг і рівня контролю суспільства над державними коштами [174]. Одним з основних завдань економічного зростання є розвиток людського капіталу шляхом проведення реформи системи охорони здоров'я, освіти, розвитку культури і спорту з метою зростання продуктивності праці в цілому, що дозволить забезпечити поліпшення якості життя.

Наприклад, в охороні здоров'я варто передбачити впровадження заходів, що сприятимуть забезпеченню громадянам України доступ до європейського рівня медичного обслуговування шляхом переходу системи охорони здоров'я України до фінансування на основі моделі обов'язкового державного медичного страхування громадян з використанням для цього коштів, акумульованих у державному бюджеті (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Основні завдання медичної реформи в Україні

№ п/п	Завдання реформи	Шляхи і способи розв'язання проблем
1.	Впровадження державного гарантованого пакета медичної допомоги	Держава бере на себе чіткі зобов'язання щодо фінансування медичних послуг. Вартість відповідних послуг буде повністю «покрита» через систему державного солідарного медичного страхування. Самостійно пацієнтам доведеться сплачувати за такі послуги, як неекстрена стоматологія, звернення до лікаря без направлення, естетичну медицину тощо.
2.	Єдиний національний закупник медичних послуг	Національна служба здоров'я України (НСЗУ) – в інтересах пацієнта оплачуватиме надані медичні послуги (коштом Державного бюджету в межах програми медичних гарантій). Тобто послугу отримуватиме пацієнт, а платитиме медичному закладу за неї держава. Вартість послуг визначатиметься на основі єдиних національних базових тарифів та вимог до якості.
3.	Запровадження принципу «гроші ходять за пацієнтом»	Медичні заклади мають перетворитися на автономні суб'єкти господарської діяльності, що отримуватимуть оплату за результатами своєї діяльності, тобто за фактично надану ними пацієнтам медичну допомогу.

Продовж. табл. 3.8

4.	Автономізація постачальників медичної допомоги	Відносини між медичним закладом (постачальником послуг) та розпорядником бюджетних коштів – НСЗУ (замовником послуг) будуть регулюватимуться договорами про медичне обслуговування населення з чітко визначеними параметрами фінансування результату.
5.	Запровадження системи e-Health	Всю медичну документацію буде переведено в електронний вигляд.
6.	Програма «Доступні ліки»	Пацієнти, які страждають на серцево-судинні захворювання, діабет II типу чи бронхіальну астму, можуть отримати препарати безкоштовно або з незначною доплатою. Для цього потрібно звернутися до лікаря за рецептом, а потім отримати препарати в аптеці, що долучилася до програми.
7.	Прозора та ефективна закупівля ліків	Однією з важливих складових медичної реформи є оптимізація процесу закупівлі ліків. На черзі – створення сучасної національної системи закупівель.
8.	Створення нових можливостей для здійснення місцевою владою повноважень у сфері охорони здоров'я	За новою моделлю, з національного рівня фінансуватиметься програма медичних гарантій, тоді як кошти місцевих бюджетів будуть спрямовані на забезпечення роботи системи, а також на запровадження місцевих програм.

Джерело: складено за [151]

У табл. 3.9 продемонстровано очікувані результати запровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я.

Таблиця 3.9

Очікувані результати запровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я

Показники	2015	2017	2018	2019	2020
Середня тривалість госпіталізації, днів	11,2	11	10,5	9,5	9,2
Рівень госпіталізації пацієнтів із серцево-судинними захворюваннями (випадків на 1000 населення)	36,2	36	35	33	30
Лікарі первинної ланки, що надають послуги первинної медичної допомоги згідно з договорами, укладеними із населенням, осіб	-	7000	10 000	15 000	20 000

Джерело: наведено за [151]

Модель фінансування охорони здоров'я буде містити впровадження державного гарантованого пакету медичної допомоги, створення єдиного

національного замовника медичних послуг, автономізацію постачальників медичної допомоги, нові методи оплати та нову систему управління якістю послуг, що сприятиме впровадженню державного механізму впливу на процеси зростання продуктивності праці як в самій галузі, секторі неринкових послуг, так і загалом в економіці.

Основним напрямом державного регулювання охорони здоров'я має бути вдосконалення наявної системи забезпечення фінансовими ресурсами галузі та пошук додаткових джерел фінансування у вигляді добровільного медичного страхування та лікарняних кас. Розвиток системи медичного страхування сприятиме залученню додаткових джерел фінансування медичної галузі, внаслідок чого зростатиме її обсяг послуг і додана вартість у розрахунку на одного зайнятого в секторі.

Виокремлено основні напрями реформування освіти і охорони здоров'я.

До основних напрямів реформування освіти варто віднести:

1. Розвиток дослідницької та інноваційної інфраструктури закладів вищої освіти:

- а) забезпечення віддаленого доступу до міжнародних наукометричних баз, зокрема Scopus, Thompson Reuters, The European Reference Index for the Humanities and the Social Science, математичних баз тощо, а також до провідних бібліотек;
- б) модернізація наукової та науково-технічної інфраструктури системи вищої освіти, зокрема – створення центрів колективного користування науковим і інноваційно-виробничим обладнанням.

2. Модернізація змісту вищої освіти на основі вітчизняних і зарубіжних досліджень і розробок:

- а) заохочення застосування методів викладання на основі досліджень і розробок (використання індивідуальної та/або групової дослідницької, проектної, творчої роботи; контрольованої самостійної роботи);
- б) залучення дослідників до розроблення освітніх програм;
- в) залучення здобувачів вищої освіти до досліджень та розробок.

3. Реалізацію структурованих докторських програм відповідно до кращих вітчизняних і європейських практик.

4. Забезпечення умов для ефективної реалізації зв'язку «вища освіта – дослідження – інновації»: а) створення організаційно-фінансових умов для залучення в університети приватних інвестицій через зміни до Податкового, Митного, Бюджетного кодексів; б) сприяння ЗВО у комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок, внесення відповідних змін до законодавства; в) реалізація спільних дослідницьких програм і проектів ЗВО та наукових установ.

Окрім цього враховано ключові подальші дії Уряду у середньостроковій перспективі:

- апробація процедури сертифікації вчителів, спрямованої на впровадження сучасних форм та засобів мотивації педагогічних працівників до професійного розвитку;
- забезпечення здобувачів освіти електронними освітніми ресурсами;
- утворення сучасних навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням із залученням інвестицій роботодавців та за рахунок коштів державного бюджету;
- нормативно-правове забезпечення створення та функціонування центрів професійної досконалості, створення умов для поширення дуальної форми здобуття освіти;
- запровадження нового змісту підготовки фахівців з вищою освітою, що відповідає вимогам ринку праці (оновлення стандартів вищої освіти);
- надання методичної допомоги місцевим органам управління освітою у процесі оптимізації мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти;
- модернізація матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку вчителів [156; 157].

Щодо конкретних напрямів зростання продуктивності праці в освіті у перспективі, то потрібно враховувати зростання результату та зниження або оптимізації витрат в цій галузі. Щодо цілей зростання продуктивності праці як в освіті, так і в охороні здоров'я в перспективі, то потрібно враховувати зростання результату та зниження або оптимізації витрат в цих галузях і це варто враховувати при побудові прогнозів секторів національної економіки (рис. 3.7):

Рис. 3.7 Основні напрями зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг

У процесі обґрунтування прогнозу щодо динаміки зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг автором розроблено уніфіковані напрями зростання продуктивності праці, які систематизовано і містять у собі зростання результатів виробництва послуг та скорочення витрат праці, підвищення ефективності витрат капіталу та інших ресурсів, до яких відносимо раціоналізацію структури сектору неринкових послуг (реформування і децентралізація у державному секторі; розвиток дослідницької та інноваційної інфраструктури закладів вищої освіти, медичних діагностичних центрів та лабораторій; створення фонду капітальних видатків на придбання або створення основних засобів, навчального, лабораторного, виробничого обладнання, капітальне будівництво, ремонт, реконструкцію та реставрацію приміщень, будівель, споруд (евдамент);

економію проміжних витрат, яка включає: енерго- та матеріалозберігання (скорочення по відношенню до одиниці випуску); раціональне використання послуг та інформаційних ресурсів в процесі надання освітніх та медичних послуг, облік вторинних матеріальних ресурсів);

підвищення ефективності витрат ресурсу праці (підвищення освітнього і професійного рівня; раціональне використання робочого часу; вдосконалення освітньо-кваліфікаційної структури зайнятих; мотивація і стимулювання праці, ліцензування діяльності працівників);

підвищення ефективності витрат ресурсу капіталу (підвищення рівня капіталоозброєності; оновлення основних засобів, підвищення продуктивності капіталу і капіталоємності);

підвищення ефективності витрат природних ресурсів (води, землі) та щодо охорони навколишнього середовища.

Одним із механізмів, що дозволить реалізувати механізм державного впливу на процеси зростання продуктивності праці у секторі неринкових послуг є впровадження механізму державно-приватного партнерства, який розглядається як один з альтернативних способів реформування як в освіті, так і в охороні здоров'я.

Державно-приватне партнерство (ДПП) в Україні має стати каталізатором активності, тим аттрактором (за термінологією теорії синергізму) утворення партнерських структур, що сприятиме інвестуванню соціального сектору.

У межах виконання Плану дій щодо поглиблення співробітництва між Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Урядом України, розробленого з метою реалізації заходів, передбачених Меморандумом про взаєморозуміння між Організацією економічного співробітництва та розвитку і Урядом України щодо поглиблення співробітництва від 07.10.2014, здійснюються заходи щодо приєднання України до Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 130-р схвалено проект Угоди (у формі обміну листами) між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо приєднання до Декларації про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства, відповідних Рекомендацій та процедурних Рішень Ради Організації економічного співробітництва та розвитку.

У 2017 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України було підписано Угоду (у формі обміну листами) між Урядом України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо приєднання до Декларації про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства. Приєднання України до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства та набуття членства в Інвестиційному комітеті ОЕСР надасть такі суттєві переваги для країни і державному сектору в тому числі, а саме: свідчитиме про запровадження Україною міжнародних стандартів здійснення інвестиційної діяльності; сприятиме залученню прямих іноземних інвестицій шляхом усунення обмежень щодо секторів, в яких іноземне інвестування заборонено; сприятиме поліпшенню конкурентного середовища та впливу на впровадження та розповсюдження інновацій; сприятиме реалізації принципів та стандартів соціальної відповідальності бізнесу згідно з керівними принципами ОЕСР щодо ведення відповідального бізнесу [176].

Для розвитку державно-приватного партнерства у освіті, необхідно: врегулювання застосування законодавчих норм, які регламентують діяльність

державно-приватного партнерства (ДПП); розробка та впровадження концепції реалізації проектів ДПП; визначення секторів системи освіти і науки, які мають найвищий потенціал до реалізації проекту ДПП, а також найбільше потребують інноваційно-інвестиційних ресурсів; визначення можливості створення різних форм ДПП – договірних, інституційних та суспільної взаємодії; запровадження типових договорів ДПП; розробка методичних рекомендацій щодо вибору та використання різних фінансових моделей реалізації проектів ДПП, прийнятних для освіти і науки; узгодження практики бюджетного планування з механізмом надання державної підтримки за договорами ДПП, з подальшим їх урахуванням у процесі середньострокового бюджетного планування і соціально-економічного прогнозування; відображення загальних напрямів і сфери ДПП, види і обсяги освітніх послуг, які будуть надаватися у вигляді ДПП, передбачувані форми партнерств; пріоритетність інтересів держави, ефективний розподіл ризиків між сторонами, політична підтримка держави, партнерський, рівноправний і транспарентний характер відносин; економічна (соціальна) ефективність реалізації проектів ДПП [176, с. 87]. У сукупності ці заходи сприятимуть підвищенню ефективності діяльності сектору неринкових послуг і економіки у цілому і продуктивності праці, зокрема.

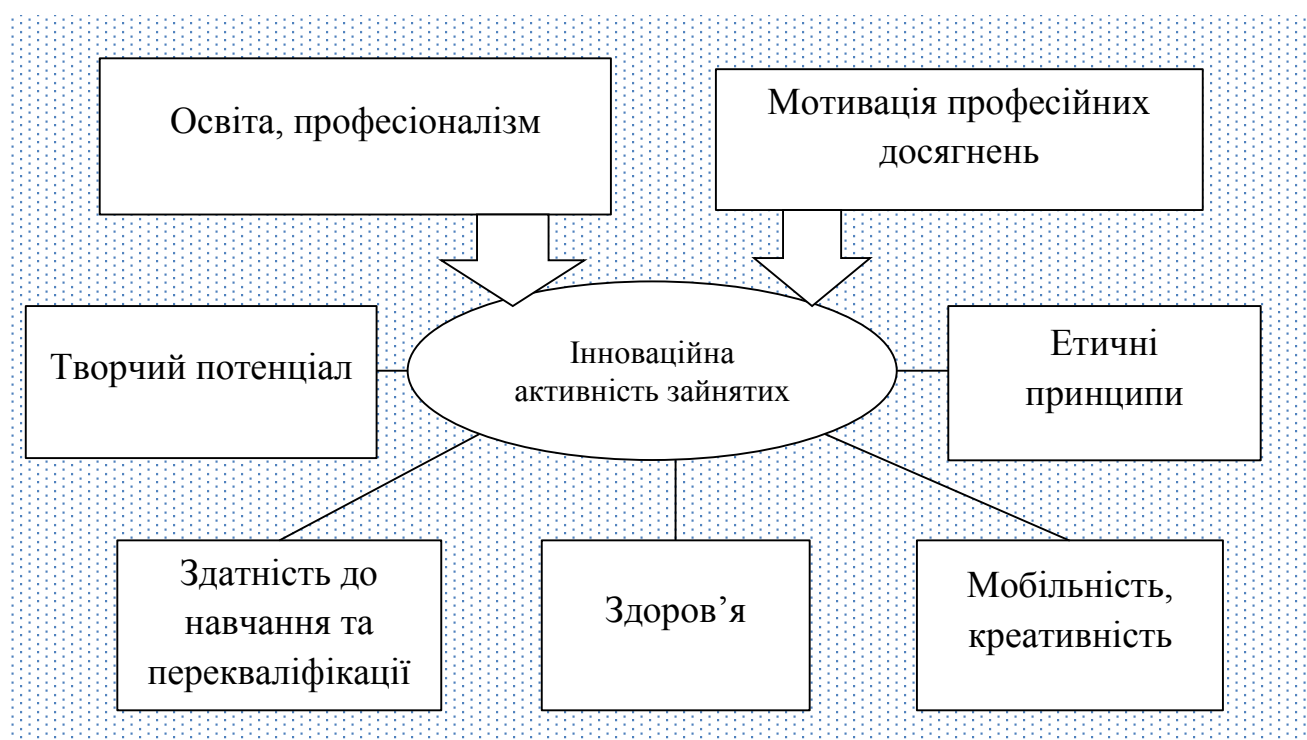
Українська система охорони здоров'я має низький рівень фінансового і матеріального забезпечення, технічно відсталу інфраструктуру, недосконалий менеджмент, потребує значних фінансових вкладень і застосування інноваційних управлінських і медичних технологій, які держава через кризу та обмежений державний бюджет не здатна забезпечити. Тож впровадження механізму державно-приватного партнерства, який розглядається як один з альтернативних способів реформування вітчизняної системи охорони здоров'я, має можливість стати потужним інструментом оновлення медицини об'єднавши можливості держави з інвестиційними ресурсами приватного сектору [177].

До основних напрямів вдосконалення кадрової політики у секторі неринкових послуг варто віднести: стимулювання розвитку інноваційного потенціалу працівників (рис. 3.8);

навчання і мотивація працівників повинні бути спрямовані на формування активного і кваліфікованого персоналу, який поряд з матеріальною базою і організацією робіт є одним з основних чинників продуктивності праці та якості послуг;

підвищення соціального статусу педагогічних працівників (підтримка соціальної стабільності та соціального діалогу у суспільстві шляхом налагодження ефективної співпраці роботодавців та їх об'єднань, органів державної влади й місцевого самоврядування, профспілкових об'єднань працівників та інших сторін);

Рис. 3.8. Чинники впливу на інноваційну активність працівників в секторі неринкових послуг

Джерело: наведено за [178]

вдосконалення механізмів оплати праці працівників, залучення у сфері висококваліфікованих фахівців (створення ефективних механізмів забезпечення диференціації в оплаті праці залежно від освітньо-професійних характеристик працівників, посилення обґрунтованої диференціації в оплаті фізичної і розумової праці [79].

Кваліфікація працівників повинна бути достатньою для адаптації до впровадження технологічних інновацій, які безпосередньо впливають на економію витрат, сприяють підвищенню продуктивності праці і якості надання лікувальних і освітніх послуг. Створення технологічних інновацій безпосередньо сприяє вдосконаленню організації праці працівників. Працюючи над вдосконаленням елементів системи організації праці, з одного боку, можна домогтися зниження ризиків і усунення проблем, що виникають в процесі надання послуг. З іншого боку, проводячи вдосконалення елементів системи організації праці відповідно до вимог гуманістичного підходу, можна створити високий рівень якості трудового життя працівників [179, с. 162–164].

На прискорення зростання продуктивності праці великий вплив можуть надати організаційні інновації. Як правило, вони включають використання окремої управлінської технології, реалізації комплексу різнорідних заходів або кластера або системи пов'язаних управлінських практик. У практиці порівняльних емпіричних досліджень останнього десятиліття, що проводяться за кордоном, масштаби впровадження організаційно-управлінських інновацій і ступінь освоєння управлінцями можливостей, закладених в кожному інструменті, вважаються найважливішими індикаторами якості управління, значимо впливає на показники ефективності підприємств, організацій та установ. Цей підхід, розроблений дослідниками Лондонською школою економіки спільно з компанією Маккінзі, був успішно реалізований в масштабних міжнародних порівняльних дослідженнях в країнах з різним рівнем економічного розвитку [180, с. 147–150]. У 2009 р. він вперше був апробований у країнах з перехідною економікою. Його результати показали, що якість управління має відчутний позитивний зв'язок з різними показниками, що характеризують ефективність підприємств та установ – продуктивністю праці.

Таким чином, згідно зі стратегічними намірами України підвищення ефективності економіки, перш за все на основі продуктивності праці і формування мотивації до інноваційного поведінки, повинні стати пріоритетним напрямом вітчизняної соціально-економічної політики [181]. З точки зору системного підходу

найкращого ефекту можна досягти тільки в комплексі покращуючи як виробничі показники, так і соціальні в рамках організацій та установ у секторі неринкових послуг. Всі ці заходи комплексі сприятимуть підвищенню продуктивності праці працівників, росту обсягу послуг і поліпшення якості їх надання.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що на сучасному етапі розвитку економіки ще не сформовано концептуальні підходи щодо підвищення продуктивності праці в секторі, який відповідає за якість людського капіталу як чинника економічного зростання України. З огляду на це розроблено *організаційно-економічний механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг* як сукупність методів, засобів та інструментів (адміністративних та фінансово-економічних важелів і регуляторів), за допомогою яких держава забезпечує створення умов макроекономічного зростання відповідно до напрямів державної економічної політики та програмних цілей розвитку сектору неринкових послуг в системі накопичення людського капіталу, формування ресурсної (матеріальної, економічної, кадрової) бази, здійснення регуляторного впливу на зростання продуктивності праці (на основі використання адміністративних та економічних важелів у взаємозв'язку з основними макроекономічними індикаторами), з метою зростання обсягів надання послуг неринкового характеру, оптимізації витрат праці, підвищення ефективності використання капіталу, що у підсумку приведе до збільшення внеску сектору неринкових послуг у зростання обсягів ВВП в державі..

Важливою складовою макроекономічного прогнозування є розроблення моделей прогнозування динаміки продуктивності праці в Україні, у тому числі в секторі неринкових послуг. Обґрунтовано, що прогнозування продуктивності праці в охороні здоров'я й освіті має бути частиною процесу державного регулювання та прогнозування. З огляду на зазначене, запропоновано *концептуальну модель аналізу та прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг*, яка включає три методичні блоки: 1) аналіз впливу макроекономічних параметрів на

продуктивність праці в секторі неринкових послуг; 2) прогнозування рівня продуктивності праці за основними видами економічної діяльності в секторі неринкових послуг (освіта та охорона здоров'я); 3) аналіз впливу часового чинника на показник продуктивності праці в секторі неринкових послуг, який відображає зміни науково-технічного рівня виробництва неринкових послуг, що дозволить будувати усереднений прогноз продуктивності праці в перспективі з метою розвитку методичного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо реалізації секторної державної економічної політики в перспективі.

Апробаційні прогнозні розрахунки показали, що з урахуванням існуючих тенденцій і використаних у моделі чинників, динаміка зростання сектору неринкових послуг суттєво відставатиме від зростання ВВП. Доведено, що при сценарних умовах, закладених у розроблений прогноз, зростання продуктивності праці складе від очікуваних 2,0 % у 2019 р. до 3,5 % у 2023 р. Для реалізації даного сценарію запропоновано напрями державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг.

Основні положення розділу 3 опубліковані у наукових працях: [133; 144; 155; 166; 170; 173; 174; 181; 202].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження вирішено важливе наукове завдання розробки теоретико-методологічних і науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення механізму державного впливу на зростання рівня продуктивності праці у секторі неринкових послуг, що дозволило зробити такі висновки:

1. Продуктивність праці є важливим індикатором зростання ефективності та стабільності суспільного виробництва товарів і послуг. У роботі обґрунтовано необхідність визначення внутрішнього і зовнішнього ефектів впливу продуктивності праці на економічне зростання, що передбачає виокремлення факторів: а) внутрішнього ефекту впливу продуктивності праці на ефективність діяльності освіти й охорони здоров'я; б) зовнішнього ефекту впливу продуктивності праці на розвиток національної економіки в частині формування людського капіталу, забезпечення конкурентоспроможності робочої сили, зростання доходів населення та підвищення якості життя в країні.

2. Продуктивність праці в секторі неринкових послуг пропонується розуміти як категорію, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між економічними агентами з приводу одержання економічно обґрунтованого співвідношення результату і витрат праці в зазначеному секторі на основі регулюючих механізмів держави з метою прискорення інноваційно-інвестиційних процесів, зростання національної економіки, формування людського капіталу та забезпечення соціогуманітарних цілей розвитку суспільства.

3. Відзначено важливість здійснення аналізу в складі функції прогнозування як складової державного регулювання. Для методичного забезпечення активізації дієвого державного впливу на соціально-економічні процеси підвищення рівня продуктивності праці в секторі неринкових послуг доцільно застосовувати аналітичний інструментарій багатофакторного оцінювання показника відносної продуктивності праці в освіті та охороні здоров'я, який враховує вектор галузевих показників продуктивності праці, їх співвідношення в економіці загалом, а також уніфіковану систему індикаторів, які характеризують ефективність використання

капіталу, що покращить концептуально-аналітичне забезпечення державного регулювання на секторному та макрорівні економіки. Механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг є важливою системою інструментів, за допомогою якого відбувається вплив держави на процеси і умови зростання продуктивності праці, проте у вітчизняній економіці він відсутній.

4. У результаті проведення структурного аналізу продуктивності праці в секторі неринкових послуг протягом 2010-2019 рр. встановлено, що в Україні відбувається процес міжсекторального переміщення праці, що проявляється через зміну показників співвідношення сектору виробництва товарів і сектору послуг до ВВП та валової доданої вартості. Обґрунтовано, що за часткою сектору послуг у ВВП Україна відповідає рівню розвинених країн з постіндустріальною економікою.

5. Виявлено, що рівень продуктивності праці в секторі неринкових послуг є нижчим порівняно із секторами виробництва товарів і ринкових послуг, а в освіті та охороні здоров'я на кінець 2018 р. він становив відповідно 58,4% та 47,2% до середньої продуктивності праці в економіці України. При цьому в 2010-2018 рр. продуктивність праці в освіті була нижчою (більше ніж у 1,5 рази), ніж у середньому в економіці та секторі виробництва товарів. Оскільки розрив у ланцюгу «освіта – виробництво – інновації» свідчить про обмеження потенціалу зростання рівня продуктивності праці, в тому числі шляхом імплементації набутих знань в реальний сектор економіки, запропоновано активізувати бюджетну інвестиційну політику впливу на процеси відтворення основного капіталу в галузі.

6. Встановлено, що в охороні здоров'я рівень продуктивності праці є нижчим, ніж у секторі виробництва товарів майже в 1,6 рази. Доведено, що низькі обсяги залучення інвестиційних ресурсів в охорону здоров'я стримують процес вибуття та заміни зношених основних засобів, що призводить до накопичення фізично та морально застарілої медичної техніки та обладнання і, як наслідок, до зниження якості послуг і продуктивності праці в галузі. Дестимулюючий вплив наявних обсягів бюджетного фінансування на продуктивність праці в охороні здоров'я у підсумку призводить до значного скорочення кількості зайнятих працівників у цьому секторі.

7. Запропоновано організаційно-економічний механізм державного впливу на

продуктивність праці в секторі неринкових послуг як сукупність методів, засобів та інструментів (адміністративних та фінансово-економічних важелів і регуляторів), за допомогою яких держава забезпечує створення умов макроекономічного зростання відповідно до напрямів державної економічної політики та програмних цілей розвитку сектору неринкових послуг в системі накопичення людського капіталу, формування ресурсної (матеріальної, економічної, кадрової) бази, здійснення регуляторного впливу на зростання продуктивності праці (на основі використання адміністративних та економічних важелів у взаємозв'язку з основними макроекономічними індикаторами), з метою зростання обсягів надання послуг неринкового характеру, оптимізації витрат праці, підвищення ефективності використання капіталу, що у підсумку призведе до збільшення внеску сектору неринкових послуг у зростання обсягів ВВП в державі.

8. Розроблено концептуальну модель прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг, яка передбачає розрахунки за трьома можливими блоками. Це дозволить прогнозувати результативність державної економічної політики через оцінку прогнозної динаміки продуктивності праці в національній економіці. Виконані апробаційні прогнозні розрахунки показали, що з урахуванням припущень та існуючих тенденцій, динаміка зростання сектору неринкових послуг за рахунок продуктивності праці суттєво відставатиме від зростання ВВП.

9. Запропоновано напрями державного впливу на зростання продуктивності праці в секторі неринкових послуг, що спрямовані як на результати загального характеру (реформування державного сектору, державна підтримка придбання передових технологій лікування; посилення державно-приватного партнерства), так і на підвищення ефективності витрат ресурсів праці та капіталу (раціональне використання робочого часу; стимулювання праці в освіті та охороні здоров'я; реформування системи заробітної плати; оновлення основних засобів; дотримання соціальних стандартів), реалізація яких створює передумови підвищення конкурентоспроможності робочої сили і зростання національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грейсон Дж. К., К.О'Делл Американский менеджмент на пороге XXI века / пер. с англ. М. : Экономика, 1991. 319 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. : Из-во социально-экономической лир-ры, 1962. 677 с.
3. Clark C. The Conditions of Economic Progress. London: Macmillan, 1940. 504 p.
4. Fisher A Production, Primary, Secondary and Tertiary. *Economic Record*. 1939. Vol. 15 (1). P 24–38.
5. Fourastie. J. Le Grand espoir du XXe Siecle. Progres technique, Progres Economique, Progres Social. Paris : PU de France, 1949. 224 p.
6. Максименко Г. В. Деякі закономірності розвитку сфери послуг в соціально орієнтованій економіці (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01. Київ, 2004. 18 с.
7. Бомол У. Дж., Блайдер А.С. Экономикс. Принципы и политика : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / пер. с англ. Егорова В. Н.; под ред. проф. Грязновой А. Г., М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2004. 927 с.
8. Бреев Б., Галецкий В. Развитие сферы услуг и экономический рост. *Российский экономический журнал*. 2000. № 10. С. 56–61.
9. Заблоцька Р. Послуги в національних та міжнародних економічних системах. *Вісник ТНЕУ*. 2015. № 3. С.74–76.
10. Кривуша С. Г. Оцінка продуктивності праці в сфері послуг. *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : Гельветика, 2017. № 12(52). С. 665–669.
11. Самуэльсон П. А. Экономика. М. : Алгон ВНИИСИ, 1992. Т. 1. С. 162.
12. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора : пер. с англ. М. : Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. 720 с.

13. Євдокимова І. М. Сфера послуг за сучасних умов: аналіз і прогнозування / Науково-дослід. Економіч. ін.-т. Київ, 1995. 156 с.
14. Дем'яненко В. В. Неринкові послуги: багатоканальність фінансування та нові функції управління. *Економіка та становлення нової системи господарювання*. Київ, 2002. № 4. С.70–80.
15. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України : Наказ від 03.12.2014 № 378. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14?find=1&text=%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2#w1_4 (дата звернення: 14.01.2021).
16. Сороко В. М. Модернізація системи надання адміністративних послуг в контексті адміністративної реформи : навч.-метод. матеріали / упоряд. Т. А. Саченко. Київ : НАДУ, 2013. 68 с.
17. Кожем'якіна С. М. Продуктивність праці на макрорівні: визначення, аналіз та прогнозування : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2012. 374 с.
18. Демидова Л. С., Кондратьев В. Б. Услуги в современной экономике. М. : ИМЭМО РАН, 2010, 342 с.
19. Кривуша С. Г. Проблеми визначення продуктивності праці. *Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін* : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції молодих учених / Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ, 22 жовт. 2015 р.). Київ : ІПК ДСЗУ, 2015. С. 138–141.
20. Гарашук О., Куценко В. Детермінанти забезпечення інноваційного розвитку розвитку закладів освіти – шлях до євроінтеграції. *Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. 2019. Вип. 2. 428 с.
21. Федірко Н. В., Єфремов Д. П. *Електронний текст лекцій науки «Економіка суспільного сектору»*. Київ : КНЕУ, 2014. 140 с. URL: http://fcii.kneii.edu.Ua/ua/dcnts4/k_makroekonomikv_ta_derzhavnogo_upravlinnia/disciplines_of_bachelor_level_mdu/economy__publ_sector/ (дата звернення: 14.01.2021).

22. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти України – погляд у майбутнє. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 3 (8). С. 7–22.

23. Вплив освіти на економічне зростання країни. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=40110/> (дата звернення: 14.01.2021).

24. Грищенко І. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 134–141.

25. Кишакевич Б. Ю. Визначення освіти як економічна категорія. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.16. С. 374–380.

26. Бобришева О. В. Ефективний розвиток та функціонування ринку медичних послуг в умовах глобалізації економіки та інтеграційних процесів в охороні здоров'я. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/12.html> (дата звернення: 22.01.2021).

27. Носик О. М. Людський капітал інноваційного розвитку: економічні основи відтворення : монографія. Харків : Нац. фармацевтичний ун-т, 2016. 490 с.

28. Чернюк Л. Системна трансформація соціогуманітарного простору та її прояв як регулятора структури продуктивних сил. URL: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/2158.pdf> (дата звернення: 22.01.2021).

29. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: національна доповідь / кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Умань : Візаві, 2012. 412 с.

30. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.03.2021).

31. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=995_015. (дата звернення: 22.01.2021).

32. Європейська соціальна хартія (переглянута). Міжнародний документ від 03.05.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 51. С. 2096.

33. Європейський кодекс соціального забезпечення. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=994_651&p=1237807844867395 (дата звернення: 22.01.2021).

34. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=995_043&p=1237807844867395 (дата звернення: 22.01.2021).

35. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=995_043&p=1237807844867395 (дата звернення: 22.01.2021).

36. Хартія соціального забезпечення. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=995_418. (дата звернення: 27.01.2021).

37. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=994_044&p=1237807844867395. (дата звернення: 27.01.2021).

38. Хартія основних прав Європейського Союзу. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=994_524&p=1237807844867395 (дата звернення: 27.01.2021).

39. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=995_015. (дата звернення: 27.01.2021).

40. Хлебников А. А. Нормативно-правове регулювання надання публічних послуг в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 125–129.

41. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 17.05.2017 р. № 2034-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 24. Ст. 279.

42. Горбатюк С. Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2 (55). Ч. 1. С. 80–90.

43. Human Development Report : Published for the United Nations Development Programme (UNDP). Oxford : Oxford University Press, 1994. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994en_complete_nostats.pdf (last accessed: 27.01.2021).

44. Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки : Парламентські слухання у Верховній Раді України 10 квітня 2019 року. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov> (дата звернення: 29.01.2021).

45. Доклад о мировом развитии «Изменение характера труда». *Международный банк реконструкции и развития. Всемирный банк*. Washington, 2019. 152 с.

46. Соболева С. М. Освіта як стратегічний ресурс інноваційного розвитку українського суспільства. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 100–106.

47. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development: Human Development Report, 2010. 20-th anniversary edition. URL : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf. (last accessed: 27.01.2021).

48. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. Київ, 2017. 176 с.

49. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / пер. с англ.: Е. Батраковой, Р. Капелюшникова, О. Шибалкина и др.; сост. научн. ред, послесл. Р. И. Капелюшников, предисл. Н. И. Левина. М. : ГУ-ВШЭ, 2003. 672 с.

50. Єфремов Д. П., Федірко Н. В. Економіка суспільного сектору : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2014. 351 с.

51. Кейс Джон. Общая теория занятости, процента и денег. *Избранное*. Litres, 2018.
52. Козак В. Е. Производительный и непроизводительный труд: (Очерк теории) / под ред. И. А. Вишневецкого ; Академия наук УССР, Институт экономики. Киев : Наукова думка, 1971. 212 с.
53. Синк Д. Скотт. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль / общ. ред. и вступ. ст. В.И. Данилова-Данильяна. М. : Прогресс, 1989.
54. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.
55. Кривуша С. Г. Продуктивність праці як пріоритет в економічній політиці: дії держави. *Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання* : матеріали засідання круглого столу (м. Київ, 17 трав. 2018 р.) / за наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 50–53.
56. Головачук Т. І., Смірнова А. О. Наукові підходи до визначення сутності продуктивності праці. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного ін-ту. Економічні науки*. 2013. Вип. 2. С. 15–19.
57. Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці Кіровоград. нац. технічного ун-ту. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 457–463.
58. Грішнова О. А. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за наук. ред. О. А. Грішнкової. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.
59. Семів Л. К. Теоретичні та прикладні аспекти впливу знань та інновацій на продуктивність праці. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=9&u=2013> (дата звернення: 27.11.2020).
60. Ушенко Н. В. Сутність та тенденції зростання продуктивності праці в сучасних умовах розвитку економіки України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 12. С. 175–178.
61. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у 3 т. Київ : Академія. 2002.

Т. 3. 951 с.

62. Міжнародна організація праці. URL: <http://www.ilo.org.ua/Pages/default.aspx> (дата звернення 27.11.2020).

63. Лісогор Л. С. Продуктивність праці в Україні: проблеми та перспективи підвищення. *Демографія та соц. Економіка*. 2010. № 2. С. 131–138.

64. Макконелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : пер. с англ. М. : ИНФРА-М, 2003. Вып: 36. 972 с.

65. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 124 « Доходи». Наказ Міністерства фінансів від 24.12.2010 № 1629. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11/ed20150101/find?text=%CE%E1%EC%B3%ED%ED%E0+%EE%EF%E5%F0%E0%F6%B3%FF#Text>. (дата звернення: 27.11.2020).

66. Triplett J. E., Bosworth B. P. Productivity Measurement Issues in Service Industries. Brookings Instruction. Wash, 2002. 120с.

67. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку показників ресурсоемності валового внутрішнього продукту на рівні національної економіки за основними групами ресурсів, продуктивності праці на рівні національної економіки, регіональному рівні та за видами економічної діяльності і коефіцієнта віддачі основних засобів на рівні національної економіки та за видами економічної діяльності» : від 06.06.2019 р. № 965. URL: <http://www.me.gov.ua> (дата звернення: 27.11.2020).

68. Кожем'якіна С. М. Інноваційна діяльність вищих навчальних закладів України: макроекономічна оцінка. *Ефективна економіка*. 2016. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 27.11.2020).

69. Удосконалення методичних рекомендацій з прогнозування на середньостроковий період на засадах концепції багатofакторної продуктивності (капітал, праця, енергія, матеріали і послуги) : звіт про науково-дослідну роботу. Київ : НДЕІ, 2010. № 06-10.

70. Беседін В. Валовий галузевий продукт як показник обсягу внутрішнього продукту галузі та її продуктивності. *Економіка України*. 2009. № 1. С. 31–42.

71. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. М. : ИНФРА–М, 2007. 495 с.

72. Продуктивність праці та продуктивність капіталу. *Мін-во розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства*. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d5f5b5a2-7689-488d-afab6420bb349679&title=ProduktivnistPratsiTaProduktivnistKapitalu> (дата звернення: 17.12.2020).

73. Доклад о человеческом развитии 2019. За рамками уровня доходов и средних показателей сегодняшнего дня: неравенство в человеческом развитии в XXI веке : Опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций. United Nations Development Programme One United Nations Plaza New York, NY 10017. URL: www.undp.org (дата обращения: 17.12.2020).

74. Кожем'якіна С. М. Дослідження класифікаційних груп чинників впливу на макроекономічну продуктивність праці. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2010. № 4. С. 25–35.

75. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход : пер.с англ. М. : Изд-во иностр. лит., 1959. 760 с.

76. Грищенко І. М., Цимбаленко Н. В., Нефедова Т. М. Підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів як передумова забезпечення потреб ринку праці. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2. С. 32–35.

77. Эффективный экономический рост: теория и практика : учеб. пособие для студентов экономических вузов / под общей ред. Т. В. Чечелевой. М. : Экзамен, 2003. 318 с.

78. Долгов С. И. Экономика знаний – важнейшая черта эпох. М., 2005. 45с.

79. Кривуша С. Г. Якість робочої сили: теоретичні аспекти. *Становлення та розвиток економіки України: від теорії до практики* : матеріали Всеукр. науково-практ. конференції, присвяченої 25-річчю незалежності України. (м. Умань, 13-14 жовт. 2016 р.). Умань : Сочінський М. М.», 2016. С. 87–90.

80. Бабицький А. Моделі економічного зростання і проблема підвищення суспільної продуктивності праці. *Вісник економічної науки України*. 2008. № 1. С. 22–28.

81. Кривуша С. Г. Щодо ролі служби зайнятості в профілактиці тіньової зайнятості населення. *Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання* : матеріали науково-практичної конференції / Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (ІПК ДСЗУ), 2016. С. 71–76.

82. Бабенко А. Г. Управление повышением производительности труда. Донецк : ИЭП НАН Украины, 1996. 270 с.

83. Калина А. В. Розвиток соціально-економічної категорії заробітна плата та передумови для формування її гідного рівня. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 212–223.

84. Кліяненко Б. Т., Попова І. А. Досвід організації стимулювання персоналу у промисловості регіону. *Вісник Східноукр. національного ун-ту ім. В. Даля*. 2007. 1(107). С. 186–192.

85. Шестаковська Т. Л., Холявко Н. І. Державне регулювання системи освіти в умовах ринкової економіки. *Науковий вісник Херсон. державного ун-ту*. 2016. Вип. 16(3). С. 32–35.

86. Кравченко О. М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання*. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56> (дата звернення: 17.12.2020).

87. Євсєєва О. О. Особливості механізму регулювання розвитку сфери послуг України в умовах глобалізації. *Економічний простір* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2014. № 92. С. 115–125.

88. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні : підручник. Київ : Кондор, 2018. 312 с.

89. Сахно Є. Ю., Лазовська К. В. Державне регулювання сфери послуг. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2012. № 1(13). С. 20–25.

90. Кравченко О. М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання*. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56> (дата звернення: 17.12.2020).

91. Бакуменко В. Д., Безносенко Д. О. Виявлення комплексу проблем державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України, розробка пропозицій щодо вдосконалення системи державного управління цими процесами : науково-дослідна робота / НАДУ при Президентіві України. URL: <http://www.napaeurostudies.org.ua/2-2.rtf> (дата звернення: 17.12.2020).

92. Сафонов Ю. М., Гигор'єв Г. С. Механізм державного регулювання фінансово-економічних процесів. 2018. № 1. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6149> (дата звернення: 17.12.2020).

93. Крюкова О. Ю. Продуктивність праці фахівців в умовах формування інноваційної моделі економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 Кіровоград, 2016. 20 с.

94. Харрод Р. К Теории экономической динамики : пер. с англ. М. : Изд-во иностр. лит., 1959. С.24.

95. Шикіна Н. А, Мамонтова І. В. Бюджетно-податкові важелі як інструмент розвитку економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1. С. 345–348.

96. Гошовська В. А., Ільчук Л. І. Українські реалії соціальної держави : навч. посіб. за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 96 с.

97. Агарков В. І. Економіка охорони здоров'я. Донецьк : ДонНМУ, 2010. 328 с.

98. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки *Вісник Академії митної служби України*. Сер. : Державне управління. 2013. № 2. С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamcudu_2013_2_18.pdf (дата звернення: 17.12.2020).

99. Іванов Ю. Інструментарій державного регулювання сфери охорони здоров'я в Україні. *Економіка і регіон*. 2014. № 9(47). С. 104.

100. Вельчева Н. І. Науково-теоретичні основи державного регулювання вищої освіти. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/11.pdf>. (дата звернення: 17.12.2020).

101. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 17.11.2020).

102. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. / За ред.: В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. Київ : Фенікс, 2007. Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України. 544 с.

103. Human development report 2015. ООН : вебсайт. URL: <http://hdr.undp.org/en/2015-report> (дата звернення: 17.12.2020).

104. Домбровська С. М. Механізми реалізації державної політики в галузі вищої освіти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2(40). 6 с. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/2/04.pdf> (дата звернення: 17.11.2020).

105. Державне управління у сфері освіти : конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» / авт. кол.: Н. Г. Протасова, С. В. Крисюк, Т. О. Лукіна та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. Київ : НАДУ, 2012. С. 6.

106. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print_1443605338482294 (дата звернення: 24.12.2020).

107. Лебеда Т. В. Макроекономічні очікування від реалізації освітніх реформ в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 24. С. 96–106.

108. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Причини низького рівня продуктивності праці в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2(47). С. 8–11.

109. Беседін В. Ф. Методи аналізу розвитку економіки на макrorівні. *Економіка України: проблеми і перспективи інноваційного розвитку* : монографія / за ред.: В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка. Київ : НДЕІ, 2011. С. 28–38.

110. Kuznets S. Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *American Economic Review*. 1973. Vol. 63 (3). P. 247–258.
111. Miles I. Services in the New Industrial. *Futures*. 1993. Vol. 25 (6). P. 653–672.
112. Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності (ISIC). Статистичний відділ ООН, Статистична класифікація видів економічної діяльності Європейського співтовариства (NACE). Євростат. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД). Держстат України.
113. Kongsamut P. Beyond Balanced Growth. *Review of Economic Studies*. 2001. Vol. 68(4). P. 869–882.
114. Lebergott S. Labor Force and Employment, 1800–1960. *Output, Employment, and Productivity in the United States after 1800* / Ed. by D. Brady. N. Y. : NBER, 1966. P. 117–204.
115. Wolf A. The Service Economy in OECD Countries. Paris : OECD, 2005. 82 p.
116. Жерновий Д. В. Сфера послуг як джерело економічного зростання в інноваційно-орієнтованій економіці. *Наука та наукознавство*. 2015. № 2. С. 86–94.
117. Статистичний щорічник України за 2018 рік : стат. зб. *Держкомстат України*. Київ, 2019. 481 с.
118. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010–2018 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 24.12.2020).
119. Schneider, F. The Shadow Economy in Europe. Chicago, Illinois : A.T. Kearney, 2011.
120. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Зростання продуктивності праці як запорука структурних змін на ринку праці. *Ринок праці і зайнятість населення в Україні: реалії та перспективи* : колективна монографія / за наук. ред. С. Кожем'якіної, С. Калініної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. 424 с.
121. Кривуша С. Г. Особливості визначення та аналізу продуктивності праці в освіті. *Бізнес Інформ*. 2018. № 3. С. 127–132.
122. Гвелесіані А. Г. Інвестиційні умови територіального розвитку соціальної інфраструктури. *Demography and social economy*. 2016. № 3 (28). С. 108–120.

123. Прушківська Е. В. Освіта як складова людського капіталу. *Вісник Запорізького національного ун-ту*. 2008. № 1(3). С. 119–124.

124. Касич А. О. Продуктивність праці як індикатор ефективної економічної політики держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 7-8. С.132 – 136.

125. Єрфорт О. Ю. Розвиток системи фінансового забезпечення вищої освіти в Україні і: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, 2015. 250 с.

126. Індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2020).

127. Гусаріна Н. В. Взаємозв'язок зростання продуктивності праці і заробітної плати у промисловості. URL: http://www.rusnauka.com/ONG_2006/Economics/17972.doc.htm (дата звернення 17.11.2020).

128. Трофименко М. Ю. Фінансові ресурси розвитку соціальної інфраструктури України : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 20 с.

129. Національні рахунки освіти України : Статистичний бюлетень. *Державна служба статистики України*. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 20.11.2020).

130. Ставицький А. В. Зміна ролі керівництва закладів вищої освіти в новій парадигмі освіти. *Реформа освіти в Україні Інформаційно-аналітичне забезпечення* : І Міжнар. науково-практична конф., Київ, 29 листоп. 2017 р.

131. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів і права : зб. тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 12 лип. 2019 р.) : у 2 ч. Полтава : ЦФЕНД, 2019. Ч. 1. 67 с.

132. Статистичний щорічник за 2007 рік / за ред. О. Осауленка. Київ, 2008. 571 с.

133. Кривуша С. Г. Неринкові послуги: фінансово-економічні аспекти в контексті підвищення продуктивності праці. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. науково-практ. інтернет-

конференції (м. Полтава, 11-12 жовт. 2017 р.) / ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Полтава, 2017. С. 13–15.

134. Статистичний щорічник України. *Державна служба статистики України*
URL: <http://ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 17.11.2020).

135. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. База даних «*Законодавство України*» / ВР України.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 20.11.2020).

136. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Роль вищої освіти у реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України. *Інноваційна економіка*. 2011. № 1(20). С. 13–18.

137. Витрати на освіту. *Research & Branding Group*. 2012. URL: <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/> (дата звернення: 20.11.2020).

138. Падалка О. С., Каленюк І. С. Економіка освіти і управління : навч. посіб., Київ : Пед. думка, 2013. С. 202.

139. The Global Competitiveness Index : Insight Report. *World Economic Forum / Committed to improving the state of the World*. URL: <http://weforum.org> (last accessed: 20.11.2020).

140. Касич А. О. Стратегічні орієнтири державної політики щодо розвитку сектора неринкових послуг: якість, продуктивність, інвестиційна привабливість. *Ефективна економіка*. 2019. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/11.pdf (дата звернення: 20.11.2020).

141. Карзун І. Г. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в Україні : дис. ... канд. екон наук : 08.00.03. Кропивницький, 2016. С. 270.

142. Магута О. В. Інноватизація вищої освіти на основі залучення цільового капіталу (ендавменту) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості. Київ, 2018. 289 с.

143. The Global Innovation Index. URL: http://wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017-appendix1.pdf. (last accessed: 20.11.2020).

144. Кривуша С. Г. Визначення продуктивності праці в охороні здоров'я. *Емерджентність економічних систем у сфері управління суспільним розвитком* : матеріали Міжнар. науково-практ. конференції (м. Черкаси, 18-19 квіт. 2018 р.) / Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту. Черкаси, 2018. С. 39–41.

145. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2021).

146. Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Моделі конкуренції на ринку послуг в сфері охорони здоров'я: проблема використання потенціалу медичної галузі та її регулювання в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: www.economy.nauka.com.ua (дата звернення: 27.11.2020).

147. Герасименко Г. В. Інвестиції в здоров'я населення як напрям підвищення якості робочої сили в Україні. *Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України*.

148. Verkhovna Rada of Ukraine. 2016. «On the Recommendation of the Parliamentary Hearings on the topic: "On Health Care Reform in Ukraine"». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19> (дата звернення: 27.11.2020).

149. Міністерство охорони здоров'я України. URL: www.moz.gov.ua. (дата звернення: 29.01.2021).

150. Державні витрати на охорону здоров'я в Україні найнижчі в Європі. *УНІАН* : вебсайт. URL: <https://www.unian.ua/health/worldnews/2336977-derjavni-vitrati-na-ohoronu-zdorovyua-v-ukrajini-naunijchi-v-evropi-doslidjennya.html> (дата звернення: 29.01.2021).

151. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 1013-р.

152. Бобришева О. В. Ефективний розвиток та функціонування ринку медичних послуг в умовах глобалізації економіки та інтеграційних процесів в охороні здоров'я. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/12.html>. (дата звернення: 17.11.2020).

153. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 № 538-р. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA#w1_1 (дата звернення: 20.11.2020).

154. Постанова КМУ «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» від 24.12.2019 р. № 1146. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019> (дата звернення: 20.11.2020).

155. Кривуша С. Г. Складові механізми державного регулювання продуктивністю праці в секторі охорони здоров'я. *Молодий вчений.* Херсон : Гельветика, 2018. № 12(64). С. 277–282.

156. Концепція розвитку освіти в Україні на період 2015-2025 рр *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення 17.11.2020).

157. Розвиток людського капіталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu>. (дата звернення: 17.11.2020).

158. Беседін В. Ф. Формування сценаріїв розвитку і прийняття рішень. *Економіка України: стратегічне планування* : монографія / за ред. В.Ф. Беседіна, А. С. Музиченка. Київ : НДЕІ, 2008. С.204.

159. Короткий опис процесу прогнозування економічного і соціального розвитку України на коротко- та середньострокову перспективу. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=d4c96730-ea46-4ebd-ba92-60631a3e2e69&tag=MetodichniRekomendatsiiMakroekonomika> (дата звернення: 20.11.2020).

160. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / за ред. І. В. Крючкової. Київ : Інститут економічного прогнозування НАН України, 2018. 334 с.

161. Щукін Б. М. Методологія прогнозування ВВП, як результат та ресурс економіки. *Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку* : монографія / за ред.: В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка. Київ : НДЕІ, 2006. С.139–154.

162. Тарасевич Н. В. Экономический анализ и прогнозирование показателя производительности труда : дис. ... канд. экон. наук : 08.09.02; 08.03.01 / Одесский экономический ун-т. Одесса, 1995. 199 с.

163. Маршавін Ю. М., Казановський А. В., Судаков М. В. Прогнозування процесів на ринку праці. Київ : ІПК ДСЗУ, 2009. 108 с.

164. Лебеда Т. В. Макроекономічні очікування від реалізації освітніх реформ в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 4. С. 96–106.

165. Кочарян І. С., Горіцина І. А., Клименюк М. М. Прогнозування використання потенціалу вищої освіти в післякризовій економіці України. *Вісник НУВГП* : зб. наук. праць. Серія: Економіка. 2004. Вип. 4, ч. 3. С. 268–273.

166. Кривуша С. Г. Модель прогнозування продуктивності праці в секторі освіти України. *Ринок праці та зайнятість населення*. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. № 2(55). С. 62–67.

167. Донченко В. С., Тарасова О. В. Матрична множинна регресія. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. Серія: Фізико-математичні науки. 2015. № 2. С. 133–138.

168. Донченко В. С., Зінько Т. П., Скотаренко Ф. М. Концепція кортежності для лінійних операторів та її реалізація для матричних кортежів. *Журнал обчислювальної та прикладної математики*. 2015. № 3 (120). С.127–140.

169. Колбасинський С. С. Аналіз економіко-математичного апарату для моделювання і прогнозування показників виконання державного бюджету та макроекономічних показників. *Економічний вісник НТУУ КПІ*. 2015. №12.

170. Кривуша С. Г. Технологія побудови моделі прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2019. № 1-2(58). С. 95–101.

171. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671. «Законодавство України» / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.11.2020).

172. Шабранська Н. І. Міжгалузевий аспект макроекономічного прогнозування. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 10(173). С. 26–30.

173. Кривуша С. Г. Прогноз продуктивності в секторі неринкових послуг на 2019-2023 рр. *Макроекономічні умови забезпечення розвитку ринку праці та зайнятості* : матер. засідання круглого столу (м. Київ, 16 трав. 2019 р.) / за наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 63–68.

174. Кривуша С. Г. Реформування охорони здоров'я як основа зростання продуктивності праці в секторі медичних послуг. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств* : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9-10 лист. 2018 р.). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 32–34.

175. Реформування та розвиток системи охорони здоров'я в Україні. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Fin_11.Toronto_Ohorona_zdoro_vya.pdf (дата звернення: 12.04.2021).

176. Реформа освіти в Україні : інформаційно-аналітичне забезпечення. *Інститут освітньої аналітики* : I міжнародна науково-практична конф., 29 листоп. 2017 р. Київ : ДНУ 2017. С. 85–87. URL: <http://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Conf.pdf/> (дата звернення: 17.11.2020).

177. Ткачова Н. М. Напрями реформування державної політики в сфері охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 83–86.

178. Попова І. А. Концептуальні підходи до сутності стимулювання інноваційної активності працівників. URL: <http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/10824/1/%D0%.pdf>. (дата звернення: 21.11.2020).

179. Фукалова Л. Л. Резервы роста производительности труда на основе применения инноваций. *Вестник ТГУ*. 2009. № 326. С. 162–164.

180. Стрелкова Л. В., Кабанов С. С. О влиянии инновации на рост производительности труда и занятость в российской экономике. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*, 2011. № 31 (21). С. 147–150.

181. Кривуша С. Г. Сутність продуктивності праці у сфері послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. Вип. 12 (175). С. 182–185.

182. Шабранська Н. І. Деякі аспекти державного впливу на продуктивність праці в сфері неринкових послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2020. № 10(233). С. 46–54.

183. Фукуяма Ф. Соціальний капітал. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> (дата звернення: 17.11.2020).

184. Ахламов А. Г., Кусик Н. Л. Економіка та фінансування охорони здоров'я : навч.-метод. посіб. / Уклад.: А. Г. Ахламов, Н. Л. Кусик. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. 134 с

185. Шабранська Н. І. Економічний потенціал продуктивності праці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 12(211). С. 125–132.

186. Холден К., Піл Д.А., Томпсон Дж. Л. Економічне прогнозування : вступ. Київ : Інформтехніка-ЕМЦ, 1996. 210 с.

187. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. Київ, 2017. 176 с.

188. Светуцьков С. Г., Светуцьков И. С. Методы социально-экономического прогнозирования : учебник для вузов. СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. Том 2. 103 с.

189. Кожем'якіна С. М. Інвестиції в сферу вищої освіти України: необхідність структурних змін. *Ефективна економіка*. 2016. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 17.11.2020).

190. Дзюба В. І. Продуктивність праці: способи оцінки та вимірювання. *Проблеми економіки транспорту* : зб. наук. пр. Дніпропетровського нац. ун-ту залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. 2013. Вип. 5. С. 57–61.

191. Френкель А. А. Прогнозирование производительности труда. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Экономика, 2007. 221 с.

192. Сологуб О. Оцінка сукупної продуктивності підприємства на основі факторного аналізу. *Вісник Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу*. 2008. № 4. С. 54–57.

193. Кендрик Дж. Тенденции производительности в США / пер. с англ. С. А. Батасова ; под ред. Я. Б. Кваша. М. : Статистика, 1967. 315 с.
194. Гончарук С. М., Приймак С. В., Даниляк Л. А. Сучасний стан і проблеми фінансування установ охорони здоров'я в Україні. *Бізнес інформ*. 2016. № 1. С. 190–194.
195. Долбнєва Д. В., Гончарук С. М. Необхідність та основні напрямки вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу охорони здоров'я в Україні. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 46–52.
196. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2017. 516 с.
197. Про реформу охорони здоров'я в Україні: Парламентські слухання у Верховній Раді України : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2016 № 1338-VIII. «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1338-19> (дата звернення: 17.11.2020).
198. Європейський досвід планування підготовки вищими навчальними закладами затребуваних спеціалістів : Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://niss.gov.ua>. (дата звернення 17.11.2020).
199. Манжура О. В. Зарубіжний досвід структурно-інвестиційного розвитку економіки: перспективи для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 5. С. 5–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_5_3 (дата звернення: 20.11.2020).
200. Освіта протягом життя як чинник людського розвитку : Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://niss.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2020).
201. Ємельяненко Л., Радіонова І., Федірко Н. Макроекономічна оцінка ролі публічного сектору національної економіки та його відхилень в Україні від загально цивілізаційних тенденцій: Аналітична записка. Київ. КНЕУ. 2017. 282с.
202. Svitlana Kryvusha. Issues of state support for growth of labour productivity in the sector of non-market services of the economy of Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2020. No 6. S. 54–63.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження результатів дослідження

МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ
УКРАЇНИ

вул. Нововокзальна, 17, м. Київ, 03038,
тел./факс (044) 536-14-85, тел. 536-14-85
E-mail: ipkdczy115@ukr.net,
ipkdszu@ipk.edu.ua
web: http://ipk.edu.ua

MINISTRY OF SOCIAL POLICY
OF UKRAINE
UKRAINIAN STATE EMPLOYMENT
SERVICE TRAINING INSTITUTE

Novovokzalna str., 17, Kyiv City, 03038
Tel./fax +38044536-14-85, tel. 536-14-85
E-mail: ipkdczy115@ukr.net,
ipkdszu@ipk.edu.ua
web: http://ipk.edu.ua

15.05.2018

№ 386/11/18

на № _____

від _____

До спеціалізованої вченої
ради К 26.891.01

ДОВІДКА

про практичне впровадження результатів
дисертаційного дослідження Кривуші С.Г.

Основні положення та висновки, які були розроблені при виконанні дисертаційної роботи Кривуші С.Г. використані в роботі Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України у 2014-2017рр. Результати дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язані з планами науково-дослідних робіт, які виконувались кафедрою теоретичної і прикладної економіки інституту, зокрема за темами: «Теоретико-методологічне та праксеологічне обґрунтування нових підходів до регулювання ринку праці України в умовах макроекономічної нестабільності» (державний реєстраційний номер № 0113U002191 – особистий внесок: удосконалено систему оцінювання діяльності регіональних центрів зайнятості з урахуванням специфіки умов функціонування ринку праці в частині показників ефективності та продуктивності праці); «Інституціональне забезпечення ринку праці України в умовах соціально-економічної нестабільності» (державний реєстраційний номер №0115U004041 – особистий внесок: проаналізовано процеси зміни продуктивності праці як стратегічної передумови реформування ринку праці в Україні та розроблено заходи державного регулювання щодо підвищення її рівня в перспективі).

Наукові результати дисертації використовуються у навчальному процесі Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України при викладанні навчальних дисциплін «Державне регулювання економіки», «Сучасні проблеми національної економіки», «Економіка праці й соціально-трудові відносини», «Державна політика на ринку праці».

Ректор

Радмила Войтович

**Міністерство соціальної політики України
ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ
(ЦЕНТРАЛЬНИЙ АПАРАТ)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел. (044) 284-38-94, факс (044) 289-76-28
E-mail: 17@es.dcz.gov.ua Web: <http://www.dcz.gov.ua> Код ЄДРПОУ 03491079

18.05.2018 № 33/12/2883-18

На № _____

від _____

**До спеціалізованої вченої
ради із захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

ДОВІДКА

про впровадження результатів кандидатської дисертації
Кривуші Світлани Григорівни

Для оперативного реагування на виклики ринку праці, інформування, орієнтації та сприяння адаптації населення до умов швидкозмінного ринку праці, інформатизації суспільства необхідно забезпечити надання якісних послуг з профорієнтації та перепідготовки кадрів на новому рівні з використанням дистанційних форм та інформаційно-комунікаційних технологій. Тому результати дисертаційного дослідження Кривуші С. Г., зокрема в частині підходів до раціоналізації структури зайнятості шляхом підвищення якості робочої сили, розвитку її професійної мобільності, що впливають на зростання продуктивності праці в економіці України, мають практичну цінність та, відповідно, були використані в процесі розроблення проекту постанови Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття «Про проект Програми державної служби зайнятості щодо професійної орієнтації на 2017 – 2020 роки».

Заступник Голови

Криган Р. В.

**КИЇВСЬКА ОБЛАСНА
ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА
KIEV REGIONAL CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY**

Україна, 09100 м. Біла Церква, вул. Северина
Наливайка, 13, тел./факс: (04563) 9-14-77, тел.:
(04563) 9-05-45,
9-14-34, Код ЄДРПОУ 25657534
п/р 26009300093852 в Ощадбанк м.Київ МФО
322669

Ukraine, 09100 Bila Tserkva Severyn Nalyvaiko
Street, 13, tel./fax: (380)-4563-914-23, tel.: (380)-
4563-905-45
E-mail: ccibts@magnus.kiev.ua,
<http://www.bila.kiev.ua>

Вих. № 204/01.05
від 02.12. 2020 р.

**До Спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кривуші Світлани Григорівни

Наукові розробки Кривуші Світлани Григорівни, отримані в дисертаційній роботі щодо обґрунтування особливостей виміру, визначення та прогнозування продуктивності праці за видами економічної діяльності в сфері неринкових послуг, проведених експериментальних розрахунків фактичних і прогнозних значень продуктивності праці, а також заходів державної політики щодо забезпечення її зростання на перспективу, були використані при розробці пропозицій до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» та проекту Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва Київської області до 2020 року.

Перший віце-президент
Київської обласної
торгово-промислової палати
Академік АЕНУ, професор,
доктор економічних наук

Е.Ф. Якушев

Київська обласна організація роботодавців, промисловців і підприємців

01196 м. Київ-196, площа Лесі Українки, 1, кім. 1007
р/р UA523206490000026008052670267 в АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Код банку 320649 код ЄДРПОУ 37241533

№ 11/432 "27" листопада 2020 року

**Спеціалізованій вченій
раді з захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

ДОВІДКА

з впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кривуші Світлани Григорівни

Наукові розробки Кривуші Світлани Григорівни, отримані в дисертаційній роботі щодо обґрунтування особливостей виміру, визначення та прогнозування продуктивності праці за видами економічної діяльності в сфері неринкових послуг, проведених експериментальних розрахунків фактичних і прогнозних значень продуктивності праці, а також заходів державної політики щодо забезпечення її зростання на перспективу, були використані Київською обласною організацією роботодавців, промисловців і підприємців при розробці пропозицій в рамках опрацювання законопроектів у сфері регулювання трудових відносин.

З повагою,

голова правління Київської обласної організації
роботодавців, промисловців і підприємців

В.Г.Воронін

**СКВИРСЬКА РАЙОННА РАДА
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

09001, м. Сквиря, вул. Богачевського, 28, тел. /04568/ 5-58-39, електронна адреса: skvirarayrada@ukr.net
код ЄДРПОУ 04054688

від 30.05.2019 року № 385

**До спеціалізованої вченої
ради із захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

ДОВІДКА

про впровадження результатів кандидатської дисертації
Кривуші Світлани Григорівни

Наукові розробки Кривуші С. Г., отримані в дисертаційній роботі «Механізм державного впливу на продуктивність праці в секторі неринкових послуг» були враховані Сквирською районною радою при опрацюванні питань фінансування освіти та охорони здоров'я, які включають заходи, спрямовані на забезпечення сталості функціонування та підвищення продуктивності роботи цих галузей в Сквирському районі Київської області; при підготовці висновків щодо прогнозу соціально-економічних та інших наслідків прийняття рішень сесією Сквирської районної ради відповідно до законодавства у сфері освіти та охорони здоров'я, а саме: Програми розвитку системи освіти Сквирського району на 2019-2021 рр. 14.03.2019 р., затвердженої рішенням Сквирської районної ради № 11-32-07 від 14.03.2019 р., Програми розвитку системи освіти Сквирського району на 2019-2021 рр., затвердженої рішенням Сквирської районної ради № 24-29-07 від 20.12.2018 р. та районної Програми фінансової підтримки комунального некомерційного підприємства Сквирської районної ради «Сквирська центральна районна лікарня» на 2020 рік.

В.о. голови Сквирської районної ради

Грищенко О.Г.

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом,
Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами,
з іншого боку**

Глава 21. «Співробітництво у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей»		
	№	Суть заходів
1	Стаття 419	Сторони посилюють діалог та співробітництво щодо <i>забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації</i>
2	Стаття 420	Співробітництво передбачає досягнення таких цілей: а) покращення якості людського життя; б) протистояння спільним викликам, зокрема глобалізації та демографічним змінам; в) збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці; г) сприяння розвитку соціальної та юридичної справедливості у контексті реформуванні ринку праці; д) сприяння створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність; е) сприяння впровадженню активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості з метою задоволення потреб на ринку праці; ж) стимулювання розвитку ринків праці, що сприяють залученню малозабезпечених осіб; з) зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості; и) покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення навчання і тренінгів з питань охорони здоров'я та безпеки праці, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін доброю практикою та результатами досліджень в цій сфері; й) посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності; к) скорочення бідності та посилення соціальної єдності; л) забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень; м) подолання дискримінації в усіх її формах та проявах; н) посилення можливостей соціальних партнерів та сприяння соціальному діалогу.
3	Стаття 421	Сторони сприяють залученню всіх зацікавлених сторін, зокрема соціальних партнерів та організацій громадянського суспільства, у контексті впровадження реформ в Україні та співробітництва між Сторонами згідно із цією Угодою.

Продовж. додатку Б

Продовж. табл. Б.1

4	Стаття 422	Сторони сприяють встановленню корпоративної соціальної відповідальності та звітності, а також заохочують ведення соціально відповідальної господарської діяльності, яка пропагується Глобальним договором ООН 2000 року, Тресторонньою декларацією МОП щодо засад, котрі стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики 1977 року, Керівними принципами ОЕСР для багатонаціональних підприємств 1976 року (зі змінами і доповненнями).
5	Стаття 423	Сторони докладають зусиль для посилення співробітництва у сфері зайнятості та соціальної політики в рамках усіх відповідних регіональних, багатосторонніх та міжнародних форумів і організацій.
6	Стаття 424	Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей.

Джерело: наведено за [153]

Продовж. додатку Б

Таблиця Б.2

**Загальна декларація прав людини як основа
розвитку неринкових послуг у соціогуманітарній галузі держави**

Гарантії щодо права на працю та освіту	Гарантії щодо соціального захисту, забезпечення життєвого рівня, відпочинку
<p><i>стаття 23</i> - кожна людина має право: на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю; на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення;</p> <p><i>стаття 26</i> - кожна людина має право на освіту. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод.</p>	<p><i>стаття 22</i> - кожна людина, як член суспільства, має право: на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави;</p> <p><i>стаття 24</i> - кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, на оплачувану періодичну відпустку;</p> <p><i>стаття 25</i> - кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні обставини.</p>

Джерело: наведено за [31]

Додаток В

Таблиця В.1

Основні критерії Індексу Людського Розвитку

Показник	Сутність показника
<p>Індекс Людського Розвитку (сукупний показник рівня розвитку людини)</p>	<p>Оцінка досягнень країни з позиції здоров'я, освіти і фактичного доходу громадян, для чого поводиться оцінка індексів:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Індексу очікуваної тривалості життя і довголіття (здоров'я і довголіття вимірюються показником середньої очікуваної тривалості життя при народженні); • Індексу освіти (доступ до освіти вимірюється очікуваною тривалістю навчання дітей шкільного віку і середньою тривалістю навчання дорослого населення); • Індексу валового національного доходу (визначає достойний рівень життя, що вимірюється величиною ВНД на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності). <p>Довге і здорове життя вимірюється середньою тривалістю життя. Рівень знань вимірюється середньою кількістю років, витрачених на освіту дорослим населенням, тобто середньою кількістю років навчання протягом життя у людей віком від 25 років; а доступ до навчання та знань — очікуваними роками навчання для дітей-першокласників, тобто загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників зарахування до школи залишаються незмінними протягом життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності (ПКС).</p>
<p>Індекс людського розвитку в оновленій статистиці ПРООН</p>	<p>В оновленій статистиці ПРООН представлено Індекс людського розвитку за 2017 рік для 189 країн і територій, визнаних ООН, а також ІЛР з урахуванням <i>соціально-економічної нерівності</i> (ІЛРН), <i>індекс гендерного розвитку</i> (ІГР), <i>індекс гендерної нерівності</i> (ІГН) та розділ із п'ятьма інформаційними панелями.</p> <p>Між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Дитина, народжена зараз у Норвегії – країні з найвищим ІЛР – ймовірно проживе понад 82 роки і навчатиметься майже 18 років. Водночас хлопчик, народжений в Україні, найімовірніше проживе 63 роки і присвятить навчанню 12 років. Хоча значна нерівність виникає у багатьох країнах, включаючи деякі найзаможніші країни, в середньому такі країни як Україна, де фіксується нижчий рівень людського розвитку, зазнають більших втрат.</p>
<p>Індекс людського розвитку з урахуванням соціально-економічної нерівності</p>	<p>ІЛР є середнім показником основних досягнень людського розвитку в країні. Проте, як і всі середні показники, ІЛР приховує нерівність розподілу людського розвитку серед населення на рівні країни.</p> <p>ІЛР з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН) для України засвідчує менше нерівностей, що стосуються валового національного доходу (ВНД), середньої тривалості життя та рівня знань, порівняно з деякими заможнішими сусідніми країнами.</p>

Продовж. додатку В

Продовж. табл. В.1

Індекс гендерного розвитку	<p>У 2014 році Офіс доповідей про людський розвиток запровадив новий індикатор – Індекс гендерного розвитку (ІГР), – розрахунки якого здійснювалися на основі Індексу людського розвитку, диференційованого за статевою ознакою, та визначений як співвідношення жіночого і чоловічого ІЛР. ІГР вимірює гендерну нерівність у досягненнях у трьох основних сферах людського розвитку:</p> <ul style="list-style-type: none"> i) здоров'я (визначається за співвідношенням очікуваної тривалості життя серед жінок та чоловіків при народженні); ii) освіта (вимірюється за співвідношенням очікуваної тривалості навчання для дітей та дорослих віком від 25 років); iii) можливість вільно розпоряджатися економічними ресурсами (вимірюється очікуваним ВНД на душу населення для чоловіків та жінок). <p>Наприклад, у 2017 очікувана тривалість життя для жінок становила 76,9 років, тоді як для чоловіків – 67,1 років. Хоча українські жінки живуть довше за чоловіків, проте рівень їхнього економічного доходу нижчий. Коли мова йде про валовий національний продукт (ВНП), дохід жінок складає менше ніж 6 082 доларів на рік, а чоловіків – 10513. Однак показники очікуваної тривалості навчання як для жінок, так і для чоловіків, у середньому складають 11,3 років.</p>
Місце України за Індексом людського розвитку	<p>За 2017 рік Україна перебуває на 88 місці у рейтингу з 189 країн, для яких вираховується ІЛР. Проте такий показник все ж дозволив країні потрапити у вищу категорію людського розвитку. За 2017 рік Україна отримала значення ІЛР 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771. У період з 1990 по 2017 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилась на 2,3 роки, середня кількість років навчання збільшилась на 2,2 роки, а середня кількість років навчання зросла на 2,6 роки. Останнім часом рівень життя в Україні, що визначається валовим національним доходом (ВНД) на душу населення, дещо зріс: приблизно на 9 % у 2015-2017 рр.</p>

Джерело: наведено за [42]

Цілі сталого розвитку

Показник	Сутність показника
Цілі Сталого Розвитку	<p>Ціль 1: Покінчити з бідністю в усіх її формах в усьому світі.</p> <p>Ціль 2: Покінчити з голодом, забезпечити продовольчу безпеку і поліпшення харчування і сприяти сталому розвитку сільського господарства.</p> <p>Ціль 3: Забезпечити здоровий спосіб життя і сприяти добробуту для всіх у будь-якому віці.</p> <p>Ціль 4: Забезпечити всеохоплюючу і справедливу якісну освіту і заохочувати можливості навчання протягом усього життя для всіх.</p> <p>Ціль 5: Домогтися гендерної рівності та розширити права і можливості всіх жінок і дівчат.</p> <p>Ціль 6: Забезпечити наявність і раціональне використання водних ресурсів та санітарії.</p> <p>Ціль 7: Забезпечити загальний доступ до недорогого, надійного, стійкого і сучасного енергопостачання.</p> <p>Ціль 8: Сприяти неухильному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.</p> <p>Ціль 9: Створити гнучку інфраструктуру, сприяти всеосяжній і стійкій індустріалізації і заохочувати інновації.</p> <p>Ціль 10: Зменшити нерівність всередині країн і між ними.</p> <p>Ціль 11: Зробити міста і населені пункти відкритими, безпечними, життєздатними і стійкими.</p> <p>Ціль 12: Забезпечити стійкі моделі споживання і виробництва.</p> <p>Ціль 13: Вжити термінових заходів з боротьби зі зміною клімату та її наслідками.</p> <p>Ціль 14: Зберігати і раціонально використовувати океани, моря і морські ресурси в інтересах сталого розвитку.</p> <p>Ціль 15: Зберігати і відновлювати екосистеми суші і сприяти їх раціональному використанню, раціонально розпоряджатися лісами, боротися з опустелюванням, зупинити і повернути назад процес деградації земель і зупинити процес втрати біорізноманіття.</p> <p>Ціль 16: Сприяти створенню мирних і вільних від соціальних бар'єрів суспільств в інтересах сталого розвитку, забезпечувати доступ до правосуддя для всіх і створювати ефективні, підзвітні і засновані на широкій участі установи на всіх рівнях.</p> <p>Ціль 17: Зміцнювати засоби досягнення сталого розвитку та активізувати роботу механізмів Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.</p> <p>Моніторинг і аналіз 17 ЦСР і 169 завдань нового порядку денного буде здійснюватися за допомогою сукупності глобальних показників. Глобальна система показників, що має бути розроблена Міжвідомчою та експертною групою, буде погоджена Статистичною комісією ООН. Уряди також будуть розробляти власні національні показники, які допоможуть відстежувати хід виконання цілей та завдань. Процес перевірки та перегляду проводитиметься щорічно Політичним форумом високого рівня зі сталого розвитку на основі звіту про хід досягнення ЦСР, який готуватиме Генеральний секретар ООН.</p>

Продовж. додатку Г

Продовж. табл. Г.1

<p>Національна Ціль 3 Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці</p>	<p>Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці</p> <p>3.1 Знизити материнську смертність</p> <p>3.2 Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років</p> <p>3.3 Зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик та засобів лікування</p> <p>3.4 Знизити передчасну смертність від неінфекційних захворювань</p> <p>3.5 Знизити на чверть передчасну смертність населення, у тому числі за рахунок упровадження інноваційних підходів до діагностики захворювань</p> <p>3.6 Знизити рівень отримання тяжких травм і смертності внаслідок ДТП, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик реанімування, лікування та реабілітації постраждалих унаслідок ДТП</p> <p>3.7 Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів</p> <p>3.8 Знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння</p> <p>3.9 Здійснити реформу фінансування системи охорони здоров'я</p>
<p>Національна Ціль 4 Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх</p>	<p>Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх</p> <p>4.1 Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків</p> <p>4.2 Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей</p> <p>4.3 Забезпечити доступність професійної освіти</p> <p>4.4 Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки</p> <p>4.5 Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності</p> <p>4.6 Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів</p> <p>4.7 Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів</p>
<p>Національна Ціль 9 Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям</p>	<p>Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям</p> <p>9.1 Розвивати якісну, надійну, сталу та доступну інфраструктуру, яка базується на використанні інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту</p> <p>9.2 Забезпечити розширення використання електротранспорту та відповідної мережі інфраструктури</p> <p>9.3 Забезпечити доступність дорожньо-транспортної інфраструктури, яка базується на використанні інноваційних технологій, зокрема через розширення форм участі держави у різних інфраструктурних проектах</p> <p>9.4 Сприяти прискореному розвитку високо- та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості, які формуються на основі використання ланцюгів «освіта – наука – виробництво» та кластерного підходу за напрямками: розвиток інноваційної екосистеми; розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ); застосування ІКТ в АПК, енергетиці, транспорті та промисловості; високотехнологічне машинобудування; створення нових матеріалів; розвиток фармацевтичної та біоінженерної галузей</p> <p>9.5 Створити фінансову та інституційну системи (інноваційну інфраструктуру), що забезпечуватимуть розвиток наукових досліджень та науково-технічних</p>

	<p>(експериментальних) розробок</p> <p>9.6 Забезпечити доступність Інтернету, особливо у сільській місцевості</p> <p>9.7 Забезпечити збільшення участі молоді у наукових дослідженнях</p> <p>9.8 Забезпечити стійке зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості</p> <p>9.9 Підвищувати ефективність виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв</p> <p>9.10 Підвищити рівень зайнятості населення</p> <p>9.11 Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок</p> <p>9.12 Сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки</p> <p>9.13 Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки</p>
--	---

Джерело: наведено за [184]

Основні характеристики безперервної освіти протягом життя

Мета	Забезпечити людей будь-якого віку рівним і відкритим доступом до якісного навчання
<i>Цілі</i>	<p>додаткова професійна освіта – сприяє формуванню професійної основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки (<i>соціально адаптована частина населення, яке отримує освіту послідовно на всіх її рівнях</i>);</p> <p>забезпечення різноманітним групам населення можливості адаптуватися до мінливих умов життя (<i>соціальні і професійні групи, не здатні самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища, та громадяни, що не мають доступу до формальної системи професійної освіти</i>);</p> <p>забезпечення задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян, наприклад, мовну підготовку, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо.</p>
<i>Проблематика</i>	<p>побудова системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти),</p> <p>процес засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду.</p>
<i>Функції</i>	<p>розвиваюча (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання);</p> <p>компенсуюча (заповнення пробілів у базовій освіті);</p> <p>адаптивна (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах мінливої виробничої й соціальної ситуації);</p> <p>інтегруюча в незнайомий культурний контекст;</p> <p>ресоціалізації (повторної соціалізації).</p>
<i>Основні компоненти</i>	<p>навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та ін.;</p> <p>професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації;</p> <p>загальнокультурна додаткова освіта, не пов'язана із трудовою діяльністю.</p>
<i>Форми навчання</i>	<p>формальна – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ВНЗ (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців і керівників з вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;</p> <p>інформальна (загальний термін для освіти за межами стандартного освітнього середовища) – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві чинники свого розвитку;</p> <p>неформальна – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих, у лекторіях товариства „Знання”, по телебаченню, на різних курсах інтенсивного навчання.</p>

Джерело: систематизовано за [198]

Додаток Е
Таблиця Е.1

Індекс глобальної конкурентоспроможності

Показник	Сутність показника
Індекс глобальної конкурентоспроможності	Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників <ul style="list-style-type: none"> • Інституції • Інфраструктура • Макроекономічне середовище • Охорона здоров'я та початкова освіта • Вища освіта і професійна підготовка • Ефективність ринку товарів • Ефективність ринку праці • Розвиток фінансового ринку • Технологічна готовність • Розмір ринку • Відповідність бізнесу сучасним вимогам • Інноваційний потенціал

Продовж. додатку Е

Таблиця Е.2

Місце України за Індексом глобальної конкурентоспроможності [139]

Індекси	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018
Загальне місце	89	82	73	84	76	79	85	81
<i>За субіндексами:</i>								
базова освіта та охорона здоров'я	67	74	62	62	43	45	54	53
вища освіта та підвищення кваліфікації	46	51	47	43	40	34	33	35
технологічна готовність	83	82	81	94	85	86	85	81
інновації	63	74	71	93	81	54	52	61
досконалість бізнесу	100	103	91	97	99	91	98	90
макроекономічні умови	132	112	90	107	105	134	128	121
інститути	134	131	132	137	130	130	129	118
інфраструктура	68	71	65	68	68	69	75	78
розмір ринку	38	38	38	38	38	45	47	47
ефективність ринку праці	54	61	62	84	80	56	73	86
розвиток фінансових ринків	119	116	114	117	107	121	130	120
ефективність товарних ринків	129	129	117	124	112	106	108	101

Додаток Ж.

Таблиця Ж.1

Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку [153]

РОЗДІЛ 23		
«Освіта, навчання та молодь»		
	№	Суть заходів
1	Стаття 430	Повною мірою поважаючи обов'язки Сторін щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття, <i>Сторони сприяють розвитку співробітництва у сфері освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур.</i>
2	Стаття 431	Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво у сфері вищої освіти, зокрема з метою: <ul style="list-style-type: none"> a) реформування та модернізації систем вищої освіти; b) сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається у рамках Болонського процесу; c) підвищення якості та важливості вищої освіти; d) поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; e) розширення можливостей вищих навчальних закладів; f) активізації мобільності студентів та викладачів; g) увага приділятиметься співробітництву у сфері освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти.
3	Стаття 432	Сторони здійснюють заходи, спрямовані на активізацію обміну інформацією, практикою та досвідом, для заохочення більш <i>тісного співробітництва у сфері професійно-технічної освіти та навчання</i> , зокрема з метою: <ul style="list-style-type: none"> a) розвитку систем професійно-технічної освіти та навчання, подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності/життя, що відповідає реаліям в контексті змін на ринку праці; b) створення національних механізмів з метою покращення прозорості та визнання кваліфікацій та компетенцій, використовуючи, коли це можливо, досвід ЄС.
4	Стаття 433	Сторони вивчають можливості розвитку співробітництва в інших сферах, зокрема у сфері середньої освіти, дистанційного навчання та освіти протягом життя.
5	Стаття 434	Сторони домовилися заохочувати поглиблення співробітництва та обмін досвідом в галузі <i>молодіжної політики та неформальної освіти для молоді</i> , що спрямовано на: <ul style="list-style-type: none"> a) сприяння інтеграції молоді у суспільство загалом, заохочуючи її активну громадську позицію та ініціативність; b) сприяння молоді в отриманні знань, навичок та професійних умінь поза освітньою системою, зокрема волонтерство, та визнання цінності такого досвіду; c) активізацію співробітництва з третіми країнами; d) розвиток співробітництва між молодіжними організаціями в Україні, ЄС та його державах-членах; e) просування здорового способу життя, з особли акцентом на молоді.

**План заходів
з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та
Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і
їхніми державами-членами, з іншого боку**

РОЗДІЛ «Освіта, навчання та молодь»			
Номер завдання у Плані заходів	Статті Угоди	Рекомендація ЄС	Перелік завдань
1423. Формування нормативно-правової бази та умов для розвитку молодіжних центрів в Україні	стаття 434		1) затвердження типового положення про молодіжний центр, розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту змін до пункту 2 Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049 2) розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту змін до Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” стосовно реорганізації молодіжних центрів праці в молодіжні центри
1424. Забезпечення міжнародного визнання Національної рамки кваліфікацій	статті 431, 435	Рекомендація 2008/С 111/01	1) проведення аналізу відповідності Національної рамки кваліфікацій критеріям <i>Європейської рамки кваліфікацій навчання протягом життя та Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти</i> 2) здійснення сертифікації Національної рамки кваліфікацій
1425. Створення Національного реєстру кваліфікацій	статті 431, 435	Рекомендація 2008/С 111/01	1) розроблення проекту нормативно-правового акта Кабінету Міністрів України щодо формування Національного реєстру кваліфікацій 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) подання проекту нормативно-правового акта Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України
1426. Дотримання загальних принципів забезпечення якісної вищої освіти та підвищення кваліфікації у контексті Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти	статті 431, 435	Рекомендація 2008/С 111/01	забезпечення функціонування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти відповідно до Європейських рекомендацій і стандартів із забезпечення якості вищої освіти (ESG) та передового міжнародного досвіду

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.2

1427. Розбудова системи забезпечення якості вищої освіти на основі Європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти	статті 431, 435	Рекомендація 2006/143	розроблення вимог до акредитації програм вищої освіти
1428. Забезпечення функціонування системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти відповідно до Європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти	статті 431, 435	Рекомендація 2006/143	<ol style="list-style-type: none"> 1) забезпечення організації системи внутрішнього забезпечення якості закладів вищої освіти відповідно до Європейських рекомендацій і стандартів із забезпечення якості вищої освіти (ESG) 2) розроблення методичних рекомендацій щодо системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти 3) опрацювання методичних рекомендацій з експертами ЄС 4) оприлюднення методичних рекомендацій щодо системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти 5) розроблення стандартів вищої освіти за усіма спеціальностями та освітніми рівнями з нормами щодо організації системи внутрішнього забезпечення якості закладів вищої освіти 6) затвердження стандартів вищої освіти за усіма спеціальностями та освітніми рівнями з нормами щодо організації системи внутрішнього забезпечення якості закладів вищої освіти
1429. Встановлення єдиних вимог до визнання професійного досвіду відповідно до права ЄС	статті 431, 435	Директива 2005/36/ЄС; Рекомендація 2008/С 111/01	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення проекту нормативно-правового акта щодо механізмів присвоєння професійних кваліфікацій на основі зовнішнього оцінювання компетентностей (у тому числі підтвердження результатів неформального професійного навчання) 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта
1430. Визнання правил ведення професійної діяльності	статті 431, 435	Директива 2005/36/ЄС; Рекомендація 2008/С 111/01	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення відповідного проекту нормативно-правового акта 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта
1431. Забезпечення доступу до навчання протягом життя	стаття 435	Рекомендація 2006/962/ЄС; Рекомендація 2008/С 111/01	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту “Про освіту дорослих” 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.2

1432. Розроблення стандартів освіти відповідно до Національної рамки кваліфікацій	стаття 435	Рекомендація 2006/962/ЄС; Рекомендація 2008/С 111/01	1) розроблення проекту нормативно-правового акта щодо схвалення положення та методики стандартів освіти за відповідними рівнями з урахуванням основних компетентностей навчання протягом життя 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта
1433. Забезпечення використання Робочої програми ЄС з освіти та професійної підготовки 2010 року	стаття 435	Рекомендація 2006/962/ЄС; Рекомендація 2008/С 111/01	1) розроблення проекту нормативно-правового акта про використання Робочої програми ЄС з освіти та професійної підготовки 2010 року 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта
1434. Дотримання вимог до документів, що складають Європейську систему оцінювання рівня кваліфікації та освіти	стаття 435	Рішення 2241/2004/ЄС	1) розроблення проекту нормативно-правового акта, яким передбачатиметься офіційне використання інформації про Національну рамку кваліфікацій у додатках до документів про вищу та професійну освіту відповідно до вимог Europass 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта
1435. Розширення практики використання навчання на робочому місці	стаття 435	Повідомлення Комісії СОМ(2001) 678	1) розроблення проекту нормативно-правового акта щодо впровадження дуальної системи навчання 2) опрацювання проекту нормативно-правового акта з експертами ЄС 3) прийняття нормативно-правового акта 4) розроблення рекомендації щодо навчання на робочому місці та наставництва
1436. Вивчення досвіду ЄС щодо розроблення та впровадження кредитної системи для професійної світи та навчання відповідно до ECVET	стаття 435	Рекомендація 2009/С 155/01	проведення заходів та реалізація спільних проектів із вивчення досвіду ЄС щодо розроблення та впровадження кредитної системи для професійної світи та навчання відповідно до ECVET
1437. Забезпечення постійного обміну інформацією про стан виконання спільних програм у сфері освіти	стаття 435	Регламент (ЄС) № 1288/2013	розроблення порядку обміну інформацією з інститутами ЄС стосовно спільних програм у сфері освіти

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.2

1438. Забезпечення підготовки спеціалістів, які працюють з молоддю	стаття 434		<ol style="list-style-type: none"> 1) проведення конкурсу кращих практик молодіжної роботи щорічно 2) розроблення програм спеціалізованого тренінгу з питань громадянської освіти молоді в рамках навчальної програми “Молодіжний працівник” 3) проведення спеціалізованих тренінгів з питань громадянської освіти молоді в рамках програми навчання “Молодіжний працівник” щороку 4) проведення базових тренінгів у рамках програми навчання “Молодіжний працівник”
1439. Сприяння зайнятості молоді	стаття 434		<ol style="list-style-type: none"> 1) реалізація Українського пакту заради молоді 2020 (взаємодія бізнесу, держави та громадськості) 2) проведення просвітницької роботи з безоплатного проходження профорієнтаційного тестування “Магелано Університет” та забезпечення роботи порталу “Моя кар’єра”
1440. Забезпечення міжнародної мобільності молоді	стаття 434		<ol style="list-style-type: none"> 1) визначення переможців конкурсу українсько-польських та українсько-литовських обмінів молоддю щороку 2) реалізація проектів українсько-польських та українсько-литовських обмінів молоддю щороку 3) надання сприяння діяльності Інформаційного центру Ерасмус + Молодь в Україні

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ

між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку

Глава 22		
«Громадське здоров'я»		
	№	Суть заходів
1	Стаття 426	Сторони розвивають співробітництво у сфері охорони здоров'я з метою підвищення рівня його безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання.
2	Стаття 427	<p>1. Співробітництво, зокрема, охоплює такі сфери:</p> <p>а) зміцнення системи охорони здоров'я України та її потенціалу, зокрема шляхом впровадження реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та навчання персоналу;</p> <p>б) попередження і контроль над інфекційними хворобами, такими як ВІЛ/СНІД і туберкульоз, підвищення готовності до ризику спалахів високо патогенних хвороб та імплементацію Міжнародних медико-санітарних правил;</p> <p>в) попередження та контроль за неінфекційними хворобами шляхом обміну інформацією та найкращими практиками, пропагування здорового способу життя, визначення основних детермінант здоров'я та проблем у сфері охорони здоров'я, наприклад здоров'я матері і дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність, зокрема імплементацію Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 року;</p> <p>г) якість та безпечність субстанцій людського походження, зокрема крові, тканини та клітин;</p> <p>е) інформація та знання у сфері охорони здоров'я, зокрема керуючись підходом «охорона здоров'я у всіх політиках держави».</p> <p>2. Із цією метою Сторони обмінюються інформацією та найкращими практиками і здійснюють інші спільні заходи, зокрема в рамках підходу «охорона здоров'я у всіх політиках» та поступової інтеграції України в європейські мережі охорони здоров'я.</p>
3	Стаття 428	Україна поступово наближує своє законодавство та практику до принципів <i>acquis</i> ЄС, зокрема у сфері інфекційних хвороб, служб крові, трансплантації тканин і клітин, а також тютюну.

План заходів
з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку

Розділ «Громадське здоров'я»			
Номер завдання в Плані заходів	Статті Угоди	Рекомендація ЄС	Перелік завдань
1388. Формування дорожньої карти адаптації законодавства України до права ЄС у сфері реєстрації та обігу лікарських засобів	стаття 426		1) розроблення проекту відповідної дорожньої карти 2) опрацювання проекту дорожньої карти з експертами ЄС 3) внесення на розгляд Кабінету Міністрів України проекту акта Кабінету Міністрів України про затвердження дорожньої карти
1392. Приведення процедури сертифікації тютюнових виробів у відповідність із нормами ЄС	стаття 428, додаток XLI	Директива 2001/37/ЄС (скасована); Директива 2014/40/ЄС	1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення відповідних змін до Закону України “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту
1397. Посилення обмежень на рекламування та просування тютюнових виробів	стаття 428, додаток XLI	Директива 2003/33/ЄС	1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо заборони рекламування та просування тютюнових виробів через Інтернет 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту
1398. Посилення санкцій за порушення законодавства про рекламу та спонсорство тютюнових виробів	стаття 428, додаток XLI	Директива 2003/33/ЄС	1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 4) розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін до Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу 5) опрацювання проекту постанови з експертами ЄС 6) подання проекту постанови Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.4

1399. Визначення уповноваженого державного органу, відповідального за якість та безпеку трансплантації тканин і клітин людини	стаття 428, додаток XLI	Директива 2004/23/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення відповідних змін до Закону України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини” 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 4) розроблення та затвердження положення про уповноважений державний орган, відповідальний за якість та безпеку донорства тканин і клітин людини 5) забезпечення кадрової, фінансової та матеріально-технічної спроможності уповноваженого органу
1406. Розроблення і здійснення заходів з метою стимулювання добровільного та безоплатного донорства тканин і клітин	стаття 428, додаток XLI	Директива 2004/23/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення проекту цільової програми стимулювання добровільного безоплатного донорства в Україні 2) опрацювання проекту програми з експертами ЄС 3) подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту акта Кабінету Міністрів України про затвердження програми
1409. Визначення уповноваженого державного органу, відповідального за якість та безпеку людської крові та її компонентів	стаття 428, додаток XLI	Директива 2002/98/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Закону України “Про донорство крові та її компонентів” 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 4) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про публічну службу крові 5) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 6) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 7) розроблення та затвердження положення про уповноважений державний орган, відповідальний за якість та безпеку людської крові та її компонентів 8) забезпечення кадрової, фінансової та матеріально-технічної спроможності уповноваженого органу 9) забезпечення кадрової, фінансової та матеріально-технічної спроможності уповноваженого органу
1415. Розроблення і здійснення заходів з метою стимулювання добровільного та безоплатного донорства крові	стаття 428, додаток XLI	Директива 2002/98/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення проекту цільової програми стимулювання добровільного безоплатного донорства в Україні 2) опрацювання проекту програми з експертами ЄС 3) подання на розгляд Кабінету Міністрів України проекту акта Кабінету Міністрів України про затвердження програми

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.4

1411. Забезпечення ефективного державного нагляду і контролю за діяльністю служб крові та банків крові лікарень	стаття 428, додаток XLI	Директива 2002/98/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Закону України “Про донорство крові та її компонентів” 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 4) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про публічну службу крові 5) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 6) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту 7) розроблення, видання та реєстрація в Мін’юсті наказу МОЗ щодо внесення змін до Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження певних видів господарської діяльності в галузі охорони здоров’я 8) розроблення, видання та реєстрація в Мін’юсті наказу МОЗ про внесення змін до Порядку контролю за дотриманням показників безпеки та якості донорської крові та її компонентів
1416. Посилення санкцій за порушення законодавства в галузі донорства крові та її компонентів	стаття 428, додаток XLI	Директива 2002/98/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо санкцій за порушення законодавства в галузі донорства крові 2) опрацювання законопроекту з експертами ЄС 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроекту
1417. Формування механізму періодичної звітності щодо якості і безпеки крові та її компонентів	стаття 428, додаток XLI	Директива 2002/98/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення механізму моніторингу та періодичної звітності щодо якості та безпеки крові та її компонентів 2) формування відповідного (першого) звіту 3) розроблення механізму обробки та впровадження рекомендацій
1418. Запровадження комплексного підходу до діагностики ракових захворювань, заснованого на кращих практиках держав — членів ЄС	стаття 428, додаток XLI	Рекомендація Комісії 2003/878/ЄС	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення, видання та реєстрація в Мін’юсті наказу МОЗ щодо інструкцій з організації та здійснення обстежень при підозрі на ракові захворювання 2) забезпечення навчання персоналу всіх рівнів для здійснення обстеження

Продовж. додатку Ж

Продовж. табл. Ж.4

1419. Приєднання України до європейської мережі протидії транскордонним загрозам здоров'ю	стаття 428, додаток XLI	Рішення № 2119/98/ ЄС (скасоване), Рішення № 1082/2013/ ЄС; Рішення Комісії 2000/96/ЄС; Рішення Комісії № 2002/253/ ЄС	1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до Законів України “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” та “Про захист населення від інфекційних хвороб” 2) розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. № 157 “Про деякі питання реєстрації, обліку та звітності щодо інфекційних хвороб” та від 22 серпня 2011 р. № 893 “Про затвердження Правил санітарної охорони території України” 3) розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо порядку взаємодії уповноважених державних органів України з інституціями європейської мережі: Системою раннього попередження та реагування (EWRS), Комітетом з безпеки здоров'я (HSC), Європейським центром із профілактики та контролю захворювань (ECDC) 4) створення адміністративної та інформаційної інфраструктури для взаємодії та обміну інформацією з інституціями ЄС
1420. Визначення переліку інфекційних захворювань, які повинні охоплюватися епідеміологічним наглядом	стаття 428, додаток XLI	Рішення № 2119/98/ ЄС (скасоване), Рішення № 1082/2013/ ЄС; Рішення Комісії 2000/96/ЄС; Рішення Комісії № 2002/253/ ЄС	розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. № 157 “Про деякі питання реєстрації, обліку та звітності щодо інфекційних хвороб”
1421. Реалізація комплексної реформи системи фінансування охорони здоров'я відповідно до затвердженої Концепції	стаття 427		реалізація комплексу заходів, передбачених Концепцією реформи фінансування системи охорони здоров'я
1422. Реалізація Концепції розвитку системи громадського здоров'я	стаття 428, додаток XLI	Рекомендація 2003/54/ЄС; Рекомендація Ради 2003/488/ ЄС; екомендація Ради 2001/458/ ЄС; Рекомендація Ради 2007/С 164/01	1) забезпечення реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я 2) розроблення детальних дворічних планів заходів щодо реалізації зазначеної Концепції

Додаток 3
Таблиця 3.1

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності (тис. осіб)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Виробництво товарів, у тому числі:	7499,0	7671,0	7726,5	7741,1	6736,0	6086,6	6005,8	5945,6	6028,9	6170,9
Сільське, лісове та рибне господарство	3094,5	3393,8	3496,0	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4
Промисловість	3461,5	3352,7	3345,6	3274,8	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0	1020,9
Будівництво	943,0	924,5	884,9	888,8	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3	699,0
Сектор ринкових послуг, у тому числі:	7707,7	7782,6	7892,7	7992,8	7036,2	6292,3	6278,8	6250,8	6428,7	6604,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4832,0	4865,0	4441,7	4556,2	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7	3801,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1389,7	1379,5	1208,7	1221,2	1113,4	998	997,2	991,6	995,1	999,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	x	x	355,9	357,8	309,1	277,3	276,7	276,3	283,0	304,0
Інформація та телекомунікація	x	x	310,2	312,2	284,8	272,9	275,2	275,2	280,3	289,2
Фінансова та страхова діяльність	332,8	350,6	327,9	318,1	286,8	243,6	225,6	215,9	214,0	121,2
Операції з нерухомим майном	1153,2	1187,5	340,9	332,3	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4	259,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	x	x	539,4	527,4	456	422,9	428,1	415,8	437,9	421,6

Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	x	x	368,0	367,6	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3	317,9
Сектор неринкових послуг, у тому числі:	5059,3	4870,6	4735,1	4670,2	4301,1	4064,3	3992,3	3961,1	3903,3	3803,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1223,8	1055,5	1066,1	1025,3	959,5	974,5	973,1	979,7	939,3	870,5
Освіта	1688,3	1677,6	1713	1690,9	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5	1388,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1341,4	1320,8	1268,9	1256,7	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	974,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	x	x	239,7	240,7	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9	197,6
Надання інших видів послуг	805,8	816,7	447,4	456,6	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2	372,1
Сектор послуг	12767	12653,2	12627,8	12663,0	11337,3	10356,6	10271,1	10211,9	10332,0	10407,4
Всього зайнятих в економіці	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3

Продовж. додатку 3

Таблиця 3.2

Капітальні інвестиції в економіці України у 2010–2018 рр., млн грн.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	11062,6	16466,0	18883,7	18587,4	18795,7	30154,7	50484,0	64243,3	66104,1
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	10817,7	16140,9	18564,2	18175,0	18388,1	29309,7	49660,0	63400,7	65059,4
Лісове господарство та лісозаготівлі	177,8	283,1	281,4	383,4	381,0	788,5	777,1	768,9	980,3
Рибне господарство	67,1	42,0	38,1	29,0	26,6	56,5	46,9	73,7	64,4
Промисловість	55384,4	78725,8	91598,4	97574,1	86242,0	87656,0	117753,6	143300,0	199896,0
Будівництво	29767,0	31990,8	40760,3	40796,2	36056,7	43463,7	44444,0	52176,2	55993,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	18550,4	24067,9	24531,6	22190,3	20715,7	20662,9	29956,8	33664,8	51817,6
Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт	1404,1	2709,8	1104,7	964,9	961,5	1469,0	1757,8	2825,7	3103,0
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	11996,0	14872,6	17514,4	15251,5	13245,2	13535,7	18258,0	22096,9	28840,1
Роздрібна торгівля, окрім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	5150,3	6485,5	5912,5	5973,9	6509,0	5658,2	9941,0	8742,2	19874,5

Продовж. додатку 3

Продовж. табл. 3.2

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19322,4	25498,2	32413,0	18472,6	15498,2	18704,0	25107,8	37943,5	50078,3
Наземний і трубо-провідний транспорт	6725,5	8837,8	15076,9	4535,1	3916,2	8120,1	15931,1	22245,7	31005,7
Водний транспорт	152,4	130,1	98,7	116,2	204,8	302,5	233,9	253,7	198,2
Авіаційний транспорт	614,9	841,0	774,3	536,1	410,2	647,8	616,1	1302,5	1527,7
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	11705,1	15538,2	16077,6	13073,7	10837,0	9529,4	8126,3	13757,7	16962,7
Поштова та кур'єрська діяльність	124,5	151,1	385,5	211,5	130,0	104,2	200,4	383,9	384,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	1033,2	1572,7	2264,9	1476,8	1482,0	1393,1	1477,9	2133,5	2675,1
Тимчасове розміщування	679,1	1010,8	1534,7	872,2	867,1	890,2	756,1	1380,0	1473,0
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	354,1	561,9	730,2	604,6	614,9	502,9	721,8	753,5	1202,1
Інформація та телекомунікації	8625,8	9730,0	10167,7	9864,0	8175,1	22975,0	15651,2	18395,2	29884,9
Видавнича діяльність, радіомовлення, телебачення	1923,8	2643,0	2775,0	2354,1	1840,8	2304,3	2820,9	3567,8	4744,6
Телекомунікації (електрозв'язок)	6354,5	6506,8	6771,5	6875,4	5664,0	19536,4	10705,4	12776,8	21317,8
комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	347,5	580,2	621,2	634,5	670,3	1134,3	2124,9	2050,6	3822,5
Фінансова та страхова діяльність	5861,5	5972,3	7353,3	6646,8	6214,5	6448,0	7678,7	8055,3	10652,3

Продовж. додатку 3

Продовж. табл. 3.2

Операції з нерухомим майном	9861,0	14598,9	12368,6	13550,4	11230,2	11899,0	19665,0	22505,6	27556,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	4991,7	10491,9	9021,3	3621,3	2921,5	4065,2	6579,4	7965,3	10798,2
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу	4135,4	9069,0	7588,4	2669,6	2314,8	3244,4	4965,6	5562,1	7751,7
Наукові дослідження та розробки	549,7	717,9	548,8	599,2	375,4	518,2	758,3	1110,2	1511,4
Інша професійна, наукова та технічна діяльність	306,6	705,0	884,1	352,5	231,3	302,6	855,5	1293,0	1535,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2973,8	3928,8	4973,9	4013,9	3565,1	6535,2	10009,2	12747,3	11837,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	7769,9	11437,6	11692,8	7546,2	5808,0	13942,4	22380,8	32843,9	44597,8
Освіта	1818,4	2090,7	1463,5	1030,5	820,9	1540,1	2257,3	3492,5	4460,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1920,1	2113,2	2707,2	1746,2	1223,9	2367,2	4479,0	6708,3	8138,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	976,7	1437,3	2598,0	2544,5	508,7	1044,3	969,9	1649,2	3663,2
Надання інших видів послуг	656,6	1163,9	457,8	212,2	161,7	265,6	321,5	637,6	571,6

Продовж. додатку 3

Таблиця 3.3

Середньомісячна заробітна плата в економіці України у 2010–2018 рр., грн

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1467	1852	2094	2344	2556	3309	4195	6057	7557
з них сільське господарство	1422	1786	2024	2269	2476	3140	3916	5761	7166
Промисловість	2578	3119	3497	3774	3988	4789	5902	7631	9633
Будівництво	1777	2294	2543	2727	2860	3551	4731	6251	7845
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1898	2371	2739	3049	3439	4692	5808	7631	9404
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2648	3061	3405	3582	3768	4653	5810	7688	9860
Тимчасове розміщування й організація харчування	1424	1750	2020	2195	2261	2786	3505	4988	5875
Інформація та телекомунікації	3185	3705	4360	4659	5176	7111	9530	12018	14276
Фінансова та страхова діяльність	4695	5433	6077	6326	7020	8603	10227	12865	16161
Операції з нерухомим майном	1864	2184	2384	2786	3090	3659	4804	5947	7329
Професійна, наукова та технічна діяльність	2914	3575	4287	4505	5290	6736	8060	10039	12144
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1826	2162	2298	2546	2601	3114	3995	5578	7228
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2735	3049	3432	3719	3817	4381	5953	9372	12698
Освіта	1884	2077	2532	2696	2745	3132	3769	5857	7041
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1616	1762	2186	2351	2441	2829	3400	4977	5853
з них охорона здоров'я	1624	1768	2204	2374	2463	2853	3435	5023	5898
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2129	2394	3017	3343	3626	4134	4844	6608	7612
Надання інших видів послуг	1742	2062	2601	2738	3361	3634	4615	6536	8132

**Формалізований опис факторних впливів на зміну продуктивності
праці в секторі неринкових послуг**

Підхід до оцінки	Рівняння впливу відібраних факторів на продуктивність праці	Перелік врахованих факторів впливу на продуктивність праці	Коефіцієнт детермінації
За першим сценарієм	$Y = -1063,6x_2 - 420,87x_5 + 83,79x_6 + 4936,1x_9$	x_2 – ВВП (у цінах попереднього року), %; x_5 – індекс споживчих цін (грудень до грудня), %; x_6 – зведений бюджет (доходи), млрд. грн.; x_9 – рівень безробіття (за методологією МОП), відсотків.	R=0,95
	$Y = -98204,9 - 122,734x_1 + 3,49406x_4 + 29,93314x_7 + 7,268416x_{10} + 52,69735x_{11}$	x_1 – капітальні інвестиції в основний капітал, млрд. грн.; x_4 – кількість зайнятого населення, тис. осіб.; x_7 – зведений бюджет (видатки), млрд. грн.; x_{10} – кількість безробітних (за методологією МОП), тис. чол.; x_{11} – валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн.	R=0,98
За другим сценарієм	$Y = -99426,71 + 13,89x_{12} + 130,85x_{13} - 1,57x_{14} - 14055,4x_{15} + 32,60x_{16}$	Y – продуктивність праці в “освіті” x_{12} – заробітна плата у сфері освіти (номінальна), грн.; x_{13} – кількість викладачів навчальних закладів, тис. осіб.; x_{14} – загальні витрати на одного учня/студента, грн.; x_{15} – кількість навчальних закладів, тис.; x_{16} – кількість учнів/студентів, тис. осіб.	R=0,99
	$Y = 71715,88 + 3,49x_{17} + 62,42x_{18} - 54,81x_{19} + 18,19x_{20}$	Y – продуктивність праці в “охороні здоров’я” x_{17} – заробітна плата номінальна у цій галузі, грн.; x_{18} – чисельність зайнятого населення у цій галузі, тис. осіб.; x_{19} – кількість лікарняних ліжок, тис.; x_{20} – загальні витрати на охорону здоров’я на особу, грн.	R=0,97
	$Y = -14603,5 + 1,185394x_{21} + 0,239x_{22}$	x_{21} – продуктивність праці в освіті у фактичних цінах (грн./особу); x_{22} – продуктивності праці в охороні здоров’я та наданні соціальної допомоги у фактичних цінах (грн./особу).	R=0,99
За третім сценарієм	$Y = 21079,58 + 7174,852x_{23}$	x_{23} – час (індекс року)	R=0,96

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати

дисертації:

1. Kryvusha Svitlana. Issues of state support for growth of labour productivity in the sector of non-market services of the economy of Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2020. No 6. S. 54–63. (0,6 p.s.) (наукове періодичне видання держави ЄС. ISSN 2336-498X).
2. Кривуша С. Г. Технологія побудови моделі прогнозування продуктивності праці в секторі неринкових послуг. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2019. № 1-2(58). С. 95–101 (0,7 д.а.).
3. Кривуша С. Г. Особливості визначення та аналізу продуктивності праці в освіті. *Бізнес Інформ* / Харківський нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. 2018. № 3. С. 127–132 (0,6 д.а.) (міжнародні наукометричні бази *Index Copernicus, Ulrichsweb*).
4. Кривуша С. Г. Модель прогнозування продуктивності праці в секторі освіти України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2(55). С. 62–67 (0,6 д.а.).
5. Кривуша С. Г. Складові механізми державного регулювання продуктивності праці в секторі охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2018. № 12(64). С. 277–282. (0,8 д.а.) (міжнародна наукометрична база *Index Copernicus, ScholarGoogle, Research Bible*).
6. Кривуша С. Г. Оцінка продуктивності праці в сфері послуг. *Молодий вчений*. 2017. № 12(52). С. 665–669 (0,8 д.а.) (міжнародна наукометрична база *Index Copernicus, ScholarGoogle, Research Bible*).
7. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Причини низького рівня продуктивності праці в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2(47). С. 8–11 (0,5 д.а./0,2 д.а.).

Особистий внесок здобувача: проаналізовано динаміку продуктивності праці в Україні, визначено основні причини змін показників.

8. Кривуша С. Г. Сутність продуктивності праці у сфері послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. Вип. 12(175). С. 182–185 (0,6 д.а.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Кривуша С. Г. Прогноз продуктивності у секторі неринкових послуг на 2019–2023 рр. *Макроекономічні умови забезпечення розвитку ринку праці та зайнятості* : матеріали засідання круглого столу (м. Київ, 16 трав. 2019 р.) / За наук. ред. С. М. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 63–68 (0,4 д.а.).
10. Кривуша С. Г. Реформування охорони здоров'я як основа зростання продуктивності в секторі медичних послуг. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9–10 лист. 2018 р.). Херсон : Молодий вчений, 2018. С. 32–34 (0,2 д.а.).
11. Кривуша С. Г. Визначення продуктивності праці в охороні здоров'я. *Емерджентність економічних систем у сфері управління суспільним розвитком* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 18–19 квіт. 2018 р.) / Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту. 2018. С. 39–41 (0,4 д.а.).
12. Кривуша С. Г. Продуктивність праці як пріоритет в економічній політиці: дії держави. *Сучасні проблеми ринку праці і зайнятості в контексті політики швидкого економічного зростання* : матеріали круглого столу (м. Київ, 17 трав. 2018 р.) / За наук. ред. С. Кожем'якіної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 50–53 (0,2 д.а.).
13. Кривуша С. Г. Неринкові послуги: фінансово-економічні аспекти в контексті підвищення продуктивності праці. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Полтава, 11–12 жовт. 2017р.) / ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». 2017. С. 13–15 (0,2 д.а.).
14. Кривуша С. Г. Якість робочої сили: теоретичні аспекти. *Становлення та розвиток економіки України: від теорії до практики* : матеріали Всеукр.

- наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю незалежності України. (м. Умань, 13-14 жовт. 2016р.). Умань : Сочінський М. М., 2016. С. 87–90 (0,3 д.а.).
- 15.Кривуша С. Г. Проблеми визначення продуктивності праці. *Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Київ, 22 жовт. 2015 р.). Київ : ІПК ДСЗУ. 2015. С. 138–141 (0,3 д.а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

16. Кривуша С. Г., Кожем'якіна С. М. Зростання продуктивності праці як запорука структурних змін на ринку праці. Ринок праці і зайнятість в Україні: реалії та перспективи : колективна монографія / за наук. ред. С. Кожем'якіної, С. Калініної. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 92–99 (26,5 д.а./0,7 д.а./0,3 д.а.).
- Особистий внесок здобувача:* проаналізовано показники продуктивності праці у 2010–2016 рр. в Україні та зовнішні чинники структурних змін на ринку праці.
17. Кривуша С. Г. Щодо ролі служби зайнятості в профілактиці тіньової зайнятості населення. *Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 жовт. 2016р.). Київ : ІПК ДСЗУ, 2016. С. 71–76 (0,3 д.а.).

Апробація результатів дослідження

Основні положення дисертаційної роботи пропозиції доповідались автором та отримали схвалення на шести всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Емерджентність економічних систем у сфері управління суспільним розвитком» (м. Черкаси, 2018 р.); «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств» (м. Одеса, 2018 р.); «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах» (м. Полтава, 2017 р.); «Наслідки нелегальної зайнятості для економіки України та шляхи її подолання» (м. Київ, 2016 р.); «Становлення та

розвиток економіки України: від теорії до практики» (м. Умань, 2016 р.); «Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України» (м. Київ, 2015 р.); «Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін» (м. Київ, 2015 р.).